

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

3/2020

май - июнь

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

3

2020

май - июнь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЪИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Таквадай бала.....3

АЛИБЕГ ФАТАХОВАН 110 ЙИС

Мевлюдин Исмаилов. Алибег Фатахован
гьикаят. *Макъала*.....7

Алибег Фатахов. Риза. *Гьикая*.....10

ШАГЪБАЛА ШАГЪБАЛАЕВАН 60 ЙИС

Халидин Эльдаров. Шииратдин не-
хишралди лишанлу я.....16

Шагъбала Шагъбалаев. Зи руьгъ, зи тан
- ватан... *Шиирар*.....18

ГЪИКАЯТ

Фейзудин Нагъиев. ПицI квачир инсан.
Повесть.....33

АБДУЛБАРИ МАГЪМУДОВАН 90 ЙИС

Гъаким Къурбан. Гьикаятдин жанлу
дестек. *Макъала*.....58

Абдулбари Магъмудов. Цийи кылелай.
И гатфариз. АкъалтI тийир женгина. Фен-
дигар. Ихътин паб жедани? *Гьикаяяр*.....64

ИЛИМ ВА КУЛЬТУРА

Мансур Куьреви. Фана дуьнья, вавди я
зун. *Макъала*.....81

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегьмедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ .**

Чи телефонар:
Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №3, 2020
май - июнь
На лезгинском языке

АСЕФ МЕГЪМАНАН 90 ЙИС

Абдуселим Исмаилов. Бахтавар инсан.....87
Асеф Мегъман. ГъалатI. Къални туп. Миримни
Керим. *Гъикаяяр*.....89

САТИРА ВА ЮМОР

Къаравилияр.....94

*Жилдерал алайбур Хидирзулдан Юнусован
шикилар я.*

Выход в свет 19.06. 2020 г.

Тираж 381 экз

Печать офсетная

Бумага офсетная

Формат 70 x108 1/16

Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7

Заказ № 565

Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан "Редакция республиканских литературных журналов "Соколенок" и "Литературный Дагестан".

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай делдрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда. "Самур" журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ТАКВАДАЙ БАЛА

2020-йисак пара умудар квайди тир. Виридан. Гьукуматди уьлкведин президентдин мецелай вири халкъдиз малумарай зурба планар, вичин хиве тур мажбурнамаяр авайди тир. Эхириджи йисара, дуьньядин гьалари ва иллаки РагьакИндай патан уьлквейрихъ галаз хци хьанвай алакьайри кьеци гунизни килиг тавуна, тайинарзавай планар, хиве къазвай мажбурнамаяр, четиндиз ятлани, кьилиз акъатиз аквазвай халкъдин акьалтлай члехи пай гьар са касдин агьваллувал артух, дуланажагъ мадни хьсан жседайдагъ умудлу тир.

Гьайиф хьи, йис вири инсаният кьурхуллувилик кутадай вакъайралди эгечина. Вири дуьньядин винел серин вегъез лув гузвай чулав кьаргъа хьиз, коронавирусдин хума пайда хьана. Ада, йикъандавай-юкьуз уьлквейар ва халкъар кievera тваз, инсанривай умудар къакьудиз эгечина. Абур вири чпи тухузвай рекьер квахьна, а рекьерин метлебар акваз-акваз вара-зара жез амукьна.

Таквадай баладикай кичи инсандихъ гьамиша галай затI я. Гьавилляй адакай хуьх лугьунни, Аллагъ талладин тIварцIихъ дуьа хьиз, чи бубайринни дидейрин мецерилай алатиз, чIалан кьене дурумлу ибара яз мягъкем хьанва.

Пегъуьндин азаррихъ авай кьетIен хаталувал ам я хьи, абур гьар сеферда хабарсуз ва себебсуз яз акваз пайда жседа. Гьавилляй адан клан-пун чир жедалди ва адакай кьутармишунин рекьер-хуьлер хкъагъиз, дава-дарман жагьуриз агакьдалди, начагъвили вичин кар аквада: вишералди ва агьзурралди инсанрин уьмуьрар пучда.

Вичел COVID-19 тIвар акьалтнавай гилан тIегъуьндини гьакI ийизва. Китайдин Ухань шегьерда гьеле алатай йисан ноябрдин вацра

адетдинди тушир сталжемдик са шумуд кас азарлу хъайила, гъавурда авай духтурри цлийи вирусдикай лугъуз эгечІнай. Ахпа декабрдин вацра абуру инсаният патал цлийи тегъуьндин кърхуллувал авайдакай малумарнай. Государстводин дереждада кардин кыл гъикІятІа чирдалди, Ухань шегъерда малум тушир азарди вичин кар ийиз эгечІна, гъавиляй шегъер михъиз агалуниз мажбур хъана.

Амма къанни сад лагъай асирдиз шегъерринни уьлквейрин сергъятар чизмач, инсанар инай-аниз физ-хтунин алакъаяр тади гъалда агалун саки кыле тefидай кар я. Гъа икІ цлийи вирусдин азар самолетрин луварални поездринни машинрин чархарал алаз дуьнья тирвал чикІиз эгечІна. Ам Москвадизни, уьлкведин чІехи гзаф маса шегъерризни агакъна. Мартдин вацралай Россиядин Федерациядани цлийи азардин тарих кхъиз эгечІна.

Агъзурралди республикадин агъалияр гзаф уьлквейрай Дагъустандизни хтана. Чпиз течиз вирусдин хума галукънаваз хъайи абуру мукъва-къилийрикни ам кутуна. Абуру – масадбурук. Гъа икІ кьейи-хайидал жемъатар кІватІ жедай адетар кыле тухузмаз, мискІинра гъар юкъуз вишералди инсанар кІватІ жезмаз – Дагъустан азарлуьрин къадардин жигъетдай уьлкведа вилик эсергейриз акъатна. Районрани шегъерра са девирдани тахъай жуьреда сталжем азар акатиз цІудралди инсанар рекъиз эгечІна. Идан эхир мус жедатІа, садан кылни гъеле акъат тийизвай, дава-дарман авачир азарди гъикъван чанар кърбанд хъийидатІа, Аллагъдиз чида.

Аллагъдикай рахайтІа, адазни нефсерин азгъунвилик вилер алахънавай халкъаризни уьлквейриз тарс гуз кІанзавай хътинди я. Амма гъа и арадани абуру сада садал буьгътенар вегъин рикІелай алудзавач. Гъа-миша хъиз Россиядин Федерациядик, адахъ галаз мукъва алакъаяр авай уьлквейрик тахсирар кутазва. Къенепатан мидяйрини кыл хкажнава. Либерал политикри хъиз, инсанарни, государствони алдатмишиз, пелез гъекъ акъат тийиз яшамии жез вердиш хъанвайбуруни. Уьлкведа хъиз, Дагъустандани. Абурун зат вуч ятІа, халкъдиз чизвайди, аквазвайди я. ЯтІани Аллагъдин пак тІвар мецарал алаз гунагъкар рекъера чпин нефсер ацІуриз авай мунафикъриз халкъ патал ихътин четин чІавузни чпин крар давамариз кІанзава. Рекъизвай ватанагълийрин патакъайни туш абурун къл-къиж – пуларикай я. Уьлкведин девлетар тарашун ва халкъ кагал гъун патал, тунвай тапан велвела я лугъуз, абуру властри ийизвай гъар са кардилай, къабулзавай гъар са кърардилай паразивалзава. Жуван жемъатдиз ва халкъдиз теселли гудай, абурув умудар гумукъдайвал тухудай чкадал, и, зилийри хъиз, чарадан иви хъвазвайбуру, тапан хабарар чукІуриз, рикІ-рикІел элуькънавай инсанрик мадни кичІ ва кърху кутаз, гъарай-вургъай акъудзава. Югъди-ийфди вилер смартфонра авай агъалийрин кыл-кыилелай алудун патал, абуру ягъ-намус квадарзава.

Куьз киче туш Аллагьдихъай? Вири крар ва къисметар Адан кIвачихъ ягъизваз хъайила, бес, са халкъдин ва уьлкведин ваъ, вири инсаниятдин къилел атанвай и балани Аллагьдин патай тушни?

Къе гъар са касди вичин инанмиивилерилай аслу яз цаварихъ элкъвена гзаф суалар гузва, дуьбаяр кIелзава, шаздаяр ийизва. Мунафикърини имансузри масадбур тахсирлу ийизвай гъа са чIавуз уьмуьрдин дуьз рекъихъ ялзавайбуру гъарда вичивай жеваб тIалабзава:

- Яраб и крар чи, инсанрин, хъилерай ятIа?

- Я туш чи гунагърин заланвилерай ятIа?...

Луьгуз кIанзавачтIани, мецелай алатзава:

- Даим гъахъ тир Аллагъ талладин крарай къил гъикI акъудин? Турфан акъатайла, ичин таран хилерилай квайни-квай сечме емишар чилиз аватдайвал, къенин юкъуз цIийи азардини вич къван къени, гъуьрметлу, жемятдиз ва халкъдиз селли инсанар абурун арадай акъудзава. Зи са гъвечIи хуьряй Дагъустандин халкъдин артист, Лезги театрдин къилин режиссер Мирзебег Мирзебег хъиз, Дербент шегъердин къилин больницадин рикIинни дамаррин азаррин отделенидин зеведши, къиле патан Дагъустандин шегъеррани районра халкъдин чIехи гъуьрмет къазанмишай духтур Ямудин Эминов хъиз...

Ихътин тIварар вишералди хъанва. Абурун арада цIудралди духтурар ва медсестраярни ава. Гъайиф хъи, эхир мус жедатIани, чизвач.

Гъар са касдив ва хзандив, гъар са кIвалив ва хуьруьв, гъар са жемятдив ва халкъдив хажалат агудзавай магърумвилер мадни пара жедай хътинди я. Чахъ виридахъ руьгъерин мягъкемвал, рикIерин сабурувал амаз хъурай, гъуьрметлубур!

** * **

***Я Аллагъ, ви чIехивилиз
Шукур, Ваз чун кIанивилиз,
Хкажна чал дуьньядин пар,
Регъимдикай гайивилиз.
Тикрар жез и дуьадин цIар,
Чун халкъ авур Халикъдин тIвар
Зи мецелни гъайивилиз.***

***Гъикъван рахан пачагърикай,
Гуз чIурзавай «валлагърикай»,
Гъич садрани тахъай, тежер
Халкъдин халис панагърикай
Буна хиве тунвай ферзер,
Тамам тавур лазим тежер -
Зун рахазва Аллагърикай.***

*Чун гьар сад ви вафалу лукI
Ава текъвез киледал кIукI.
Тахъайбуру вахъай кичIе
Элкъуързава чи кылел цIукI.
Гапур, тфенг къуна гъиле,
Къал-къиџ, дяве - куъче-куъче
Гужуналди кутазва цIук.*

*Вун, чи Халикъ, цавараллаз,
Чун жегънемдин ракIаралла.
Мегер вилер алай женнет
Агакъ тийир яргъаралла?
Гуз чанарин зурба къимет,
Гъинихъ физва инсан уълмет
Хкахъ тийир цIаяраллаз?*

*Садбуруз вун мецеллай гаф,
Шабаиш кIватIиз метIеллай тафт,
Худ элкъуъриз эллерин кыл,
Михъни тийиз сивеллай каф...
Мунафикъри гудай къван къуъл,
КтIай вириз элкъвезва чил,
Къваз бедбахтрин накъварин марф.*

*Вун сад! Вун гъахъ! Чавни мус бес
Рахада а гъахъвилин сес?
Пайгъамбарри гъаначиртIа,
Каламар хъиз, чилерал нефс,
Заманайри къадачир чаз
Инадар и, хадачир чаз
Гъар несилди регъберар терс.*

*Зун - чилин кIус, чан алай руъгъ,
Къураматдихъ къекъвезвай Нуъгъ!
Вуна халкъна, рекъера къалп
Твамир даим нефсинихъ туъш!
Цав эбеди руъгерин кIвал
ЯтIани, чил эцигмир цIал –
Ви гъар са лукI регъимдик хуъх!*

Алибег Фатахован 110 йис

АЛИБЕГ ФАТАХОВАН ГЫКАЯТ

Гъар сад чакай – аскер,
КІвалахзавай чка – фронт я
А.Фатахов.

Цинин йисуз, 21-апрелдиз, лезгийрин Советрин девирдин эдебиятдин бине эцигайбурукай сад тир бажарагълу гафунин устад Алибег Фатахов дидедиз хъайидалай инихъ 110-йис тамам жезва. Илишанлу вакъиади, са патахъай, чун гзаф шадарзава, вучиз лагъайтІа шаури кІелзавайбурун бейнидиз, акъул-камалдиз таъсирдай, тарих чируниз куьмекдай гуьзел эсерар яратмишина, муькуь патахъай, пашманвилин гъиссерни гъизва: 25 йисни тамам тахъанмаз, яратмишунри цуьк акъуднавай вахтунда малум тушир себебрикди чавай къакъатай, куьгъне уьмуьр терг авун, социализмдин къурулуш мягъкемарун патал эдебиятдин гужлу яракъ гваз женг чІугур, а женгиниз вичин уьмуьрдин эхирдалди къуллугъ авур, гуьмбет эцигуниз лайихлу а къегъал хъин сур алай чка къванни къенин йикъалди садазни чизвач.

Фатахован яратмишунрин рехъ 1928-йисуз республикадин «Цийи дуьнья» газет акъатай йисалай башилаши хъана. Уьмуьрдин са куьруь вахтунда ада чаз шишатдинни гыкаятдин еке ирс туна.

Уьмуьрдин гъакъикъат ва адан гегъениш терефар ачухарун патал шишатдин сергъатар дар тирди гъисс авуна, ам гыкаятдин эсерар теснифунив эгечІна. Жегъил автордин гъиликай гыкаятдин ихътин эсерар хкатна: «Фу аллагъди ваъ, зегъметди гуда», «Чнани хъвана», «Газет», «Риза», «Бубадин веси», «Лянет».

Эхиримжи къуд гыкая чи литературада гыкаятдин лап гуьзел чешнеяр я. Гъаниз килигна заз абурукай жуван фикиррал, веревирдрал акъвазиз кІанзава.

«Газет» гыкаяда авторди, вич газетдин жавабдар секретарь ва мухбир яз, газетдихъ социализм туькІуьрунин карда авай къуват къалурзава. Хуьруьн кимел кІватІ хъанвайбуруз яргъай хъиз къевезвай почтальон аквазва. Почтальон Айдемир кимиз мукъва хъана, ада «Цийи дуьнья» газет вахкана. Авторди гыкаяда руьгъдиз акси къве тереф къалурзава. Са патахъай, куьгъне уьмуьрдин амуькайрин, социализмдин агалкъунрикай цІукай хъиз кичІезвайбурун (Алимерданан, Дадашан, Мисридин, Нурметан) къаматар, муькуь патахъай, хуьре жезвай чІуру крариз тунІарин арадай килигиз акъвазиз тежедай социализмдин душманар русвагъ авун патад газетдикай даях къунвай комсомол Асланан къамат ачухнава.

Газетдиз акъатай макъалади ван авуна: макъала арзани галаз суддиз рекъе туна. Судди хуьре авай кесибдин къати ирид душмандиз кІеви жаза гана «Риза» гыкая къадардиз гъвечІи ятІани, ам лезги чІалан юмшагъвилин

такъатрикай менфят къачуна кхъенвай, вахтунин истемиишунриз жсаваб гузвай, гъар са кІелзавайдан рикІел яргъалди аламукъдай эсер хъанва. Эсер-да Фатахова Ризадин ва адан мирес Саруханан суьретар ганва. Саруханан суьретдив гекъигайла, Ризадин суьрет ачухдиз къалуруналди тафаватлу жезва: «Ризадал къуьнер акъатай шихинин яргъи перемни, кукІвар хъана, кикер чилелай физвай яргъи шалвар жседай. Къилел алай бармак, лагъай-тІа, къадгъунайди хъиз, са чІарни аламачиз, кІан дуьздал хъанвайди тир. Шалвардин кек чилелай физ, цаз акъахнавай къеџил кІвачни къеџил ийиз, ам куьчедиз экъечІайла, язух къведай са шикилда жседай». Писателди тІебиатдинни игитдин гъалар сад-садахъ галаз къадай гекъигунар: вечрен лувак квай циџиб хъиз, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, члада гъахъай кІезри хъиз ва ихтилат физвай затІ гуьжлуз лишанламишун патал эпитетар: зегъметдин бегъер, агъваллу уьмуьр, гуьжлу кІвалах, жемьятдин хва, чІулав хиялар – ишлемиишнава. Гъикаяда диалогдикайни менфят къачунва. Идани Ризадин къваларив гвайбурухъ галаз гъихътин рафтарвал аватІа къалурзава. Автор Ризадин терефдал ала.

Эсердин къилин мана-метлеб ачухдиз Ризадин вичин гафарайни аквазва: «Куьчейра гъатнавай етим аял, ахпа нехирбан – къе колхоздин бригадир. Чахъ гила Советрин власть ава, чи къилелни Коммунистрин партия ала». Эхъ, Советрин гъукумди яшайишдин шартІарикай магърум хъанвай, амма зегъмет кІани, къастунал кІеви гъар са касдиз, шаксуз, шегъре рехъ ачухнавай. Риза гъахътинбурукай сад хъана.

Автордин вири гъикаяйрилай къадардиз чІехи, мана метлебдиз гуьжлу гъикая «Бубадин веси» я.

КІвалин иеси къуьзуь са кІвач кІвале, са кІвач сура авай Дадаша вичел чан аламаз, адет тирвал, веси-сала лугъун палал фекъидизни къуниши Гуьлмегъа-медаз эверна, веси – сала лагъана.

Фатахов тІебиатдин шикилар вичин игитрин гуьгъуьлрихъ, гъерекатрихъ, умудрихъ, хиялрихъ галаз къадайвал гунин устадни хъана: «Мекъи гар авай, куьлуь чиг къвазвай зулун югъ тир. Дагъдин къилериз циф янавай. Са тІимил идалай вилик къаџу хъана тарарал, атІласди хъиз, нур гузвай пешер гила хъити кІвахъзавай».

Дадаш къейила, хзанрин вилик кафан къачун, сур-къул атІайдаз гъакъи гун, фекъи-фахра рази авун, хемис садакъа-игъсан гун акъвазна. Вад-ругуд виш кІвал авай хуьруьз ашар авун, амай ихътин кІвалахар авун патал хзан чтихъ авай ник, яцар гуниз мажбур хъана. Фир-тефир чка сал хъайи гила хзандин къил Жафер гъвечІи стха Сеферни галаз къил хуьз ветегайрал фена. А вахтунда ана кІвалахар авун, казармада яшамииш хъун зарафат туширдакай авторди икІ кхъизва: «Са суьруь инсанар казармада авай; вири къаџІана, чиркин хъана, нет акъалтна жседай. Инсанар, малар хъиз, сад садал гъалтна къаткидай. Къиникъарни тІимил жседачир; йикъа сад тухуз къумадик кучуддай».

Чехи Октябрдин революцияди агъваллуьрин, къве чин алай фекъи-фахрадин кІвачерик квай чил кхудна, гъукум кесиб-куьсуьбдин гъиле вугана. Жаферанни Сеферан уьмуьрда гзаф дегшивилер хъана: Жаферакай колхоздин бригадир, Советдин член, Сеферакайни – Ленинан тІварунихъ галай, виликан

Тагъиеван, парча храдай фабрикада устIар. Абурун папарини сада колхозда, муькуьда фабрикада кIвалахзава.

Авторди гьикаядин кьилин игитрин суьретар са акъван ачухдиз ганвач, амма девлетлуйрин (Мусадин, малла Мегъамед-эфендидин, Къадиран) чIуру ниятар, пичIи нефсер, кесиб халкъдин намуслувал, цIийи уьмуьрдихъ ийизвай чалишмишвал хъсан къалурнава.

«Лянет». Гьикая ацукъай чкадал теснифун, гьелбетда, четин кар я. Ам кхьин патал автордиз дагъ-тепе, вацI-гьуьл, мал-къара, хуьр-кIвал, тIеби-атда жезвай дегиивилер акуна кIанда. Ихътин фикирар гъаз рекъе гъатай Фатаховал (гьикаяда суьгьбет гъадан мецелай физва) гзаф четинвилер гьалт-зава: «Рехъ пара четинди тир. Бязи чкайрал ахътин къакъан чархар расалмиш жседай хьи, нагагъ са тIимил къван мукъаятвал тавуртIа ва я балкIандик хуькуьрайтIа, балкIанни галаз аватна, рагара-чархара акъуна, тике-тике жседай, а тикейрни чархун кIаняй къван кьилел алаз физвай гьуьлягъ хътин вацIа руг-руг жседай». Эхирни ам регъимлу, дуьньядин уькIуь-цуру акунвай, чубанвилин карда тIвар-ван авай чубан Алимегъамедал гьалтна. Авторди адан суьретни ганва: «Зи мукъув гвайди яргъи, къурай, гагъ ракъини, гагъ къай ганвай, гардан ва чин, цIийиз никIикай хкуднавай газар хътин, яру хъанвай, рехи чIарар квай чуруни спелар, яргъи хъана, какахънавай чубан тир».

Чубанди гьич са тахсирни квачир, вичин намус маса тагай дишегъли са шумуд сухтади ва девлетлуйрин рухвайри, ругъанайрикай куьмек къуна, зу-лумар авуна къейидакай мугъмандиз суьгьбетзава.

Фатахова социализм тамамвилелди гъалиб хъайиди Алимегъамедан их-тилатдай ачухзава: «Гил, чан хва, папариз кеф хъанва, абур, итимар хъиз, гьинал хъайитIани сад я. Абурув кIелиз тазва, къанунар чирзава, ягъунар, гатунар амач».

Адалай гуьгъуьниз гьалтай муаллимди чубан Алимегъамедан гафариз къ-уват гун патал хуьре хъанвай дегиивилерикай, яни хуьре мектеб, папарини иштирак ийизвай Совет, кооператив ва маса ихътин идараярни авайдакай суьгьбетзава. Гъа са вахтунда ада динэгълийри халкъариз авур душманви-лерикайни ахъайзава: «Анлай хкаж хъанвай, кукIа варзни гъед авай харапIа аку лагъана, мискIин къалурна. Алимегъамеда ваз ахъагъай вакъиадин кьил гъанлай башламишна, гъада гзаф инсанрин кьил тIуьна, гъада чи халкъдал тагъайди амач. Адан занжурри халкъ агъузардал гъана... Чун икъван гагъди мичIивиле, зулумдик, девлетлуйрин истисмардик турди гъа харапIа я». Гьикаяда социализмдин гъалибвилерикай гегъенидиз ганва.

Ихътин гъакъикъат къалурзавай гуьзел эсерар анжах вахтунихъ галаз кам-камуна аваз физвай, ватанпересвилеин руьгъ квай, вичихъ гафунин устад-вал авай касдивай кхъиз жседа.

Неинки са лезги литературадик, гъакIни вири Дагъустандин эдебиятдик зурба пай кутур Алибег Фатахован тIвар эбеди яз рикIелай алуд тавун чи гъар садан буржи я.

Мевлюдин ИСМАИЛОВ
Самур хуьр.

Алибег ФАТАХОВ

РИЗА

I

- Я Риза, алад, чан хва, барзадик квай зи малар хкваш!
- Риза, фена Саимат халадин кІваляй хъвадай яд гъваш!
- Риза, йига малар гъала, чан хва!
- Риза, балкІандиз яд це!
- Риза, чарх элкъуьра!
- Риза, Къурбаназ эвера!

Ризадин япарихъ пакамалай няналди галукъдай сесер ибур тир. И кар адаз чІехидани, гъвечІидани, эркекдани буюрмишдай. Язух аял пакамалай няналди, гъекъни каф хъана, инихъ-анихъ чукуриз юрта жедай. Садан гафни къулухъ тадачир.

Лежберар кимел кІватІ хъана, чпин дерди-баладикай рахадайла, чпин куьлуь-шуьлуь кІвалахрал машгъул хъанвайла, Ризани, вечерен луварик квай цициб хъиз, гъабурун къваларив жедай. Абуру са кар тапшурмишайтІа, гъам ийидай, тахъайтІа, руфунал ярх хъана къаткана, къуьнтер чиле акІурна, гъилерни хъуькъверик кутуна, халкъдин ихтилатриз яб гудай. Лежбердиз къугъванар ийидай тІвалар ифурун патал цІай хъийидай самар лазим хъана ва я чатук тухун патал магъ лазим хъана-и крар вири Ризадин гъилелай фидай, ам са кІусни бизар жедачир. «Зун галатнава, заз чими хъанва» лагъай гафар адан сивяй акъатдачир.

Маса сеферда кимел халкъар ацукънавайла, Риза инихъ-анихъ алатнаваз жедай. «Риза, я Риза, иниз ша кван!» – лагъана, адаз эвер гудай, ихътин вахтара ам кимел алач лагъана садан акъулдини атІудачир. Эверунин ванцел Риза акъат тавурла: «И шейтІан гъикІ хъана», – лугъуз, пата-къерехда вил экъуьрдай. И арада Риза гъиле залан магъ аваз, я къужах ацІурна самар гваз, ялиз-ялиз хкведай. Къуншидилаь са кІваляй цІай гъана самарик цІай кутадай ва тІвалар ифирзавай лежбердиз куьмек гудай. И кардикай адаз вичизни акъван кеф жедай хъи, ам, къавун чІередал къекъведай кац хъиз, вичи хъувунвай цІун къерехдал элкъвез жедай ва шадвал квай чиник хъвер акатдай. Пакамалай няналди гъа ихътин крар ийиз тунайтІа, адаз маса кар кІандачир.

ЧІехибурун ихтилатрилиз, гъикаяйрилиз, зарафатрилиз, мисалрилиз ва дерди-баладиз яб гун адаз идалай тІимил кІани кар тушир. Эгер Гуьлселем къарили

эверна квализ хутахначирга, ам халкбар квализ хьфин тавунмаз куьчедай хьфидачир.

Ризадин кюьд йис хьанвай. Буба адан вич гьвечизмаз кьенай, дидени маса хуьруьз гьуьлуьз хьфена, ам етим яз вичин бадедин патав гумукьна. Бубади чарадаз кваллахиз, патаз-кьерехдиз фена хзан хуьдай. Вичин мал-мулк, доход кьведай са чкани авайди тушир. Ам кьейидалай кьулухь, Риза бадедихь галаз михьиз цавукай, чиликай пай атлана амукьна. Туьн-хьун, алукулун-хтунун кьведай са чкани авачир. Ризадал кьуьнер акьатай шхинин са яргьи перемни, кукувар хьана кикер чилелай физвай яргьи шалвар жедай. Кьилел алай бармак, лагьайга, кьифери кьадгьунайди хьиз, са чарни аламачиз кан дуьздал хьанвайди тир. Шалвардин кек чилелай физ, цаз акьахнавай кьецил кьвачни кьецли ийиз ам куьчедиз экьечайла, язух кьведай хьтин са шикилда жедай. И пекерни адаз кьуни-кьуншиди ганвайбур тир. Туьн-хьунни адан гатун вахтара пата-кьерехда алатдай: садан йига малар гьалайла, гьанлай са кьас фу гьатдай, масадаз са кваллах авурла, гьада са тике фуни са тимил цуру нек гудай. Гуьлселем кьариди инай-анай таллабиз хапа-шурпа гьазурдай.

Хьуьтлуьз Риза, члада гьахьай кьезри хьиз, квалаяй экьеч хьийидачир. Кьвачел, кьилел алукудай зат авачир, хьуьтерни кьевибур тир. И вахтара ам, кьариди кватлай тимил цамарикай цай хьийиз, кьулав ацукьдай ва ида-ада гайи тимил-шимил техилдалди дуланмиш жедай. Са кьас фу туьна, кьвач-гьилни чими хьана, кефер ачух жезмазди, Ризади мани ядай:

**Я бахгавар кьайи булах,
Кьилел верши тарар кьанди.
Панпасидвай рик ягьайла,
Ваз са турши анар кьанди.**

И мани Ризадиз куьчедай чир хьайиди тир, ида адан динжвал ва руфуна са тике фу гьатун кьалурзавай.

Ада и мани лугьумаз, Гуьлселем кьаридиз адан кефи куьк хьанвайди чир жедай. Ризадин хьуьтер гьа ик акьатдай.

Гатфар алукуьна чими хьунни, ам мад куьчедиз экьечдай.

II

Ризадин мирес Сарухана са юкьуз адаз вичин патав эвер гана. Им кьуьд хкатна, гатфар алукуьиз мукьвал хьанвай хьтин вахт тир. Сарухан куьк кавални галчукна, вичин квалерин айвандал рагь гуз ацукьнавай. Ризани фена гьадан патав хьиз ацукьна. Явашдиз гьерекатзавай кьайи гар галукьайла, кьелеч бижгьеррик квай Риза, хьраз вегьей гьажибугьдадин твар хьиз, зурзадай, адаз фул акьатдай, чиниз вили ранг янаваз ва сефилдиз гагь Саруханаз, гагь чилиз килигдай.

– Гьаан, – лагьана Сарухана, – гила вун аял-куял туш, вун еке хьанва, вавай са кеспи авурга жеда.

Ам Саруханан куьк кавалдиз, рехивал ктканвай чулав чурудиз, яру чиниз ва хци чулав вилериз килигна. Ризадиз, Саруханаз вуч лугьуз канзавага, адан вилерай чириз канзавай.

– Ак кьайила, – давам хьувуна Сарухана, – гьамиша куьчейра гьатна жедайди туш, я кьуьз кьаридивайни вун хуьз жезмач, са кеспи авуна кьанда.

Риза са геренда куьтени тавуна акьвазна. Ахпа, кьил винелди хкажна, мекьивилин зурзун квай сесиналди хабар кьуна:

– Бес за вучда?

– Вучда къван, вирида вучзаватла?

– Вирида...

Вичин суалдин къаршида Сарухана вичив вахкай суалдиз адавай жаваб гуз хъанач, нарагъатвилелди къил элкьуьриз акъавазна...

– Вирида, Риза, – лагъана Сарухана, – кеспи ийизва: сада цан цазва, сада мал хуьзва, сада гвен гуьзва, сада рабочийвал ийизва, садани чубанвалзава. Уьмуьр гъахътинди я ман!

Завай цан цаз жедани, за ам квел цада къван, Сарухан дах? – жузуна Ризади.

– Гьелбетда, вавай цан цаз жедач, гвенни гуьз жедач, рабочийвални жедач, жувавай жедай кар ийида. Данарбанвал ийиз жедани вавай?

– Низ чида... – лагъана ада, – белки, жен.

– Агъадалдай Ветлан гададивай жедайди вавай жедачни?

– Зун кIвачел-къилел алачиз данайрив гьикI фиди, гьич тахъайтла бес са кIвачел алукудай шаламар къванни кIандачни?

– Шаламарни са куьгъне валчагъ ваз за гуда, анжах данайрив фена кIанда: данарбанвализ вун за туькIурда, ахпа угъ-цIугъ ийидайвал тахъуй.

– Хъуй ман, – рази хъана ам.

Сарухана къарагъна айвандин дакIардай са шаламар акъудна. Ахпа кIвалаяй валчагъни гъана.

Ма, и шаламарни ваз, и валчагъни. Бадедив са тIимил рас хъийиз туна, алуку жуваз. Де гила вач, жуван кIвач-къил ая, мукъвара данайрив фена кIанда. Гьам жуваз фуни неда на, гьам са вад-цIуд рипе техилни къачуда. Ваз юлдашвиле вун хътин сад чна мад аквада...

Риза, хиялар ийиз-ийнз, шаламарни валчагъ къужахда къуна, кIвализ хтана.

Хъайи кардикай ада бадедиз ахъайна. Бадени Саруханалай рази хъана. Амма Саруханан гафари Ризадиз еке эсер авунвай, а гафар сакIани фикирдай акъатзавачир: «Завай, – фикирзавай ада, – цан цаз жедач, рабочийвал жедач, гвен гуьз жедач. Бес закай вуч хкатрай. Гила маса чара авач къван, азиятар, дарвилер хъайитIани, данарбанвализ фена кIанда».

Эхирни ам данарбанвализ фена. Амма им четин кIвалах тир. Гзаф вахтара рехъ алатна дана тама амукудай, начагъ жедай. Зегъер квай векъ тIуьна, дакIвадай, чархалай-рувалай аватдай. Иесийри къалдай, гзаф вахтара йифиз экъечIиз данайрихъ къекъез фидай, къежена, галатна, ахвар тахъана хкведай.

Зегъмет къезилди туншр, пакамалай няналди кIвачин къилел акъвазна, галатна, бизар хъана, чандикай куьцIуьдай. Гатун вахтунда тIветI кткана данаяр гьарнихъ катдайла, нехир чикIидайла, тамариз, кIамариз фена чуьнуьх жедайла, абур къуна акъвазариз кIанз алахъдай вахтунда адаз жедай къван зегъмет я цан цуналди, я гвен гуьналди, я тама кIарасар хуналди жедайди тушир. Инихъ-анихъ катдай къван, гьарайдай къван язух аялдин япари ван ийидай, алай перемдин далуди гьекъедин шур къунвай. Ракъини кана чIулав хъанвай чиниз гьекъ акъатдай, ам винелай биши руквадини кIевна жедай.

КIвачел шалам гзаф вахтара жедачир: хъайитIани, куьгъне, патар хкатай, инай-анай гъатай шаламар жедай. Абурни яргъал фидачир, къве йикъан къене пад-пад хъана чеб-чпелай кIвачелай алатдай.

Марфарикай чуьнуьх хъун патал лит авачир, мекъи вахтара алукудай чими парталар авачир. Гьакъарай къачур тIимил-шимил техилни ихътин крариз гайила, гишила амукудай.

Ихътин четин кIвалах, пис дуланмиш хьунухъ акурла, аялдин рикIе мадни пис, чIулав хиялар къекъведай. Гзаф вахтара адан къил вичивай квахьдай. Девлетлуяр, абурун аялар, абур квай кеф вилерик атайла, мадни гзаф перишанвал акатдай, хурай виниз дерт къарагъдай, вилел нагъв алачиз шехьдай.

Гъа икI, пара гишин, мекъи йисар алатна, тум - къил авачир къван зегъмет чIугуна.

Ахпа са арадилай дуьньядин чарх маса патахъ элкъвена. Октябрдин социалист революция хъана. Уьлкведа граждан дявевар хъана. Къуьд алукуьдайла, данайривай акъвазай Риза мад муькуь йисан гатфариз жемьтдин вилериз акун хьувунач. Садбуру лагъана, бес ам ветегайриз фена, садбуру лагъана, Дербентдиз фена, садбуру лагъана, ракъун рекъел кIвалахиз фена. Гуьлселем къаридивай хабар къурбуруз маса жаваб гъатна – бес Риза ягъухъ фийила, Красный Армиядихъ агалтна, гъабурухъ галаз феналда.

III

Са юкьуз хуьре Риза хтана лугъуз ван гъатна.

– Дугъриданни хтаналдани?

– Дугъри я, хтанвалда.

– Гъи Риза, яда?

– АгIа Гуьлселеман Риза вуч тир бес!

– Мус хтана?

– Ам гъинвалдай?

– Ам аквазвач хьи! – лугъуз, са юкьуз жемьтдин виридан сиве ван гъатна. Ам хабар къазвай гъар садан ванцикай Риза хтунал шад хьунин, а хабарди ам вичин хва-стха хтай къван шад авунин эсер хкатдай. И хабар бязибуру кIанивилелди къаршиламишдай. Амма са бязибуруз адан тIварни къуна кIандачир. Абур вилерин кIаникай килигдай. Риза данарбан тир вахтундани абур гъакI килигдай.

– Ризадикай бегъем итим хъанвалда.

– КIел-кхъин чир хъанвалда.

– Хъсан алукуьн-хтIунун алалда, – лугъуз, ихтилатар ийидайла, кулакар, фекъи-фахраяр, адал хьуьредай. «Данарбандикай итим хъайи замана я ман!» – лугъуз, явашдиз къваларал алайбура къуьнт эцядай.

Виликдай халкъдин иви хъвайи, абурун зегъмет тIуьр, зулумар авур, хуьруьн къене агъавал авур кулакрикай, алишвер чийрикай ва кавхайрикай амукънавай и инсанриз хуьре гъар са цIийи кар, кесибрин гъар са кар вилик финиф такIан тирди хъиз, виликан данарбандикай инсан хьунухъни такIан тир.

Риза куьчедал экъечIна, вичел алтIушнавай инсанрихъ галаз дуствилелди ихтилатар ийиз, виликан йикъар рикIел хкиз, дерди-балайрикай хабар къаз, суьгъбетар ийиз акурла, адал алай цIийи парталар, атанвай мягъкем жендек, сагъвал акурла, а ксар я кимелай хъфидай, я яргъалай хъиз вилерин кIаникай килигдай. Винелай чеб дугъри къалуриз алахъдайтани, абурун къене агъу ргадай. Виликдайни ам кIандай, адаз куьмек гайибур адан къвалалай алатдацир, вири крар хабар къадай.

Ризади вич Красный Армиядихъ галаз фейивал, дяве авурвал, деникинчияр къирмишайвал, вич красноармеец хъайивал, ахпа, дявевар куьтягъ хъайила, вичи курсар кIелайвал ихтилатар авурла, виридан чиник шадвилини хъвер киткидай.

Виликдай вичихъ галаз гзаф дуст хъайи ксарихъ галаз ихтилатар авурла, абуру Ризадиз хуъре хъанвай дегешвилер, колхоз хъунухъ, школаяр ачухун, авай агалкъунар ахъайна. Адаз колхоздин никIер, маларин тевлеяр ва маса крар къалурна. Ибур акурла, Ризадиз акъван шад жедай хъи, адан рикIи гьекатдалди кIвалахдай, чандик ашкъи киткидай.

Са юкъуз Риза колхоздин контордиз фена. Ина рахадайла, къвалав гвай са колхозчи къужади, чиник хъвер кутуна хъиз, адаз суал гана:

– Риза, лагъ кван, мирес, ваз вуч кеспияр ийиз кIанзава?

– Вуч кеспи ийида къван, гаф атIана председателди, – чи колхозда тIимил кеспияр авани?

Ризадин рикIел вичиз данайрив фидай вахтунда Сарухана гайи суал хтана, са геренда кисна, ахпа къаришугъ жаваб гана:

– Зазни са кеспи жагъида ман, Салман халу. Райком партиядиз зун райземотделдиз дугуриз кIанзава. Зани, хкведа лагъана, гаф ганва.

– Вуч земотделар, – лагъана председателди, – бес вири земотделриз хутахайла, колхозди вуч ийидайди я? Вун, Риза, ина тун райкомдин секретардивай за истемишда.

– Амукъна кIанда.

– Гьелбетда, амукъна кIанда.

– Земотделдиз масад къачурай, – лугъуз, къваларал алай халкъдини къул чIугуна.

– Ам чна гъакI ийида, – алава хъууна председателди, – вун ина амукъна кIанда. Чна вакай бригадир ийида, колхоздин малар, балкIанар, хипер – вири чна ви ихтиярда вугуда, кIвалах ая. А земотделдилай ваз ина пис жедач. Куъ кIвалер чкIанва. Винел Къириман кIвал буш я, чи кIвалахдизни куъмек це, им виридалайни хъсан кар я.

– Ам зи ихтиярда авач эхир, – лагъана, Ризадик хъвер кткана.

– КIвалах авун гъам ихтияр я. КIвалах ая, райкомдивай чнани тIалабда. ГъакI хъунухъ чарасуз я. Кар къетI ая, къвед-пуд йикъалай чна вун кеспидал тайинарда.

– Килигда чун, – лагъана Ризади, – белки амукъун мислят жен.

Кар гъа икI хъунни авуна, Риза колхозда амукъна. Колхоздин малар ва абуруз къуллугъзавай итимар – вири адан ихтиярда хъана. КIвалах екеди ва жавабдарди тир.

Ибурун кIвалахдиз рехъ къалурна кIандай; малдин, алафдин къайгъу авуна кIандай, маларин сагъвал хвена кIандай, цан цазвай малариз хъсан къуллугъ авуна кIандай, кIвалахзавайбуруз йикъар кхъена кIандай, вахт-вахтунда гъахъ-гъисаб гъазурна кIандай. Риза пакамалай няналди кIвачин къилел жавабдар постунал акъвазна, инихъ-анихъ юрта жедай. Вири крар адан гъилелай фидай. Лежберриз Риза пара кIандай, амай бригадайрини гъадан бригададилай ва кIвалахдилай чешне къачудай. КIвалах авуниз Ризадихъ авай ашкъи михъиз колхоздиз чкIана, ударникар пара хъана, садбуру муъкуъбурухъ галаз еке соревнованияр ийиз хъана. Ихътин гужлу кIвалахди виликдай дарвиле авай колхозчийар хъсан доходрин иеси авуна, хъсан агъваллу уьмуър яратмишунин женгиник кутуна.

Ризади мехъерни авуна, вич михъиз колхоздин кIвалахиз гана: папани, вичини баркаллудаказ кIвалахиз хъана. Вири колхозчийриз культурный уьмуър яратмишунин карда чешне хъана.

Калер авачир колхозчийриз дуьгве-данаяр пайдайла, хуьре еке сувар хъана, хуьруьн халкъ вири кIватI хъанвай. Далдамар язавай. А патал алай гъаятдай акъудиз данаяр са-сад гъизвай. Эвелимжи дана колхозчийри чпин хъсан бригадир Ризадиз гана. Риза вичин пабни галаз халкъдин вилик акъвазнавай. Председателди кIевиз-кIевиз лагъана:

– И эвелимжи дуьгве чна чи юлдаш, гъамишанда жемьтдин хва хъайи, маларин фермадин бригадир Ризадиз гузва.

КIватI хъанвай халкъди вирида капар яна. Ахпа амайбурузни гъакI гана. Данаяр кIвалериз хутахайдалай къулухъ, еке межлис – къуьлер, манияр лу-гъунар хъана.

Риза межлисдилай къулухъ кIвализ хтана. ЦIару хаймадал кIвачер кучудна адукъна, папа хъсан хъуьтуьл къуьлуьн фу, ниси, нек ва чай, шекер вилик гъана эцигна. Нез-хъваз, ихтилатрив эгечIна, Ризади лагъана:

– Куьчейра гъатнавай етим аял, данарбан, ахпа нехирбан – къе колхоздин бригадир. Чахъ гила Советрин власть ава ва чи къилелни коммунистрин партия ала. Ада вири зулумдик квай халкъар азад авуна, социализмдихъ гъанва. Тракторар гъалзавайдини чи Рагъман я. Агрономарни, маларин духтурарни чун хътин кесибрикай хъанвайбур я, конторда авайдини чи Магъмуд я. И школайра кIелзавай къван аялар вири чибур я, абуру кIелна куьтягъайдалай къулухъ, чахъ вири лазим инсанар жеда, кIвалахар мадни агъзур пай вилик фида. Виридалайни важиб тирди кIвалах авун, зегъмет чIугун, ашкъидивди ва къуватдивди яракъламиш хъун, колхоз мягъкем авун я. КIвалах акI авуна кIанда хъи, герек, зегъметдин бегъер кIватI хъуьнадди, тIуьналди, маса гуналди куьтягъ тежен, кIтай хуьруьн эвездал хъсан цIийи шегъердин формадин хуьр туькIуьрин, кIелиз чирин.

Ризади, хъуьтуьл фуни ниси къачуна иштагълудаказ кIас яна, сивик хъвер кваз ва вилер агажариз-агажариз, папаз лагъана:

– Гуьлселем къаридиз и югъ такуна къена. И югъ акунайтIа, адаз гзаф шад жедай.

Фу тIуьрдалай къулухъ, Ризади, хкунихъ галай чуьнгуьр къачуна, чIагу-риз-чIагуриз «Пенкер баха» яна ва шадвилелди виликан мани лагъана:

**Я бахтавар къайи булах,
Къилел верши тарар кIанди.
Панпасидвай рикI ягъайла,
Ваз са турши анар кIанди.**

Шагьбала Шагьбалаеван 60 йис

ШИИРАТДИН НЕХИШРАЛДИ ЛИШАНЛУ Я

Шаир Шагьбала Шагьбалаев XX лагъай асирдин 80-йисара чи эдеби-ятдиз атай чIалан устадрин баркаллу несиладин лайихлу векилрикай сад я. Къе ам рикIел гъунихъ гуьзел себеб ава – шаирдин 60 йисан юбилей я. Сифте шиирар Шагьбалади гъеле школада кIелзавай йисара кхъизвай. Абурукай сад 1977-йисуз Ахцегъ райондин «Цийи дуьнья» газетда чапна. Им цIерид йиса авай автордин печатдиз акъатнавай сад лагъай эсер тир. Гуьгъуьнлай шаирдин чIалар республикадин «Лезги газетдин», «Самур» журналдин чинра пайда хъана. Шиирдин уртах къве кIватIалдик кваз – «Тавази рагъ» ва «Къуьлуьн кылер» – Шагьбаладин хейлин эсерриз дуьнья акуна. Шаир Шагьбала Шагьбалаев шииррин кылдин са шумуд ктабдин автор я. Ингъе абур: «Карвандин рехъ» (1989-йис), «Зенгер» (1995-йис), «Гъакъикъатдин цIелхемар» (2004-йис), «Регъимдин цIирер» (2005-йис), «Марфадин раб» (2009-йис), «Рустам ва Зугъраб» (2014-йис), «Шииррин цуьл» (2013-йис, урус чIалалди) ва масабур. Амма кар басмадиз акъатнавай ва гъелелиг акъудиз агакъ тавунвай эсеринни ктабрин къадардал алач. Кар алайди ам я хъи, герек арадал атанвай чIал виниз тир ери авай, кIелзавайдан истемишунриз лайихлудаказ жсаваб гуз жседай, руьгъдин игътияжар таъминариз алакьдай эсер жен! Ина къадардилай ери важиблу я. Чавай Шагьбаладин шииратдикай вуч лугъуз жседа? Санлай къачурла, тIебиатдин патай илгъамдикай вижсеваз пай ганвай шаирди акъулдин, зигъиндин, зегъметдин, устадвилдин куьмекдалди хъсан еридин, ванлу, чеб чIалан ва туькIуьр хъунин жигъетдай гуьнгуьна авай, руьгъдин ва гъиссерин истемишунриз дуьзгуьнвилелди къуллугъ ийиз алакьдай эсерар арадиз акъудзава. Шаирди вичи хъсандиз лагъанва:

**Эця жезва зи пелен дам,
МефтIеда физ, акъаз цацар.
За агъзур пут хиялдикай
Хкудзава шиирдин цIар.**

За мад сеферда шаирдин чандиз акъатнавай эсерар кIел хъийи-зва. Чеб туькIуьр хъунин кIалубрал ва жанрайрал гъалтайла, абур жуьреба-жуьре я: шиирар, маньяр, бейтер, пудар, къудар, рубаияр,

экспромтар этюдур, триолетар, эпиграммаяр, пародияр, дуствилин шаржар, балладаяр, риваятар, гъезелар, сонетар, сонетрин тажар, поэмаяр...

Чне къарагъзавай месэлайрални гьалтайла, шаирдин эсерар гъар жуьрединбур я. Абурун арада къетIен чка ватандиз ва ватанпересвилiz талукъ, уьмуьрдин ва яшайишдин муракаб месэлайриз фикир гузвай, ашкъидикай ва муьгъуьббатдикай яратмишнавай, сатирадин ва юмордин эсерри къазва. Адетдин инсанри фикир тагузвай ва виле аваз таквазвай са къадар крар шаирдин дикъетдик акатзава. Нетижсада, килиг садра, гъихътин цIарар арадал къвезватIа:

**Михини лезн хуьзва,
Лезнди – балкIан.
БалкIанди игит хуьзва,
Игитди – ватан.**

Куьруь къуд цIар. Амма и къуд цIарцIе гъакъарнавай фикир гзаф маракълуди хъанва. Адакай ихътин нетижса хкудиз жседа: гъвечIи затIарин къадир авачирдаз, чIехи крарин къадирни чир жседач. Виче ватандикай ихтилат къиле физвай къуд цIарцIин маса шишрда шаирди къейдзава:

**Гъич са хизанни абад жседай туш,
РикIе муьгъуьббат, шадвал авачиз,
Хайи ватанни азад жседай туш,
Халкъдин арада садвал авачиз.**

И гафар гъикI инкарда?..

Тимил гъижайрин куьруь цIарар, вижсерай рифмаяр, устадвилелди ишлемишнавай гекъигунар, къилиндинни, гъахълу ва маналу фикирар-ибур шишр хъсандиз рикIел аламукъуниз куьмек гузвай, аник квай насигъатрикай нетижса хкудуниз сеbeb жезвай такъатар я. «Шаирдин образрин, тештигърин, гекъигунрин дуьнья имаратлу туькIуьр хьунрин нехишралди лишанлу я. Гъар са гаф вичин чкадал ала. Эвезда ва заминда ишлемишдай такъат ада суьрсетда хуьзвач», – гъахълудаказ къейднава филологиядин илимрин доктор, профессор Регъимхан Кельбеханова Шагъбаладин шишратдикай гаф кватайла. («Лезги газет», 2007-йисан 29-ноябрь) шаир Шагъбаладин бажсарагъди адан шишратдал кIелзавайбур лап рикIивай чIугвазва. Зун и кардал гзаф шад я. За умуд кутазвайвал, ихътин майшлвал гележегдани эксик жседач.

**Халидин ЭЛЬДАРОВ,
филологиядин илимрин кандидат.**

Шагъбала
ШАГЪБАЛАЕВ

ЗИ РУЪГЪ, ЗИ ТАН – ВАТАН...

ЖИВЕДИН ИНСАН

Лацу-рехи Шагъ дагълара
Са кас ава Живедин,
Инсанривай хъанвай чара
Вичин хайи уълкведин.
Чизва адаз дидедин чІал, –
НекІедин чІал, нугъатсуз.
Рекъин тийир эбеди чІал,
Авачир гаф нубатсуз.
Анжах кисна рахазва ам
Галаз халкъдин зигъиндихъ
Са Аллагъдихъ агъазва ам
Шаир Етим Эмин хъиз.
Садавайни тестикъ жезвач
Адан яшар, я дуъз тІвар,
Я вичизни гъайиф къвезвач
Ширин чандин (Женг я кар!) –
Табий жезвач адан пак руъгъ
Патан гужлу къанунриз.
Азадвилехъ я ам къаних,
Эсилдай туш маймунрин.
Ада вичин эсил-бине
Гъисабзава лекъер яз...
Лугъуда, ам лезги чилел
Аламай тек аскер я.

ЧИЛИН МАНИ

Мидаим яз вич дуъзвилихъ къаних,
Са мани авай зи лезги чилихъ.
Лугъуда хъи, ам халкъди кхъена,
Гъар са гафуна са къаш куькIвенвай.
А мани халкъдин рикIин мани тир,
Женгиниз фидай рекъин мани тир.
Къати ван алай далдамдин кIарцIин,
Зиринг, чан алай зуьрнедин ванцин.
Акахъдай адак мискIинрин вязер,
БалкIанрин гъиргъир, жидайрин эквер,
Хьелерин нурар, леъндин муьгъуьр.
Везин манидин – халкъдин садвал тир.

* * *

Лезги чилин бубайрин руьгъ,
Вуч ама вакай?
Амазма куь рухвайриз руьхъ,
Гъяз амач факай.
Гъар сада къил акъудзава
Вичин, хизандин.
Дерт рикIелай алудзава
Хайи ватандин.
Нелай акъван муьтIуьгъариз
Алакънава вун
Сиясатри чIалахъариз
Алахънава вун.
Хиве къунвай инкъилабди
Ваз къизил дагълар,
Амма адан гафар таб тир –
ЦIвелерин багълар!
А вахтара цIай янай на
Ви руьгъдин муказ:
Сад Аллагъдин тIвар канай на,
Коммуна акваз.
Килиг, гила алуькнава
Чалкечир вахтар...
Аллагъ цава ацуькнава,
Пай ийиз бахтар.

САМУРДИЗ СУАЛ

Шезва зи чил, диде-Самур,
Вуна адаз хгузмач хур.
Гъайиф тушни куърпе тамун? –
Къуразва ам, вун я умун,
Хъфейди хъиз цИйи гъуьлуьз,
Акъатна вун Девичидиз.
Мегер икI хъун къисмет яни,
БатIулди бес зи дерт яни?

САМУР ВАЦИУН ШЕЛ

I

Са вахтара авахъзавай
Зи ятарай аквадай экв.
Чарчаррилай алахъзавай
Каф хъана зи ятарин нек.
Балугъарни экъечIзавай
ЧIехи – чайдин къванерай тик.
Куър циз вегъиз эгечIзавай
Хур эцяна синера тик.
А вахтара азад нефес
Къачузвай за хайи чилин,
Инсанар тир ватанперес,
Тарар, тамар язвай къалин.

II

Я халкъ, квез зи къвезвачни ван? –
РикIин къеняй за цIурзава,
Зи булахрин къуразва чан,
Куьне ятар къацIурзавай.
Рехъ алатай къизил балугъ
Хъипрехъ галаз уьлендава.
ТIебиатдиз техжез къуллугъ
Зи ширин чан кемендава.

1990

МИГРАГЪРИН ХУЪР

Дуст Арбен Къардашаз

Миграгърин хуър – ракъинин муг,
Цакул-цакул нулар алай.
Гъамшалугъ куькIвена куг,
Виш асиррин лувараллаз.
Ви чарчардин сесер къвезва
СтIал дарман тир давадиз.
Шалбуз дагъдал лекъ элкъвезва
Хиласдиз, пагъ гуз гъавадиз,
Ина гъар са къван я хуьтуьл,
Кутур къилик – ястух жада.
Зуьгъре гъетре «рапрапдин къуьл»
Ийиз, ваз югъ ачух жада.
Зи фагъумда гъатнава сес,
КIевиз лугъун четин кар туш:
«Ви накъвадал яшамиш жез
Шаир тахъун якъин кар туш!»

1990

БУБАЙРИН ВЕСИ

Вун хва ятIа хайи чилин,
АватIа вахъ акъул къалин.
Бубайрин ирс хвена милли,
Ам хкаждай ял жагъура.
Гъамиша яхъ дуствал вине,
Дидеди хъиз аял гине.
Сабурлувал хвена рикIе,
Душмандин хиял жагъура.
Вахт атайла хийирдиз ви,
Къаст рикIе хъухъ мягъкем, кIеви.
Лезги намус – гъамга михъи
Хуьдай жуьрэт, гъал жагъура.
Куь бубайри куьн паталди
Чан къурбандна, кана цIалди
Мелгъем жадай рикIин тIалдиз
Халкъдин, шаир, чIал жагъура.

1989

БИЛБИЛ

Гатфарихъди, гъамиша хъиз,
Цини я вун дири, билбил.
Ви авазри гуьзелвилини
Квадарзавач ери, билбил
Агъзур сефер ягъайтани
Вун гуьлледив вири, билбил.
На ви мани дегишардач,
Авуналди къуьруь, билбил.
Ваз тебиат хъиз, азни – халкъ
Язва жуван ширин, билбил.
Вун рахазва акъудна чал,
Зи хиял я дерин, билбил.

1989

ЛЕЗГИ ШАИРРИЗ

Ни ятани гъана гудач
«Ма хъурай Квез!» – лагъана.
Ам чехир хъиз цана гудач,
Са истикан ацана.
Къит я адан гъар са стал,
Барабар я ивидив.
Шиират я чи рикин тал,
Шаир – халкъдин хайиди.
Кужумзава лезги тарих
Куь гъайифри, агъари.
Гъар шаирдин хци я рикI,
Хуьзвай сабур – къакъари.
Фейзудина гатазва чал,
Яшамишрай чад адан.
Майрудинан сифте кватал,
Яшамишрай хатI, адан!
Арбен Къардаш экъечIзава
Савадлу яз майдандиз.
Царцикай цир хкечIзава
Накъвадай хъиз ватандин.
Зулфикъарни къе кардик ква,
(Чал маса куьхъ дегишрай?!) –
Ам къведра я бубадин хва,
Гъар са кас икI битмишрай!
Абдул Фетягъ, вахтсуз яз рех
Галукънавай цвелерихъ,

Квез, виридаз хас язва рехъ,
Къисмет лезги эллерин.
Шаирвилин пай я паклу
(Сад Аллагъдин патай я!)
Халкъдин рекъе тахъун шаклу,
Куъ женгинин къайда я.
Халкъдин юкъва Эминанни
Сулейманан, Саидан
Яратмишай тек са мани
Куъ везинри виридан!

1990

* * *

Вун женгина ава, зи халкъ,
Ваз къарши къве патанни:
Са пад Къибле, са пад я Шаркъ,
Ви чил юкъва мидаим.
Чара, гъариб авазривай
Лализ жедач баяд ви.
Сиясатдин аязривай
Рекъиз жедач мурад ви.
Чи ивидихъ галаз къунва
Ви ч'ал, аваз дидедин.
Гъар са касди алаз къунва
Дережа чи уьлкведин.
Чи уьлкведин – Лезгистандин
Дуьньяда т'вар – ван авай.
«Лезгинка» къуьл – къул Алпандин,
Шаир Сулейман авай!

* * *

Къайгъуяр зи хъанва къалин,
Зун иеси туш са к'валин.
Захъ дерт ава, захъ дерт ава
Хайи чилин.

Эминан сур квахънава чи,
Тарихда руг гъахънава чи.
Бубайрилай аманат яз
Аламай чил.

За хкажда зи руьгъдив вун,
Такабурлу тарифдив вун.
Гъич садрани хъанач, жедач
Зайифди вун.

Туруналди Шарвилди
Хвена кьилел цав вили тир.
Тестикъарна зи хайи чил
Яз миллиди.

Гъамиша вун жеда халкъдихъ,
Галаз къаз зи кефи-гъалдихъ.
Вун эрзиман нехишдава
Зи хиялдин.

1990

* * *

Ватан, эха зи ажужвал,
Зун гъамиша ажужди туш.
Ватан, эха зи ялгъужвал,
Зун гъамиша ялгъужди туш.
Ватан, хуьх тIун сабур вуна:
Зи ажужвал, зи ялгъужвал.

Вун даим за рикIе кьунва,
За рикIин гаф ваз лугъужва:
«Инанмиш хьухъ, хайи халкъди
Вун тадай туш акI теквиле.
Ви намусдин, ви ахлакъдин
Чун акъвазда дестеквиле.
Гъетер цавай чкIайтIани,
Зул алукъна алемдал чи,
Рагъ булутдик ккIайтIани
Агъур хъана къелемдал чиг.
Дериндай агъ аладарна,
Виляй чна ракъурдач нагъв.
Вахтунни чун какадарна,
Сиясатри патан, сиягъ.
Анжах чахъ чи амазма ягъ,
Ягъдини чаз гузва къе рум:
– Бубайрин рехъ давам хъия,
Четинвилиз гана дурум!
ЯгъайтIани гуьлледив рикI,
Вилер буьркьуь авуртIани,
Хъана кIанда халкъдиз шерик
Хвена адан чIални мани.
ИкI тахъайтIа пел атIугъна
Несил къведа сурарал чи.
Айгъам гуда: «Низ къуллугъна,
Куьн хъфена арарай чи?!
Чаз четин я лугъуз гъатта,
Куьн чи хайи бубаяр я.
Багъишламиш, батIул ятIа,
Гъайиф, чун куь рухваяр я».

1989

* * *

I

– Зи чил, гьинва ви игитар? –
Вучиз абур кьенватIа.
Амачиз я сур, я гуьмбет,
Халкьдин рикIяй фенва тIал.
– Зи хва, экуь я ви кьатIун,
Амач захь гьич милливал:
Тур гатадай устIар чатун,
Я кьелейрин чIехивал.
Атана зал гуж гваз душман,
Ислягьдинни вагьшиди.
Акьуд ийиз гьар са фарман,
Заз эмир гуз, кефчи тир.
Сабурлу яз за эхна дерт,
Рухвайри гьисс авуна.
Давуд бега хуьз зи адет
Сифтен женгер чIугуна.
Мурсал хандин руьгьдиз сегьне
Сална цIарцIи Саидан.
Вичин халкьдин рикIин кьене
КIвална цIарцIи Саидан.
Мад са кьучагь – КIири буба
Къарагъзава женгиниз,
Гьун паталди хайи уба
Азадвилиин гуьнгуьниз...
Жезвач, ракъун Урусият
Акьвазнава уьлкведа.
Кьунва ада азад ният
Авай халкьар желеда.

II

Гъариб инсан я зун чилел,
Зи хайи чил, рикI алай.
Шалбуз дагьдин бармак кьилел
ЯтIани ви тик ала.
АвачтIани вахь гуьмбетар
Эцигай ви рухвайри –
Сарьджади, я Гьейбета
Пагьливанриз махарин –
Шарвилидиз, Рустам Залаз
ГьакIни якьин игитриз.
Ви халкьдихь пак зигьин ава,
Табий тежер ифритриз.

1990

* * *

Завай лугъуз тахъай мани
Язва лезги чилинди.
Гъеле дигмиш тахъай пини
Язва лезги чилинди.
Явшанар, чиг алай винел,
Язва лезги чилинбур.
Дагълар, цифер алай къилел,
Язва лезги чилинбур.
Цвелин тарцин хел хъанва куърс,
Ам я лезги чилинди.
Зи рикъевай перишан гъисс,
Гъам я лезги чилинди.

1989

* * *

Чи милливал незва хаин шартари,
Халкъдин мезни, белки, инал куърюь я.
Чи арифри, тарихчийри хатарив
Безетмишиз... амма къисмет къуърюь я.
Гъакъикъат бес низ аквада зи халкъдин?
Къандачни бес гъахъ аквадай са гуъзчи.
Къве пата къве къван хъиз авай чахмахдин,
Целхем тагуз къеженавай лезги чил.

1990

«ЛЕЗГИ ТІАЛ»

Справочникар вилева зи медицинадин,
Энциклопедияни гва зав – вич хазина тир,
Гзаф талар, начагъвилер авунвай малум,
Себебарни къалурнава, жезвай чеб гатум.
Анжах ана къейд авунвач: вуч я «лезги тІал»?
Ни акъудда бес чаз дарман жедай а къватІал?
А азардик чи рухвайрин руьгъер начагъ я,
Сад пегъриздал ала кІеви, сада – Рычал-яд
Хъвазва гила – виликдай тир чеб ичкибазар,
ГъикІ хкудда лезгийрикай а пис, няс азар?
Сиясатдин уьзуьр я ам галукънавай чахъ,
Амачирла чи уьмуьрда адалатни гъахъ.
Ихтиярар патал милли лезги халкъдиз къит
Къарагъзава женгер чІугваз Иззетни Забит.
Байрам-ина, лезги Нямет, Инскендар ава.

«Лезги тІалдин баянар гуз – гьи шартІар ава?! –
 Сагъардай ам: дидедин чІал мектебра гун я,
 Лезги несил хайи чІалал ана рахун я.
 Гьикъван жада галукъна чахъ «туъркерин вирус»,
 Чахъ авачни михьи, къетІен лезгийрин намус»,
 Ам хуьн патал къарагъайбур къурбандар хъана,
 «Лезги тІалдин» сифте къурбанд Искендар хъана,
 Вич-чепиви-тІварціин стха Македонви тир,
 Эхирдал къван авай вичин женгинин къадир.
 Шумуд йисуз къуна а кас дилиханада?!
 «Лезги тІалди» агъавална мадни дуьньяда.
 Лезги Нямет, «ЛАР » кхъена лугъуз, гаф – «сандух»,
 Миллетбаз яз райжзава ксари къудух.
 КІвалахдила алудна ам – терс я тербия!
 Чна эхна, эх тавурай, чІехи Ребби, на.
 Вахтсуздаказ хъфена ам ажугъ себеб яз,
 Адан къиникъ чи женгинин аршни метлеб я!
 Мад са къурбанд – Лезгистан хъиз, атІугъай Забит
 «Лезги тІалдик» вафат хъана зегъерлу ва къит.
 Ам магъфедиз авуддайла гъавайрик квай цур,
 Рагъ хкатна булутрикай, гана суруз нур.
 Тебиатди къуллугъзава къайдайриз паклу,
 Кутазва и гъакъикъатди шаиррик – чак лув.
 «Лезги тІалдай» къил акъатда – жемир, дуст, шаклу,
 Ам къадарсуз ватан кІан хъун лагъай мисал я.
 А тІалди чун алугарда, ийида жанлу,
 Азар туш ам, аквар гъалда, чи руьгъдин гъал я.

ЛЕЗГИ КЪИСМЕТ

Зун къисметдин векил я, лезги къисметдин,
 Адан дад вуч туькъуьл я – лезги къисметдин?!
 Захъ бахт авач, я шадвал уьмуьрда жуван,
 Хиял ава мефтІеда чарх ягъиз залан:
 Зи миллетдин бедбахтвал ава фикирда,
 Перишанвал хъен хъана, ава шиирда.
 Зи рагъ алай йикъарни алатна фена,
 Регъимлувал, инсанвал къуватдай фена.
 Чал тамарин сиясат хъанва гъавалат,
 Амач хьи, чи уьлкведихъ я гъахъ, адалат.
 Вуж гужлу я – гъаданди язва и уьлкве,
 Жанавурри хипер хъиз, къазва и уьлкве.
 Тарашзава уртах тир чи халкъдин девлет,
 Амач ина къуьзуьдаз, ажудаз гъуьрмет.
 Къанихвили кІириник акатнава чун,

Рекъелайни бубайрин алатнава чун.
Тебиивал амач чахъ къилихдин милли,
ГаламачтIа дувул тар гьикI хуьда чили?!
Чун гьамиша гьазур я яб гуз пачагьдиз,
Амма чи руьгъ табий туш чIехи Аллагьдиз.
Дин авачир чкада къанун жедай туш,
Я акьулдихъ, камалдихъ юзун жедай туш.
И гьакъикъат чизвач чаз, я жезвач малум,
Гьахъний бейни квахъна чи руьгъ язва мазлум.

ЧАВАЙ ЧУН МУС ХУЪЗ ЖЕДА?

Баркалла Квез, вилегь рухваяр,
Тимил савадлу ватан,
Куъз герек я ваз игитвилин тарс?

ЯННИС РИЦОС.

I

Чи лезгийриз дакIан я жуванди,
Абуру хан хкъяда патанди.
Патан инсан жедалда регьимлу,
Гьакьунал гьалт авурла къадимлу.
Сурхаякай Куьредин хан хъана,
Чидач, белки, халкъдиз икI кIан хъана?!
Ина ада къанунар тестикъна,
Саидакай – чи шаир – фасикъна,
Шариатдин «амална» адетрал,
Яхул ханди гуж гъана миллетдал.
Куъз лагъайтIа, Саид вич – милли тир
Къанажагъ я чи халкъдин хци тир,
Адан вилер акъудна Сурхая,
Бес, чи къисас гьинавай, рухваяр?
Тарихдай икI мад мисалар гъиз жеда,
Лагъ, лезгияр, чавай чун мус хуъз жеда?

II

Мад агъавал ийизва Куьреда
Аслан ханди, халудин жуьреда.
Фикирзава са касди нубатда:
«Мусурман мус лукIвилый акъатда?..»
ТIвар я адан Мегъамед Ярагъи,
КуькIуьрнава Аллагьди чирагъ и –

Азадвилил мил кузвай камалда,
Адан тарсар машгър я магъалда.
Лезгийривай хуъз жезвач и шейхни,
ЭкъечІзава ам патаз – къерехдиз...
Тарихдай икІ мад мисалар гъиз жеда,
Лагъ, лезгияр, чавай чун мус хуъз жеда?

III

Хайи чилин хуън патал азадвал,
КІри Буба къарагъна женгиниз.
Къачагъвал тир женгинин устадвал,
ЭкъечІна ам пачагъдин аксиниз.
Яргъал фенач мурадрин къизгъинвал,
Мукъвал хъана дустунин хаинвал...
Тарихдай икІ мад мисалар гъиз жеда,
Лагъ, лезгияр, чавай чун мус хуъз жеда?

IV

Инкъилабдин девирни алукъна,
Чи къисметдал мадни пехъ ацукъна:
Лезгийрикай туькІуърна магъулар –
Акъудна чи луварай цІакулар,
Тежрибаяр тухванвай чи руьгъдал,
«Лекеяр» яз алама тарихдал...
Къенин югъни са акъван къулай туш –
Чи къажгъандал кІусни звал алай туш.
Авач са хва лезгидин рикІ авай,
Хабар къадай: «Зи халкъ, вун гъикІ ава?» -
Миллетдин дерт ийидай аннамиш,
Халкъни адахъ жедайвал инанмиш.
Дегиш жезва «Садвилил» регъберар,
Ялиз тежез «гъунаррин гъебеяр» –
Гъар са касдихъ вичин дерт, къаст ава,
Лезгистанда сергъятрин яс ава.
Мягъкемдиз къунва тахт ягъийри,
Тухузва женг галаз чи ерийрихъ.
Алимарни киснава тарихдин,
Зайифвал вуч я лезги къилихдин?!
Амма чун чи арада я къизгъин,
Русвагъзава Гъасена Муьгъуьдин.
Тажуб жезва амай къван дагъвияр:
«Чеб чпив мус туькІуьда лезгияр?...»
Тарихдай икІ мад мисалар гъиз жеда,
Лагъ, лезгияр, чавай чун мус хуъз жеда?

1990

ГЪЕЗЕЛАР

I

Руьгьдин зурба имаратар авай Лезгистан,
Зияратдин къакъан дагълар – цава Лезгистан
Гунагърикай азад хъия на рухвайрин ругъ,
Ая на капI, ая дуьа, ялвар, Лезгистан.
И чалкечир заманада квадармир мезгъеб,
Вун лекъ ятIа, иман я ви лувар, Лезгистан.
Меземметри, мекирри ви къене тунва гум
Къазанмишунар гарари тухвай Лезгистан.
Ви гъакимри са чеб патал кIватIиз девлет – мал,
Кесиб халкъдин кIевиз къазва яха, Лезгистан.
Шагъбаладиз вал алай гъал аквазва язух,
Гъайиф, Гъажи Давуд къена – ви хва, Лезгистан.

II

Зи халкъдикай ягъанатзавайбурун хура
зун жида хъана акIида.

ГЪАЖИ ДАВУД

Гъажи Давуд, Къубрус – атIа ватан хъанвай,
На чил хвена къудратлувал, виждан хъана.
Заха хва тир Лезгистандин вун къагъриман,
Вакай магърум хъайи зи халкъ пашман хъана.
Ви ериндал хкведай чахъ регъбер амач,
Лезги халкъдин руьгьдин суьрсет яван хъана.
Чи Арсенар, чи Сергеяр (рагъмет хъайи)
Пехил рикIер авайбурун къурбанд хъана.
Сагъ миллетдин кенефдин къил квахънава къе,
Рагъ къилеллай ватандикай зиндан хъанва.
Вил вегъейла, чи Къавкъаздин гъар тайифа –
Вичин чилин хурал къунвай къалхан хъанва.
Шагъбаладиз язух ава ви гафарин:
Зи халкъдикай ягъанатрин заз ван хъана.

III

На кул гузва къе яд физвай патахъ, Лезгистан,
Ваз къуншийри лугъузва чи: «Уртах Лезгистан».
Ви яр-емиш, чилин девлет яргъариз физва,
Мад жадуйри мягъкем къунва ви тахт, Лезгистан.
АватIани вахъ гъакимар тир кIеретI – кIеретI,
Са къаст авач, мурад авач, я гъахъ Лезгистан.

Яд уьлквейрин девлетлуйриз Къизилдин дере –
Къачуз кІан я рудадин дагъ, сарсах Лезгистан.
Ви къишлахрал ацукъайла зегъердин рукар,
Сафра жеда хиперин нек, къаймах, Лезгистан.
Къе ви руьгъдал алвер ийиз кІанзавайбурал
Расалмиша жуван лекърен къармах, Лезгистан.
Шагъбаладиз чида: ватан хкъягъ жедай туш,
Ваз вафалу хъун – зи буржи, я бахт, Лезгистан.

IV

Захъ, лагъ, шадвал женни мегер, хабар къазвай кас,
Зи ватанда гъатнавайла къе сергъятрин яс?
Хуси кеф, хуси гъал жедач шаирдихъ,
Зи гуьгъуьлар перишан я, рикІева тІал няс.
ИкІ ятІани гъар нефесди зи хурай къвезвай
Зулуматдин аксина къе чІугвазва худ бягъс.
Зи женг винел патанди туш, гъиссеринди я,
А гъиссери лигимда руьгъ, лигимарда къаст,
Халкъдиз вичин эрзиманар ийида малум,
Чи куьтенри, чи гапурри къунвач гъеле пас.
Шииратдин чатухъан я Шагъбала, шаксуз,
Зи чІалакай зи миллетди хкудайтІа тарс.

V

Ша, ваз къванни язух ша зи, эй чІехи фелек,
Фагъумдавай акъулдин шак ая на гъелек.
Зун имандин, зи ватандин рикъеваз жеда,
Ракъур а язи илгъамдиз Зуьгъре гъетрен экв.
Зун Алпандин цІун велед я жигердавай нев,
И дуьньяда машгъур хъайи асул я зи лекІ.
Кас гъуьлелай эгечІна та Куьр вацІалди къван
За садаври вугайди туш жуьрэтдин куьле.
«Ипекдин рехъ» хъана, якъин, лезги чиликай,
Анай фена арабни туьрк, гъемшери, грек.
Душманри чи мемлекатдиз ягъунар къуна,
ЧкІана чи имаратар са къадар сейрек.
Жуьрэтлу яз хвена чна милливилини суй,
Чи женгинин сир чизва чаз вахтара герек,
Шагъбаладиз чизва ватан хкъягъ жедай туш,
Гъамишалугъ къунва за зи ватандин этег.

VI

Къуллугъдила алатна заз тІар хъана,
Руьгъдиз гегъенш сергъятар зи дар хъана.
Начагъ хъана пер ашкъидин дердиник,
Сабур рикІе авачирди яр хъана.

Къадимлу тир Лезгистандин чилерал
Халкъ къве пайна, гьукуматрин арх хъана.
Заманадин къаришугъвал, велвела
Гъатна хиве зи къисметдин пар хъана.
Икъван дердер иливарун паталди
Шагъбаладал шаир лугъур тІвар хъана.

VII

Лезги чилин абур тир вун, кІерецдин тар,
Мягъкемвилиз мегъуьн тарцин мирес тир, тар.
Вуна жуван еридикай пай ганвай чаз,
Дувул чиле туна, ватанперес тир тар.
Хив дереда: КъванцІилани Чилихъа вун,
Къаз чукІуриз, фарашдаказ серес тир, тар.
Са вахтара чи гъакимар хъана себеб,
Ви къисметдиз чип акъатна гъерездин, тар.
ТОЗ-дин жебеханада вун – къундах хъана –
Автоматрин сх паяра – шкеста, тар.
Иштиракчи хъана вакай бед гъиссерин –
Инсан патал эхиримжи нефесдин, тар.
Белки, гъахъний ваз къван гузва къе аялри,
Гъайиф, къисмет хъана эхир ви тереди, тар.
Шагъбалади ви серинрик ял ягъай тир,
ТІебиатди яратмишай гъевесдин, тар.

* * *

«Лезги» гафунин аватнава мурз,
«Лезги» гафунал акъалтнавай мурс,
Са вахтара тир къизилдин тешпигъ,
Къе дережада ава лап сагъигъ.
А гаф тайин тир кІалубра амач,
Алай девирдин улубра амач.
Квадарнава а гафунни ери
Тарихда жанлу, маналу, дири.
А тІвар алай са къуьл ама етим,
Анжах ада зи рикІиз гузма чим.

Гьукаят

Фейзудин НАГЪИЕВ

ПИЦІ КВАЧИР ИНСАН *

(Повестъ)

* * *

*Мад хъижедач теменар,
Мад къужахар хъижедач.
Мад, ахъайна элкенар,
Тик къавахар хъуьредач.*

– Дима, вуна пака вучзава?– жузуна профессор Минковскийди Урдидивай са киш юкьуз. Гьикъван Урдидиз вичиз Дима лугъун хуш туширтлани, адавай Михаил Семеновичаз (Урдиди вичин рикІяй адаз лугъузвайвал, Мегъамед Салмановичаз) заз Дима лугъумир, заз Урди лагъ лугъудай жуьрэт ийиз жедачир. Михаил Семенович гьакъван хуш, милайим къилихрин, гьакъван умун ва дугъри кас тир хъи, аспирантрин ва студентрин арада ада вич акъван дамах гвачиз тухудай хъи, виридаз профессор рикІивай кІандай, ва адаз акси гаф лугъун гъич садан фикирдизни къведачир. Гьатта Урдидиз «Дима» тІварни Михаил Семеновича акІ лугъузвай хъи, лап вичин дустуниз хъиз, лап вичин сирдашдиз, веледдиз хъиз. РикІин дериндай Урдидиз акІ тир хъи, Михаил Семеновича гьа тІвар лугъун вичизни хуш я. ГьакІ лугъуналди профессорди Урдидиз амайбурулай са гъихътин ятлани тафаватлу майил ийизвай. Гуьгъуьнай Урдидиз чир хъайивал гьакІ язни тир: Михаил Семеновичан Дима тІвар алай чагъинда авай хва вире эхъведайла ци чІугунай.

– Зун пака ктабханада жада, Михаил Семенович. Куьне теклиф авур вири литература заз гьелелиг жагъанвач.

– Са йикъан муьгълет за гуда ваз. Пакад югъ – ваз азад югъ я! Ктабарни зи хусуи ктабханадай хкъягъа. Анжах пака чун дачадиз фена кІанда. Вун хуьруьн

* Эвел сад лагъай нумрада

эгъли я, гъавиляй ваз залай лежбервили сирерни пара чида жеди, – хъверна профессорди. – Адалайни гъейри им Зинаида Павловнадин теклифни я. За адаз вакай ихтилатар авунай. Вуж я а гада, чазни къалура лугъуз, ада зав аман гузвач. Ма, и чарчел ала адрес, гъикI къведатIа.

– Хъурай, зун къведа, – чар къачуна жибинда туна Урдиди. Гъелбетда, дачайриз финар адан планрик квачир. Я са музейдиз фидай, я са тамашадиз килигдай, я и шегъерда кIелзавай накъвадаррин патав фидай вахтни адаз гъеле жагъанвачир. – Гила алад идан дачадиз. Я пер ягъда, я са маса кIвалахда.., – хиялрик акатна Урди.

Амай аспирантрин арада Михаил Семеновича Урдидиз къетIен гъурмет ийизвай. Садлагъайди, Урди гзафбурулай яшдиз чIехи тир. Ада, урусри лугъурвал, «барутдин ни чIугунвай». Далудихъ армияда къуллугъун, институт, школада кIвалахун, хуьруьн уьмуьр ва зегъмет акун галай. Къведлагъайдини, ам паб-аял авай, чранвай, хзандин къил тир. Инсанвал квай ахъа михъи рикI, тварни дамах квачир къилих, таб, чIурувал течир хесетар, дерин къатIунар авай зигъин профессордиз иллаки хуш тир. Ихътин касдиз, яни вичи вичиз теснифнавай уьлчмейра гъакъзавай касдиз, Михаил Семеновича личность лугъудай. Адан вилерай Урди личность тир. Гъанай къвезвай профессорди вичин жегъил аспирантдиз ийизвай вири гъурметни ва мукъва рафтарвални.

Урди атайла Михаил Семеновича къуьгъверал цуьруьгъуьл алтадзавай. Сифте танишдаз амп авур зурба овчарка кицIин гарданда авай гъалкъадицай къуна ада ракъун храхдин рак ахъайна.

– Ша, ша! Цезараз вахъ галаз виридалай вилик таниш жез кIанзавай хътинди я. КичIе жемир, ада эсиллагъ кIасдайди туш. Анжах танишвал илитIдай луту я, – хъурена Михаил Семенович вичин куьлуь вили вилер агажна.

– Абатхийрар! – салам къуна Михаил Семеновича, – жагъуриз инжиклу хъанани?

– Ва-аъ, – табна Урдиди вичиз кицIикай кичIевал къалур тийиз, – электрикадин пендилай са акъван яргъа авач къван. Гзаф къулай чкадал ала, физ-хквез регъят. Бирдан адаз цлан кIане яргъи далу галай шихинин куьсруьдал саки къаткана рагъ гузвай руш акуна. Адан гуьзелвили ва генани къилеллай самунин сафутIдилайни чуьхуьнагрин паргалдилай гъейри са шейъинини чуьнуьх тавунвай лацу беденди гада вич-вичивай квадарна, гъатта адан рикIел салам гунни атанач.

– Ой, – къудгунна руш, – за исятда... – ада куьсруьдин далудихъ вегъенвай еке яру гугъридин цуьквер алай халат тадиз вичел гъалсна. – Света, – гъил вугана ада регъуь хъанвай Урдидив.

– Зи тIвар Урди я, – рушан гъил къуна Урдиди. – Михаил Семеновича эцигай тIварцIелди – Дима.

– Куьне таниш хъунар заз куьмек гуз-гуз ая, – жегъилриз куьмекдиз атана Михаил Семенович. – Димади заз меслятар къалуррай, вуна, Светочка, са суьзенагдавай яд гъваш, цайи тумариз гудайвал.

– Яд гъиз зани куьмекда, – лагъана Урдиди, Михаил Семеновича къалурай суьзенаг къачуна, – яд гъинай гъизвайди я? – Светадихъ элкъвена ам. Светадин гуьгъуьнаваз ам саланни гъаятдин сергъятдал гуьрчегдаказ къванерикай безетнавай булахдив атана. Суьзенаг ацIурна яд гваз хтана.

– Ингъе, килига кван, лежберрин несил, зи лакар гъикI хъанватIа. Ина за къацу затI-матIни цада. ТахъайтIа виликдай вегъейбур фад акъахда.

– Дуъз лагъайтIа, зун гзафни-гзаф малдаррин несил я,– хъвер кваз лагъана Урдиди. Хуър арандиз куъч хъайила, агъалийри багъларни кутазва. Куъ сал, хъсан къайдадик кваз, мукъуфдивди раснава. Гъар са чка вичин тартибдик квайди аквазва. Илимда хъиз, Михаил Семенович, и кIвалахдани куън гъар са куълъу-шуълъудихъни мукъуф гваз эгечIавайди аквазва,– тарифарна Урдиди. Дугъриданни, кIвал, гъаят, ракъун жалан, гъар са къелемни тар – вири, чпин иесдин хиялда авайвал, са къайдадик квай. Вириной мукъуф, вириной михъивал аквазвай.

– Огъо! Папа къайдаяр гвай чи чIехи командир я, – лацу жив хътин сарар къалурна хъверна Светланади,– адаз гъар са карда селигъа кIанда. Амма, де куъне лагъ, товарищ Дима, и илимдинни техникадин зерба девирда вири крар тамамвилелди селигъа гваз ийиз акакъдани? Зун лагъайтIа, гъич са куънивни агакъзавайди туш.

– Вахт нубатсуз затIариз серф тавуртIа, виринихъ агакъда,– лагъана Михаил Семеновича, Урдидин гъилай къатIахъ къван яд авай суъзенаг къачуна амай яд лакунин муъкуъ патазни гана.

– Куън агакъзавани, товарищ Дима?– руша вичин къацувални виливал какахъай гъуълъун рангадин вилер са геренда Урдидин вилера туна.

– Дима гзаф зегъмет чIугвадай кас я, адакай гележегда бажарагълу лингвист жедайдахъ зун агъунва,– Урдидин паталай жаваб гана Михаил Семеновича.– Са тIимил вахтунин къене ада кIелнавай къван махсус литературадал зун тажуб хъана, генани вичин темадай акъваз тавуна гъар жуъредин малуматар жагъурзава.

– Михаил Семеновича гъамиша хъиз артухан тарифарзава,– къулайсуз хъана Урдидиз профессорди вичин рушан вилик гайи къиметдикай.– Гъелбетда, зунни са куънихъни агакъзавач. Гъафтеда пландик кутур къван кIвалахрин са зурни къилиз акъудиз алакъзавач. Заз гъамиша вахт къит жезва.

– Акваавани!– гъалибвилелди килигна руш вичин бубадиз,– зун хътинбур мадни ава-е. Ваз кIандатIа, инсанрин чIехи пай гъа чун хътинбур я, вахтунихъ калтугзавайбур.

– Рей гузва!– гъилер хкажна Михаил Семеновича.– Чун, къуъзуъбур, са яшиндиз акъатайла вирибурулай, вири крарилай наразибуруз, къуътI-къуътI-чийриз элкъведа. Гъакайла, белки, са бязи зи гафар куъ, жегъилрин, тартибдихъ галаз къанни айидач жеди. Анжах са кар куъне рикIел хуъх: айизвай гъар са кар гъар патахъай фагъумна авуна кIанда. АкI авуна кIанда хъи, герек мад вун а кар туъхкIуъриз, я масад а кар дуъзар хъийиз элкъвен тийирвал. ГъакIани чи уъмуър куъруъ я. Ваясуз затIариз чна вахт пучна хъайитIа, чун важиблу крарихъ агакъ хъийидач. Димадиз, хъсан чир хъун мумкин я: дагъвийрин уъмуърда вири крара, вири затIара чпин къетIен тартиб, къетIен къайда ава. Агъзур йисарадди абуру чпин яшайишда анжах артухансузвал, бес къадардин лазимлувал туна. Гъам затIара, гъам алатра, гъам тIварара – вирина.

– Ви тIварцIени важиблувал авани, товарищ Дима?– къасухдай чина дугъривал туна, жузуна Светланади,– гуржи чIалалди Урди вуч лагъай гаф я?

– Гуржи чIал вучтинди я, Светочка,– хъуърена Михаил Семенович.

– Бес Урди – Дима гуржи тушни?

– Ваъ, Урди – Дима лезги я,– Михаил Семенович вичин рушаз мегърибанвилелди килигна,– за ваз чIангъакъа тагъкимарзавайни: «Светочка, кIела, гоеграфияни история кIела!»

– Пагъ! Чебни заз виридалайни кІани предметар!– кап капуз ягъна Светланади,– лагъа кван, товарищ Дима, двоешница куъне кванни гъавурда тур: вуч тафават ава лезгидинни гуржидин арада? Вучиз ятІани заз икъван гагъда лезги миллет авайдакай са хабарни авачир. Вун., ой, багъишламиша, куън... Зун какахъзава, гъавилай за квез «вун» лугъуда, ва за жувазни гъакІ лугъудай ихтияр гузва... Вун лезги я, яшамиш Гуржистанда жезва, тушни?

– Эхъ, зун лезги я. Яшамишни Дагъустанда жезва.

– Ваз «лезгинка» къуъл ван хъана кван, Светочка,– ихтилатдик акахъна Михаил Семенович,– ам лезгийрин къуъл я.

– Ой, гъикъван интересни я! За гъамни гуржийрин къуъл ятІа лугъузвай. Акайла ваз «лезгинка» къуъл лап хъсандиз чир хъун лазим я. Хиве яхъ, вуна чаз а къуъл къалурда лагъана. Зазни а къуъл чирда лагъана. Заз «лезгинка» пара бегенмиш къуъл я.

– Гила вун есирда гъатна, якъдаш,– къил галтадна профессорди,– Дише-гълияр чпин рикІевай затІ къилиз акъатдалди акъваздай менсебар туш.

– Хиве къазва. Чарасуз къалурда за ваз лезги къуъл,– рушан вилериз килигна Урди.– Вавай «лезгинка» къезилдаказ ийиз алакъда, ви шумал буйни халис гъа къуъл паталди дигайди я.

– Огъо! Къавкъаздин комплимент?– хъуърена Светлана,– Зун алахъда, ви тарифдиз лайихлу жез. Вуна гъил къачу зи тахсирдилай, эгер гуржидай къуналди за ви кефида эцягънатІа. Заз гъелелиг гуржийринни лезгийрин арада са акъван тафават аваз акъвазвач.

– Зун бейкеф туш. Вучиз бейкеф жеда кван? Гъелбетда, Къавкъаздин халкъарин арада мукъвавал ава. Амма гъардахъ вичин къетІенвални ава.

– Ви тІвар халис лезги тІвар яни? Ам вуч лагъай чІал я?

– Дуъз лагъайтІа маса миллетриз Урди тІвар аваз заз акунач. Белки, ава жеди. Зи тІварцІихъ къве маъна ава. Сад лагъайди «Халикъди халкъ авурди», къведлагъайдин «урте» – чІижерхъан ва я тамун чІижерин вирт кІватІдай пешекар...

– Пара интересни тІвар я ви тІвар. Адак гъам къакъанвал, гъам ширинвал ква...

– Дима Къавкъаз алпанвийрин неве я. Ваз гъеле чидач, Светочка, Димади зи илимдин кІвалахрин са гзаф фикирар, къейдер шаклу ийизва, мадни гзафбур эсиллагъ инкарзава.

– Бес квекай вуж гъахъ я?

– Вахтунни ва цІийи делилри вири меслят ийида, чан руш. Димадиз гзаф айру фикирар ава. Гзафни гзаф Къавкъаз алпанвирикай. Чун къвед адан цІийи агалкъунрин, адан илимдин кукІушрин шагъидар гъеле жезмайди я гъа!– Михаил Семеновича важиблувиледди тІуб цавуз хкажна.

– Ви диссертациядин тема вуч я?– интерес аваз жузуна Светланади.

– ЧІаларикай я,– са акъван ашкъи авачиз жавабна Урдиди.

– «Историческое родство языков восточно-кавказских и анатолийско-средиземорско-адриатического пространства на примере сравнительного анализа лезгинского древнегреческого и латыни»,– са нефесдай лагъана Михаил Семеновича.

– Зун паталди им китайвийрин грамматика я! – хъверна Светланади.– «языки Восточного Кавказа» гъи чІалар я?

– Абур вири лезги чІаларин хзандик акатзавай чІалар я. Яни Дима?– Ми-

хаил Семенович къугъунра гъатнавай аял хъиз шад тир. Белки, адаз вичин рушан интерес хкаж хъуникайни хуш авай жеде.

– Папа, вуна Урдидиз Дима вучиз лугъузва? Заз чиз, Урди регъятаказ лугъуз жедай тІвар я хьи.

– Вун гъахъ я, чан руш,– садлагъана сефил хъана Михаил Семенович.– Урди пара иер тІвар я. Амма зун Дима лугъуз вердиш я,– Михаил Семеновича вичин гъилевай кІвалах акъвазарна, цуьруьгъуьлни гваз гъаятдихъди фена.

– Дима чи стхадин тІвар тир,– лагъана Светланади,– ам эхъведайла цин кІаниз чІугуна.

– Залан кар я,– лагъана Урдиди.– Заз чидачир. Михаил Семеновичавай заз садрани и ихтилат ван хъанач.

– Пападиз а бедбахтвал рикІел хкиз кІандач, амма вичин рикІелай алат-завач. Мукъвал-мукъвал заз ам икІ садлагъана перишанвал акатиз аквада. Шадариз, залан фикиррилай элягъиз алахъда зун, амма папа ахътин вахтара, рак агална, геждалди вичин кабинетда ацукъда.

КІвалин айвандик ацІай якІарин милайим дишегъли экъечІна.

– Куьн атуник хийирар галаз хъуй! Куьн Дима, яни?

– Эхъ,– лагъана Урдиди.– Куьнни – Зинаида Павловна. Светланадик куь ухшарар ква.

– Эхъ, куьн гъахъ я,– халис Светлана хъиз хъуьрена Зинаида Павловна,– Аквазвани, Светочка, Димадиз чи ухшарар сад тирди гъасятда акуна. Вуна гъамиша зи гафар зарафатриз вегъизва.

– Мамочка, дуьз лагъайтІа, им Дима ваь, Урди я.

– Гъамни хъсан тІвар я. Гъатта къанни ийизва: Урди – Дима. Заз Михаил Семеновича квекай ихтилатнай. Адаз куьн лап бегенмиш я. Акъваз, бес гъам вич гъинва? Михаил Семенович! Де фад, вири беседкадик ацукъ. За квез атирлу чайр гъида. Къавкъазвийриз сифте чайр хъваз кІандайди я.

Сивел хъвер къугъвазвай, чина нур авай дишегъли акунмазди Урдин рикІик акахънай. Урди гъевесдин инсан тир. Адаз инсан акурвалди гъасятда я хуш жедай, я нахуш. Гуьгъуьнайни гзаф вахтара адан гъа фикир дегиш жедачир. Амма бязи вахтара эвелдай бегенмиш хъайи касдал вич батІул хъайила, Урдин рикІ тІар жедай. Бегенмиш тахъай кас ахпа хъсан инсан яз акъатайла, адаз вичин сифтегъан фикиррикай регъуь жедай ва гъа касдин вилик къалуриз тежез, вичин тахсир гъиссдай. Адет яз, ихтибарлу, рикІ ми хъи ксар гъахътинбур жеда. Чурувал течир, сир кІеве туна хуьз тежедай, инсан-рихъ агъаз кІандай, виридан миндадда акъадай, вири тІува къведай... Адет яз, и хесетри чпин иесдиз хийирдилай зарар пара гъидай вядеяр гзаф жеда...

Са герендилай гзаф къешенгдаказ раснавай беседка чайдин ниэдивди ва къвердавай ахъа жезвай суьгъбетривди ацІана. Лацу суфрадал кІвалин кай-ванидин гъилин няметар – чрай затІар атана. Вичин турпуцар хътин дакІур бицІи гъилералди Зинаида Павловнади Урдин вилик гагъ торт, гагъ печени-яр, гагъ мурабаяр эцигзавай. Лацу суфрадин винел адан лацу гъилери къезил чепелукъри хъиз лув гузвай.

– Вуна неь, Дима, гъил къачу – Урди,– герен-герен тІварар акадарзавай Зинаида Павловнади.

– Зинаида Павловнадиз вуна вичин гъилин затІарин тарифна кІанзава,– иштягъдивди чайдиз хупІ ийиз лугъузва Михаил Семеновича.

– Дугъриданни, вири затІар пара тІямлубур я,– таб тавуна тарифарзава

Урдиди.– иллаки и якIун бицIи афарар. Чна чIехи, элкъвейбур ийида. ЦикIе-нар лугъуда.

– Куьне тарифзавайбур Светочкадин гъилинбур я,– пара дамахдивди вичин рушалай вил аладарзава Зинаида Павловнади, ада тортуникайни еке са кIус атIана Урдидин вилик эцигна.– И «Дамский капризни» Светочкадин фантазия я. Завай икъван хъсан гъауриз жедач.

– Пагъ, мамочка, вунани тарифарда гъа!– наз кваз Урдидиз вил ягъзава Светланади.

– Зинаида Павловнади къуру тарифзавач хьи,– тортуниз иштягъдивди кIас ягъна, хозъякадин гафарал хъвер кваз къул чIугвазва Урдиди.– Рецепт кхъена кIанда, общежитида гъазурдайвал.

– РикIе акъатайла чиниз ша,– хъуьрезва Светлана,– за гъазурда.

– Ваъ, ваъ. АкI хъайила зун харуз вердиш жеда. Гъамиша тортар кIан жеда. Зибур зарафатар я. Пара сагърай.

– Къавкъаздин халкъариз гзаф жуьрба-жуьр, девлетлу тIуьнар жеда,– лагъана Зинаида Павловнади,– квезни айру-айру хуьрекар гзаф ава жеда.

– Куьн гъахъ я,– лагъана Урдиди,– чахъ лезгийрихъни гъар жуьредин тIямлу хуьрекар гзаф ава.

– Мад хкведайла вуна заз куь хуьрекрин са ктаб хкида,– ваъ лугъуз тежер саягъда лагъана Светланади,– ахпа зани лезги хуьрекар гъазурда.

– Гъайиф хьи, чи хуьрекар вири санал кIватIна акъуднавай са ктабни гъелелиг авач. Абур гуржийрин, эрменийрин, азербажанрин тIуьнрикай кхъенвай ктабра гъатнава.

– ГъикI?– мягътел хъана Зинаида Павловна,– абур кIватIна чапдай акъудун гъакъван четин кар яни?

– Са мажалдикди Урдиди а кар къилиз акъудда, мама. Тушни, товариш Дима?

– Куьне мугъмандив нез тура тIун,– айнайрин винелай килигиз, ихтилатдик акахъзава Михаил Семенович.– Вара-вараки дишегълийрин гъиле гъат тавуй бенде. Инкир-минкирдивди мажал гудач.

– Вучиз.. Заз пара хуш я ихъгин ихтилатар,– дишегълийрин пад къуна Урдиди.– Дугъриданни, Зинаида Павловна гъахъ я. Вучиз акъуддач къван лезги хуьрекрин ктаб? Лезгийрихъ саки вад вишелай артух халкъдин манийрин авазар, къуьлерин макъамар ава. Гъабурни кIватIна чапдиз акъуднавач. Лезгийриз вичин саки пуд агъзур йисар тир «Шарвили» эпос ава, цIудалай виниз къегъалвилин женгинин манияр ава... Къайгъуяр гзаф ава, амма къил къадай пешекарар авач. Белки, заз вахт хъайитIа зани са вуч ятIани арадиз акъудин. Ахпа завай, чина экв аваз, жуван халкъдин савкъват квезни гуз жеда.

– Гъан, юлдашар дишегълияр,– столдал гъилер эцигна къарагъиз гъазур хъана Михаил Семенович,– чна везифаяр пай авун лазим я. Зани Димади лакар куьтягъ хъийида. Куьне вучдатIа квез чида.

– За квез куьмек гуда,– лагъана Зинаида Павловнади,– Светочкади чаз нисинин тIуьн гъазурда.

Михаил Семеновича винелай къук квай руг вегъез Урдидини Зинаида Павловнади вири лакара тумар цана куьтягъна. Ахпа тумариз суьзенагдай йатарни гана. Дачада ийидай са артух кIвалах аваз аквазвачир, вучиз лагъайтIа иесийри гъар са кимивал вахтунда арадай акъудзавай. Гъавиляй вирина тамамвал ва селигъа авай.

– Аку, Димадиз чилин вири кВалахар гьикI чидатIа,– лугъузва Зинаида Павловнади.

Гьелбетда,– рази жезва Михаил Семенович,– бес ам хуьре хана, хуьре чIехи хьаначни? Зегьметдихъ галаз тарсарай ваъ, гьакъикъатда чилел таниш хъана. Инсандинни чилин, тIебиатдин алакъа инсандихъ вичихъ галаз санал халкънавай затI я. Амма къвердавай и алакъа зайиф жезва. Тек са шегьерра ваъ, гьакI хуьрерани. Чи юкъван Урусатда, ви ери тир Владимирщинадани, чан аламачир шумуд хуьрер ава? Инсандиз чиликай тIеам хгузмач, адак лежбервал кумукъзавач. Куьз ятIани лежбервал инсандин къулухъ галамайвал, авамвал яз гьисабзава. Советрин власт хъайи сифте йикъарилай эгечIна чина интеллигентвилихъни лежбервилихъ галаз къати женг чIугуна. Арадилай лежбервални къит хъана, интеллигентвални. Къе и мергьемет авачирвални гьа вахтара цайи тумунин бегьерар я. Зун паталди лежбервал, халис пешекар лежбервал – им саки тамам са илим я. Халкъдин илим. Лежбервал садни вад йисуз чи институтра ва я школайра чириз жедай сенят туш. И сенят виш йисаралди сечме хъана. Сафувай ягъиз бажарагъ, тежриба, мукъуф кIватIиз. Гила халис лежберар, чилин жерягъар, юкъуз лаванар гваз къекъвейтIани жагъич.

– Гьелбетда, итимдик гьар са пеше хъун хъсан кар я,– ихтилат маса патахъди элкьуьрун паталди хъиз, лагъана Зинаида Павловнади.

– Папариз чир хъайитIани зиян авач,– алава хъувуна Михаил Семеновича. – Чили инсандин руьгъ хъсанарзава, инсан къадирлу ва регъимлу ийизва. Чи руш, ингъе, вуна къапар чуьхуьз рахкурна, садрани сала, багъда ада кIвалахун вуна къабулзавач. Гьинай хъурай бес адаз чилин къадир?

– Дишегълидиз гьа вахт жедани, я кас? Итимдихъ гелкъуьгъ. Аялрихъ гелкъуьгъ. ТIуьн гъазура. Чуьхуьх. Къакъажунар ая. Кеспидал алад. Эверайдаз гъай ая... ТIимил авани къван дишегълидиз ийидай кIвалахар? Адан кIвалах сад-къве сменада куьтягъ жезвач. Адан кIвалах вири суткайралди я.

– Ам вун, гьелбетда, гьахъ я, Зиночка. Дишегълидал итимдилай гьикI къуртIани зегьмет пара гьалтзава. Амма, вичин яшамиш жезвай чкайрин шартIариз килигна, зегьметарни гьар жуьре я, лугъуз кIанзавай заз. Месела, заз чидайвал, дагъви дишегълийрал гьалтзавай зегьмет чи гъич са дишегълидайни акъакъдач. За им рази жедай кар я лугъузвач хьи.

– Эгер залай аслу тиртIа,– лагъанай Урдиди,– за вири дишегълийриз кIвалахдин вахт тIимилардай, гьа чпиз кIанивал. Амай вахтунда, къуй, тамамаррай чпин дидевилин, кайванивилин, пабвилин везифаяр. Куьчебан жезвай, аялрин бахчайра руьгъ векъи жезвай аялар вердишдай вахт пара жедайвал. Веледрикай менфятлу граждана чIехи ийидайвал. Эхир гьахъ-гьисаб къуртIа гьукуматдизни икI хийир акъваздай. Гъич тахъайтIа дуस्ताгъар къванни къери жедай.– Ибур Урдидиз фадлай, гьеле хуьре амаз, секинвал тагузвай фикирар тир.

– Аферин, Димочка. Вун халис джентельмен я. Эгер вакай чи пачагъ хкъягъиз хъанайтIа, заз чиз, чна, дишегълийри, вирида чпин сесер ваз гудай.

– Зани зи сес Димадиз гузва,– гьиле рангарин журнални аваз Светлана мукъва хъана.

– ЧIехи пай сес гуналди пачагъ хкъягънава лагъайтIа жеда,– Михаил Семеновича Светланадин гьилевай журналдиз вил ягъна.– Вуна за тIалабай кар авунани, дочка?– чинебан сир гвайда хъиз япал лугъузва бубади рушаз.

– Эхъ, папочка. Гъа вуна лагъайвал авуна. Галай-галайвал вири специяр вегъена, къилни гъална холодильника эцигнава.

– Аферин, зи бажарагълу ученица. Чнани саки кІвалах куътягнава. Зани Димади шишер гъазурда. Вун журнал къуна ацукъмир. Квез гъардаз са тапшуругъ: Зинаида Павловна, ваз суфра ва амай куълуъ-шуълуъяр. Светочка, вуна Димадиз атІа цлан кІане авай мангъалда цІай хъийиз куъмекда. Зани гъакъван чІавалди шишерал як акъалжна гъазурда. По местам!

Урдиди мангъалдин кІане авай руъхъ лакариз кІвахна. КІаникай шуъкІуъ къурай цуърцер, винелайни яцІу цІам-кІарас гутурна, гар авай патахъай кІаникай цІай кутуна. Къурай цІамара гъасятда ялав гъатна, гум къилеллаз цІун мецер къекъвена.

– Вун лап халис устІар я хьи,– лагъана дикъетдивди адан кІвалахдиз килигзавай Светланади.– Вахъ галаз сиягъатдиз кичІе тахъана физ жеда.

– ЦІай хъувун, дуъз лагъайтІа, лап къадим заманрилай дишегълидин везифа тир.

– ГъикІ дишегълидин?

– Виликдай итим гъуърчай хкведалди дишегълиди вичин магъарда цІай хуъдай. Куъз лагъайтІа цІай инсан патал вири тир. Гъам чим. Гъам экв. Гъам яракъ. Гъам ем гъазурдайди. Куърелди, вири уъмуър. Гъавилай дишегълидиз «къул хуъдайди», «цІай хуъдайди», «чим хуъдайди», «экв хуъдайди» лугъузва. Гъайиф хьи, къвез-къвез а везифа дишегълийривай къакъатзава.

– Гена хъсан, гила къулар, цІаяр амачирди. ТахъайтІа вири къайгъуйрал алава яз гъамни чал илитІ хъийидай куъне.

– Заз чиз, а везифа гзаф гъуърметлу везифа я. Ам квахъунал дишегълияр чеб пашман жеда.

– Ажайиб кас я вун, товарищ Дима. Куъгъне моддин инсан я вун.

– Огъо! ЦІай вижевайди хъанва. Жуъгъенар жедалди якІу са тІимил атирар кужум хъувурай. Шишерал ахпа акъалжда,– лацу бицІи курни гваз Михаил Семенович атана. Гъилевайди столдал эцигна. – Пагъ идак са атир ква хьи! Димочка, гъа вуна кхъей рецепда авайвал вири къилиз акъуднава: чичІекдалди, къацу-мацудалди, истивутдалди къечуъхнава. ЦипицІ чехирни хъченва, лацуди. Килигин ви рецепт гъихътинди жедатІа. Килигин лезгийри гъихътин шишер незватІа. Гила са тІимил чукІура цІайни. Лап вижевай жуъгъенар хъанва. Шишлигар анихъ амукърай, ина сагъ са гьер чраз жеда.

– Гьерер чна тІанурда винелай кІевна, къечуъхна чрада. Адаз бирганд лугъуда. Чина мехъерриз биргандар гъазурда,– лугъузва Урдиди яргъи лашуналди жуъгъенар къечягъиз.

– Ажеб бахтлу халкъар тушни куън!– наз кваз лугъузва Светланади,– Чаз гъич такур хътин, ван тахъай хътин тІуънар-хъунар ава квехъ. Захъ са мурад ава! Заз куъ вири хуърекрин тІеамар акваз кІанзава.

– Башуъсте!– лугъузва Урдиди,– За квез виридаз чи хуъруъз мугъмандиз эверзава.

– Зун гъазур я,– гъил хкажзава Светланади.– Товарищ Дима, заз бирганд кІан хъанва!

– Ви мехъериз гъазурда чна, Светочка,– хъверзава Михаил Семеновича.– Тади гъалда жуваз са чам жагъура, тахъайтІа вуна вири къурвахарзава. Гила ви патав къвез кичІе хъанва вири жегъилризни.

– Вуна фикир мийир, папочка, садра институт за акъалтIарин, чамран месэлаяр чна ахпа гьялда. Анжах са кар заз якъин я: къавкъазвидиз, иллаки лезгидиз зун гъуьлуьз фидач.

– Вучиз? Бес ваз бирганд кIанда лагъаначирни вуна?– мягътелвал къалурзава Михаил Семеновича.

– Вучиз лагъайтIа, лезгийри пакамалай няналди чпин папарив къулавай цIай хуьз тазва. Эгер туьхуьрна хъайитIа, асланриз гадарзава. Тушни, товарищ Дима?– Светлана наз гваз Урдидиз вичин къалин къеькъемрин кIаникай килигзава.

– Вуна дуьз лугъузва,– тестикъарзава Урдиди.

– Вун дуьз гъавурда акъунвач, Светочка. ЦIай хуьнилай гъурметлу ва важиблу везифа жедани къван? Ам бахтлу везифа я,– Михаил Семеновича вичин гафариз таьсирлувал гун паталди гъиле авай шиш хкажзава.– «ЦIай хуьн» гафара зурба, дерин философиядин мана ава – кIваликай кIвал, хзан авун, кIвале экв-чим тун, кIвалин берекат хуьн... Дишегълиди кIвал ийинни ийида чукIурни...

– АкI ятIа, папочка, къедлай эгечIна за и везифадизни фикир гуда.– Светланади Михаил Семеновичан гъиле авай як акъалжна куьтягъвавай шишер Урдидив вугузва. — Шишлигар, папочка, къуй, Димади чурурай. За садрани лезгиди гъазурай шишлигар тIуьрди туш.

– Къе ви мурад къилиз акъатда, вучиз лагъайтIа за вав гайи рецептдин авторни ингъе и жегил я. – Михаил Семеновича як акъалжиз шишлигар Урдидив гуз, адани абур мангъалдал эцигиз, вахт-вахтунда элкъуьриз, газетдалди гар ягъиз жуьгъенар туькIуьриз, гиртдан як къурун тавурай лугъуз, шишерал гагъ лацу чехир, гагъ яд хъичез, гуя чразвайбурун винел суьгъуьрдин дуьа кIелзавайда хъиз, уф гуз гъил элягъиз вичин къенин мажбурнама лап бегъемдаказ тамамарзавай. Къе ада лезги шишлигдин патахъай жаваб гана кIанзавай!

Къуд патаз чрай якIун атир чкIизвай. Светланади хъуькъвер къеькъифна, лап кардин важиблувиле гъатна, вичин куьмекни гузвай.

– Ибур, дугъриданни, лезги шишлигар я,– вилер акъална ниь чIугуна Светланади,– Вавай ихъгинбур жедачир, папочка,– Светланади са жукIум элягъна Михаил Семеновичан сиве туна.

– Пагъ-пагъ-пагъ!– лезетлувилелди жакъвана Михаил Семеновича,– лап женнетдин ем я. Заз чиз, халикъри гъамиша шишлагар незва. Къедлай къулухъ гъар мажалдин юкъуз шишер ягъна кIанда хъи. Заз чиз, закайни бажарагълу ученик жезва. Тушни, Дима?

Вири суфрадихъ кIватI хъанва. Алай рахунар анжах лезги шишлигрикай тир. Зинаида Павловнади хиве къурвал, адаз шишлигар кIандай затIар тушир. Амма гила суфрадал лезги шишлиг тахъайтIа мад ада фу недач. Михаил Семенович вичин аспирантдалди уьзягъ тир. Светланади вич гъакъикъатда лезги дагълара авай хъиз тир. Урдиди вичин къуьнерихъ къезил лацу кваз лувар гъиссзавай. А лувари ам яваш-яваш виниз, цавуз хкажзавай...

Нисинин тIуьнлай къулухъ Светланади Урдидиз дачайрин патав гвай вир ва дачаяр элкъвена къунвай къалин серин там къалурна.

Гъа йикъалай гатIунна Светланадинни Урдидин арада са гъихътин ятIани мукъвавилини майил тесниф хъана. Сагъ са гъафтеда абуруз чпиз чеб такуни, зенг къванни тавуни а майил мадни артухарна. Ахпа саки гъар юкъуз зенгер

ийиз, мукъвал-мукъвал гуърууш жез, а майилар гужлу дуствилин гьиссериз элкъвена.

Амма я Урдидиз, я Светланадиз чпин рафтарвалин а кьил гьикI жедатIа, малум тушир. Уртах кьисметдикай, санал уьмуьрдикай абуру гьич фикирни ийизвачир. Светланадиз Урди масадбуруз ухштар туширвилелди, руьгьдин михьвилелди, гьатта са Тимил, шегьерэгьлийрин вилерай, «дугъри авамвилелди» хуш тир. Урдидихъ галаз гьар квекай хьайитIани ихтилат ийиз жедай. Светлана, паталди Урди интересни итим тир. Эхъ, эхъ, итим. Адаз чизвай. Урдидиз паб авайди. Аял авайди. Светланадиз абурун шикиларни ачунай. Общежитида Урдин тумбочкадал, бицIи рамкада аваз Тазагуьланни Эминанан шикил алай. БицIек лап кукла хьтин турпуц, рикIиз чими аял тир. Светланадин рикIяй ам акурвалди хиял фенай: Урдидилай адазни ихьтин иер аял хьун мумкин тир. И сирлу фикирди Урди адан рикIиз акI мукъва авунай хьи, гуя ам маса дишегьлидинди ваъ, анжах вичинди, анжах Светланадинди тир. А хиялдикай Светланадиз регъуьни хьанай, амма а хиял адаз табий тушир. Эгер Урдидидал сифте и дишегьли ваъ, Светлана вич гьалтнайIа..., вири уьмуьр масакIа элкъвешдай. Гила адаз паб ава. Хазан ава... Хьурай-тIун-е паб. Тимил дишегьлияр папар авайбуруз физвани? Тимил итимар папар хьагьдайла, мехьерар ийидайла рекьелай алатзавани? Белки Урдини са акъван бахтлу туш жеди. Яраб а дишегьлидиз вичиз итим яз гьатнавай касдин къадир аватIа? Ваъ, ваъ. Им хьсан кар туш. Хзан чIурун. Чарадан бахт чIурун. Чарадан бахтсузвилел жуваз бахт кутаз жедач, лугьуда дидеди. Амма низ чида, бахт гьина аватIа, бахтсузвал гьина аватIа! Белки, ваз бахт хьиз аквазвайди бахтсузвал ятIа? Белки, ваз бахтсузвал хьиз къалуриз, кьисметди вун ви бахтунивай яргъаз ийизватIа? Низ чида...

И кар Светланадин хайи югъ сувар ийидайла хьанай. Михаил Семеновични Зинаида Павловна, гьар гатуз хьиз, а чIавузни чпин дачада яшамаш жезвай. Светланади юкъуз абурухъ галаз вич хайи югъ къунагьна. Няниз ада Урдидиз зенгна, кIвализ атун тIалабна. Столдихъ абур анжах кьве кас, Светланади Урди галай. Секин музыкади, шемерин хьуьтуьл экуьни, шампан чехирди дуьньядин вири гуьзелвал ва уьмуьрдин вири ширинвал и кIвализ гьанвай. Кьве жегьилдинни рикIери фадлай, кьве перван-чепелукьди цIал лув гудай хьиз, ашкъидин къизгьин гьиссералди лув гузвай... Светлана кьуьлерай тух жезвачир. Урдиди адан кузвай хьвехъ, чими руфун гьиссзавай. Са гьихьтин ятIани баркаван къуватди жегьиларин къужах кIеви авуна. Рушан гуьзел чинал, фадлай марфадихъ къарих чилел хьиз, теменрин марф къвана. Руша аксивалнач. Ада гададин къизмиш гьиссериз вичи фадлай рикIин деринра чуьнуьхна хуьзвай гьиссералди жаваб гана. Светланадизни Урдидиз а йиф виридалайни бахтлу, виридалайни куьруь йиф хьанай...

Михаил Семеновичаз ва Зинаида Павловнадиз гададинни рушан алакь-айрикай геж, анжах тIебиатди хабар гайила, чир хьана. Сифтедай, гьелбетда, Михаил Семеновичаз ва Зинаида Павловнадиз и кардикай такIанни хьанай. Гьахъ лагьайтIа, рикIин лап деринра, садазни талгьудай сирер авай чкада Зинаида Павловнадихьни са сирлу мурад авай: вичин рушахьни Урди хьтин гьуьл хьун. И фикир адаз вичизни хабарсуз хиялдиз атанай, ва вичиз бегьем къулайвал такур а фикир, рикIин деринриз, лап сирлу ва я артух гереквал авачир фикирар авай деринриз, аватна, Зинаида Павловвадин рикIелай алатнавай. Амма гила, кар якьин хьайила, а фикирдал гатфарихьди ракъинин нур

акьур пепедал хьиз чан хтана. Анжах гила а фикирди Зинаида Павловнадин секинвал чурзавай, адан риклик къалабулух кутазвай.

Михаил Семеновичанни Урдидин араяр са тимил къана. Ахпа вичин аспирантдихъ, къе-пака диссертация хуьз гъазурвал аквазвай Къадимовахъ галаз профессор Минковскийдии къилдин рахунар хъанай...

Вахтар фена. Михаил Семеновични, Зинаида Павловнани чпин езнедихъ галаз меслят хъхъана. Шариатдалди некаягнавай паб хуьре амаз, Урдиди вичиз къведлагъай паб советрин къанунралди некаягна. И карди, ва гуьгъуьнай бици хтул Оксанади дидедин ва бубадин рикле маса серин са гиссизни чка тунач.

Урдиди диссертацияни агалкъунралди хвена. Къвез-къвез Урди Балиевич Къадимован твар, сифте илимрин кандидатдин, ахпани илимрин доктордин твар илимдин алемда машгур твар хъана. Адакай къадим грекрин, этрускарин ва латин-лацарин дегъ девиррин чалар, тарих ва меденият ахтармишдай илимда бажарагълу ва кар чидай пешекар хъана.

* * *

*Заз кИандай хьи, гъар сад вичин виждандин
Жазачи жен, вил-вилеваз акъвазна.
Гуьзгуьдай хьиз, вилер къуна ргазвай,
Жавабар гун гъар са йикъан нукъсандин.*

Дагълара йиф фад алуькна. Гуьмеди кевнавай яргал дугунрал, майдин вацран къац ягъиз гатуннавай дагъдин ценерални суварал, таза къацу пеш акъудзавай тамарал, агъадай каф къилеллаз, ажугъ квайда хьиз пертвилелда, гуя себ гуз-гуз, агъадихъди катзавай вацун чинал, кас-мас амачиз чклизвай и куьгъне хуьруьн харапайрал, мурцар цавуз сухнавай и тик чархарал хурушумди вичин мичи къайи келегъа вегъизвай.

Пепе-шепедик, гъайванрик, ничхиррик, чпин мукарихъди хъфиз-хквезвай къушарик дагъдин и къайи йиф чпин мукара акъудиз гъерекат ква.

Амма инсандик гъич гъерекат квач. Фадлай кас такур и дагълариз акъатнавай тек инсандик. Ам иниз гъик акъатна? Адан дерди-бала вуч я? Касни амачир хуьруьн харапайра ам нисинлай къулухъ пайда хъана. Ам агъадай, рагул гуьмеди кевнавай дугунай атана. Ам фадлай инсандин квач кхун тавуна акъатнавай куьчейра къекъвена. Са-са квалин ва я квал аламачир керпичринни чепедин харайрин вилик яргалди акъвазиз, са квекай ятлани фикирар ийиз, ада залан ухтар акъадарзава. Са квалерин вилик ам иллаки геждалди акъвазна. Марфари къавун черейрилай руг тухвана, чхаяр пакун твалар хьиз дуьздал авунвай. Вахтуни чулаварнавай дактарар, экуьникай магьрум хъана, туьхвей вилер хьиз аквазвай. Асунар эсиллагъ аламачир керпичар руквадиз элкъвезвай, чандин къазада авай къуьзек хътин и квалерин вилик инсандин вилерилай вичизни хабар авачиз эвел къве мискьи стлал авахъна. Абур къвед-пуд юкъуз алмас такунвай чуруда квахъна. Ахпа абурун гуьгъуьналлаз, гердабдай азад хъайибур хьиз, маса стлаларни яхун, къенез хъфенвай хуькъверилайгуьз авахъна. А кас квалин къенез гъахъна. Цлал, аламат я, сагъ аламай рамкадай ада шикилар акъудна вичин къултухда туна. Квалеле гъатнавай сур нида ам къежел ахкъудна.

– Ваз гзаф крар, вакъиаяр чизвач, эй инсан! Гъикъван ви бейниди ина хъйи бедбахтвал гъиссзаватлани, чизвач ваз. Инсанри гадарнавай и дагълух хуьре са вад йикъан вилик эхиримжи агъали, и хуьруьз эхирдалди вафалу яз амукъайбурукай сад, гъи йикъаз атана, агъа дуьнийадиз фенатла, чизвач ваз. Вири чпин эхиратдин рекъе тур, виридал кел элягъай Абдулгъалим-эфенди эхиратдин рекъе хутадай, адан вилер агаддай, адал са дуьа келдай кас тахъана къена. Абдулгъалим-эфенди, халис аскер хъиз, лап эхирдалди вичин къараздал хъана.

Абдулгъалим-эфендиди вири эхиримжи рекъе туна. Вири секинарна. Амма вичиз ажал ялгъуздаказ къабулдай къисмет хъана. Вичи вичел кел элягъиз-элягъиз, ам цавун гулариз хкаж хъана..., рагъметдиз фена. Эхиратда женнет къазанмишай а михъи кас хуьтлуьз саки са гъафтеда кучуддай кас авачиз гъикъ амукънатла ваз чизвач. Ам хатадай иниз акъатай гъуьрчехъанри, Абдулгъалим-эфендидин гурмагъдин гумадал са шумуд сеферда илифай, амма гъа сеферда гурмагъдал гум такур гъуьрчехъанри кучуднай. Абдулгъалим-эфендидин кицни гъуьрчехъанри, туьгуьна еб туна, чпихъ галаз хутахнай. Амма епенин гъалкъа буш хъайивалди къил акъудай киц къулухъди, баябан ва къайи хуьруьз кат хъувунай. Мад гъа йикъалай къенин йикъалди иниз кас акъатвачир, эй инсан. Са мус ятлани инсанрин бахтлу хъвер ва залан гъамар хъайи, инсандин чимдикай магърум хъайи и харапаяр акур ви йидикъат кузва. Хура рикъ амай гъар са касдиз са витни амачир и чансуз шикил акун залан я. Бендедиз къисмет тахъуй ихътин кар, эй инсан.

Вири, белки, гадариз жеда. Амма сурар гадариз жедач. Бубайрин сурар. И сурарик ви ирс, ви эдеб ква. Ирс къенвач. Ам, къейибурун эбеди сагъ руьгъ яз, инин чилел лув гуз, сагъ яз ама. Вуна члугъазвай нефес, ваз аквазвай и харапаярни къванер, ваз ван къвезвай вацун хъул – вири адавди ацланва, вири затара ви ирс кужумнава, цранва. Ам инай хутахиз жедач. Масана вун адакай магърум я, инсан.

Лакац хуьруьн сурар ахъа я. Абурал жугъун алач. Налугъуди, къейибуруз чеб инсанривай, дуьнийадивай къакъатна кланзавач. Сурара лап мукъвал хъиз саналлай ирид сур гъасятда агайдан вилера акъазва. Ирид сурун къилихъни саки сад хътин къванер экъягънава. Кхъинар араб гъарфаралди атланва: фалан касдин хва фалан кас хана – рагъметдиз фена. Мискъи кхъинар... Амма абура гъикъван сирлу къуват ава, эй инсан. Ваз гъеле чидач, вичел чан аламаз Абдулгъалим-эфендиди вичизни гъикъ къван гъазурнайла. Къванцел гъатта къейи йисни ала. Чизвай, чизвай Абдулгъалим-эфендидиз вич рекъидай йис. Абдулгъалим-эфендидин сур Аслан бубадин сурун патав гва. Акайла Аслан-буба. , Абдулгъадим бубадила са тлимил фад къенай. «Къадиман хва Аслан...»

Агъ, инсанрин къисметар... Инсанрин уьмуьрар... Къе сакла яз, низ чида пака куьн гъи патахъди элкъведатла...

Кас амачир хуьре йиф акъуддалди, сурара йиф акъудун регъят кар я. Гъич тахъайтла вун инсанрихъ, абурун руьгъерихъ гала. Инсан хуьруьн къилихъ галай чархал, «Муьгъуьббатдин пендал» хтана. Инал гъеле югъ аламаз адаз акунай: саки ципуд йис идалай вилик вичи къванцел атлай тварар сагъдиз аламай. Я хару, я инсанди абур члурнавачир. «Тазагуьл + Урди». Ваз и кар гъикъван хуш хъанай, эй инсан. Ада ви твар члурнавач. Белки, ада вун тахсирлу ийизвачтла... Я тахъайтла адаз иниз атана ви твар члурдай мажал хъаначтла...

Белки, ада вуна къван метлеб и кардиз гузвачтIа. ТIвар чIурна, чIурнач – вуч фаркъ ава. Абур гьакIан аялвилин инанмишвилер тиртIа...

РикIеллама Инсандин. Инал, чархун пелел ам аял вахтара Аслан бубадихъ галаз, сятералди адан ихтилатриз яб гуз, ацукьдай. Кавалдин хъуьтуьл чими ценцел ацукьна, ада агъадай дагъардай катзавай вацIуз къванер гадардай.

Ваз адалай гуьгъуьниз гзаф крар чир хъана, инсан. Вуна дуьнйадилай цIар илитIна. Вакай илимдин кукIушрив агакънавай зурба алим хъана. Амма ви чIехи бубадин хътин ширин ва камаллу ихтилатар ваз санайни ван хъанач. Вун къэни а гафарихъ, ви чIехи бубадин ифей хътин яваш ванцихъ тамарзлу яз ама. Эхъ, къе ваз илимдин гзаф сирер чир хъанва, амма ви рикIе къэни вичин экуь къамат амай, вич рекьидайла вичин рикIяй анжах са ваз, виридалайни кIани хтулдиз, нуьсрет гъайи, гъатта вичин вилер агал жедалди вун татай рикIинал вил хъайи касдиз хъиз, ваз ви халкъ бажагъат чир жеда. Жуван халкъ хъсандаказ, чир хъун паталди, тамамдаказ акун паталди, белки, вун ви къакъан дережайриз хкаж хъанай. Амма виниз хкаж хъунивай ваз мензилар ерияр гьикъван пара акунатIа, ви акунарин чилавцIар гьикъван гегъенш хъанатIа, инсанар, абурун дердияр ваз гьакъван къуьлуьз акуна. Абурун къайгъуяр, эрзиман дердияр вун паталди квахъна, ви гьиссдин, ви къатIунрин сергъятрай акъатна. Абурун ванер, сузаяр ви япарив ахгакъ хъуьунач...

Ви чIехи бубадин къисадик квай фекьидиз тепшигъ хъана вун. РикIел ала-мани? Са фекьиди вичин мискIиндин минар жезмай къван къакъандиз хкажиз тунай. Садлагъайди, Аллагъдиз мукъва жеда, вичин дуьаяр адал фад агакъда. Къведлагъайди, къакъандай вичин вилериз мадни гзаф жемят аквада. Ни вуч ийизватIа, нив вуч дерт гватIа вичел гъасятда агакъда... Ахпа вуч хъанай? Дугъриданни, а къакъанда Аллагъдиз мукъвал хъанай жеда а фекьи. Чидач анжах адан дуьаяр Аллагъдал фад агакънайни, агакъначирни. И къакъан ми-нардай фекьидиз къуд пад генани гегъеншдаказ, капал алай хъиз акунай. Амма инсанар гзаф аквазвайтIани, а цеквер къван инсанрикай гьим вуж ятIа чир тежесвай фекьидиз абурун къайгъуяр гьинай чир жедай? А куьлуь инсанрин къайгъуярни фекьи паталди куьлуь хъанай. Ахпа лагъанай адаз Аллагъди: «Эй Аллагъдин бенде! Ви ван заз чилелайни къвезвай, амма ви ван ви абидариз къвезвач. Залайни ви ван гъабуруз герек я. Агъуз эвичI! Агъуз абидарин патав эвичI! Гьикъван вун инсанриз мукъва хъайитIа, гьакъван вун зазни мукъва жеда. Гьакъван зал ви дуьаярни фад агакъда...»

ГьакI хъайила, вазни, гъа фекьидиз хъиз, ви халкъдин ван къвез амач жеда. Вуч лугъузва адан рикIи? Вуч лугъузва адан руьгъди? Вуч дерт гва адав, вуч къайгъуди кузва ам? Вуч я адан гележег?!

Къе ваз къве хзан ава. Амма садни вавай бахтлу ийиз хъанач. И гегъенш чилел вуж вуна шадарна, низ вуна куьмек авуна, вуж вуна бахтлу авуна? – садан тIварни вавай къаз жедани? Садан вил къванни вал алани?..

Акваз-такваз йифен перде сих ва мичIи хъана. А пердедик ламувал ва къ-айивал мадни артух хъхъана. ТIвар гатфар ятIани, лап хъуьтIуьз хъиз мекьи я. Цава ацIай, кака ягъай тIунутI хътин, варз ава. Адан зуракI нурари дагъдин синер, кIвалерин цлар, патав гвай сурар са живи, чIана виливай са уьтери къатIуз жедайвал, экуь ийизва. Къуд пад секин ва мичIи я. Цававай вацра и мичIивал гена артухзавай хъиз я. Элкъвена са шумуд версина инаг чан алай кас авач. И кар чархал текдаказ, къил къуьнера туна, къекъвезвай инсандин

гъар са бейниди, бедендин гъар са нукътади гъиссзава и Зурба Ичѳивал. Налугъуди, и Зурба Ичѳивили Лакац хуър, патарив гвай маса хуърер туькъуьмна. Санани цѳивдай затѳни амач: я клекрен уь-уьдин, я киѳин ампдин са ванни и дегъелра амач. Анжах и Зурба Ичѳивили, аждагъанди хъиз, ваѳун ванни (ина авай тек са чан алай ван!) туькъуьмзава. А ванци инсандин теквал мадни артухзава, рикле еке бедбахтвиликай аянвилини кичѳ твазва. Хура акъвазнавай къванериз, чархариз себ гуз, ван къилеллаз катзавай ваѳу гуя лугъузва: «Кас амачир и баябанлухда, баят хъанвай и дагълара зи вуч ава? Зун низ герек я?»

Чилин винел гъар гъина хъайитѳани, гъам чуьлда, гъам дагъда, жуван теквал гъисс авун залан кар я. Кѳандатѳа вуна цавуз караг ая – ви ван жедач. Кѳандатѳа вуна чилиз караг ая – ви ван жедач. Кѳандатѳа жува-жув пад-пад ая, хъиткъинара. Анжах ви гъарайдин, ви сузадин, ви агъузардин ван жедай, ви миндадда акъадай, ви ажуз хъанвай серфе хкаждай кас ви патав акъатдач. Белки, и ѳифен ничхирди ваз жаваб гуз кѳанз гъарайзаватѳа? Ам гъинай акъатна иниз? Ам, белки, ви квахъай гъарай ятѳа? Акъваз, яб це. Ада вуч лугъузва? Белки, гъадахъни вичин залан дерт ава жеди? Белки, адани вичин квахънавай менсебдиз, вичин дибдиз гъарайзаватѳа... «Сункъ! Сункъ! Сункъ!» – гъарайзава ѳифен ничхирди. Эхъ, эхъ. Им къисайрик квай Сункъ я. Тама, асландикай кичѳе хъана, яракъ гвачир стха туна, вич яракъ гваз катайди. Гилад ам юкъуз инсанрин чина беябур хъана, анжах ѳифиз екъечѳзава вичин стха Сункъ жагъуриз. Ам чѳулав ничхирдиз элкъвенва. Садан вилеризни ам акурди туштѳани, вирида ам зурба чѳулав ничхир я лугъуда. Аллагъди адаз зурба жаза атѳанва: ам ажалдикай магърум авунва. ѳифди вичин стха жагъурун ва адан залан къандикди вичин суза чѳугун адан хиве тунва Халикъди: «Сункъ! Сункъ! Сункъ!» – гъарайзава вичел стхадин тѳвар акъалтнавай ничхирди, амма адаз жаваб авач. Я женни ѳийдач. Им адан мидаим жаза я. Бес вуна низ гъарайзава, эй инсан? Жув садрани миндадда такъур, жува рикѳелай ракъурай ви халкъдиз? Ваз гъич чпин суарани кваз течир ви эсилдиз? Ваз рекъидайлани такур ви чѳехи буба Асланаз? Ваз дах лугъудай гафни кваз савух авур ви хайи бубадиз? Рекъидайла гъич къилихъни тахъай, гъич кучудизни тахъай ви хайи дидедиз? Низ вуна гъарайзава? Нин тѳвар вуна къазва? Ви тѳварни квахъда, ви ата бубайрин тѳварар хъиз. Асланан буба Къадиман, Къадиман буба Пиран тѳварар вал Аслан-буба. длай агакъна. Гъада агакъарнай вал ви тухумдин ирс. Амма Пиран бубадин тѳвар гъич Аслан бубадизни чизмачир. Гъавилай вазни чизвач. Им акѳ лагъай чѳал я хъи, ви эсилрин тарихдин гъал са гъинал ятѳани къатѳ хъана. Аслан-буба. ди тѳвал ягъна а гъал кукѳур хъувунай. Яраб шумуд тѳвал алатѳа ви эсилдин тарихдин гъалунал? Шумуд мад хъижезматѳа?.. Вавай а гъал, хъурай гъа тѳвал алай гъал, гъа жувал агакъайвал хвена ви веледриг агакъариз жедани? Аслан-буба. дивай хъана, амма ви бубадивай хъанач. Вавайни жедатѳа малум туш. Тахъайтѳа вунни элкъведани тарихдин гъал атѳудай алмасдиз? Вуна и вал агакъай тѳварарни квадардани? И квахъэзавай хуь- рерин тѳварар хъиз. Килиг, вун вахтунин, ви халкъ патал бедбахт вахтунин шагъид я. Ви вилерик ви хайи Лакац хуър чкѳана. Къунши хуърер чкѳана. Гъинва къе а хуърерин жемат? Гъинва къадим лезги хуърерин тарих? А тарих хуьдай агъ-сакъалар гъинва? Абур амач. Ваз ви хуьруьнбурун тѳварарни гъатта чизмач. Сурун къванерал атѳанвай ирид касдин тѳварар кѳелнай вуна. Гъа и дагълара, гъа, и хуьре ваз зур алай мехъер къурмишай баркаллу къуьзекрин. Абур гъикѳ яшамиш хъана, гъикѳ уьмуьр куьтягъна, квекай тир абурун эхиримжи фикирар

– ваз чизвач. Абурун тІварарни квахьда. Ви тІварни квахьда. ТахьайтІа низ багъа я къван ви тІвар? Ви хва Эминаз? Ви руш Оксанадиз? Чпиз чеб течир къве веледдиз? Ви бубадин тІвар вичел чан аламаз квахьна. Инсанди эвел вичи квадратна вичин тІвар, ахпа жемятди. Балихандикай Бали, Балидикайни БацІ мусалай хьанайтІа вазни чидач. Дагълух хуьруьз шегьердай кІелна хтай жегьил малимдиз хуьре еке гьуьрмет хьанай. Амма къвез-къвез ичкидихь вири маса гайи Балихан – Бали БацІаз элкьвена. Йикъалай-къуз ам хуьруьнбурун виляй аватна. Малимвиляйни акъудна, маса кІвалахрикни кІанач...

Тахьвана ваз ви буба саки акурди туш. АкІ тир хьи ваз, гуя ам ви буба туш. Адаз дах лугъуз ваз регъуь тир. Ам куьчеда акун ви юлдашрин, хуьруьнвийрин вилик ви къилин агъузвал, ви руьгьдин усалвал хьана. Гъавиляй гъвечІи чІа- валай эгечІна вун теквал, ялгъузвал кІандай инсан яз вердиш хьана. Къал-рахун такІан, дуитар авачир, дуст къаз тежер кас яз... Ви аялвал дидедин суьруьтмади, адан гъамишан туькъуьл накъвари сефиларнай. РикІел аламани, вуна аял яз гьикІ тІалабдайтІа: «Я Аллагъ! Заз ихьтин дах кІандач. Вуна ам вахчу, заз са маса дах це. ТахьайтІа гьич садни гумир!» Зун дидедихь галаз, стхадихьни вахахь галаз, Афисат бадедихьни Аслан бубадихь галаз санал яшамиш жеда. Чаз мад затІни кІандач. Анжах заз зи дидедин вилерал нагъв такурай. Адан чина пашманвал такурай!». Амма вахчуначир ам Аллагъди. Чилерал садазни, гъатта вичин багърийризни, герек амачирдакай Аллагъди вуч ийидай къван? Аллагъ, бадеди лугъудайвал, зурба камал тир. Хутахиз хьайитІа ада анжах хьсан ксар, вичиз герек къведай ксар хутахда. Амма им дуьз кар жезвани къван? Хьсанбур цаварал хутахиз, писбур чилерал таз хьайила, инсаният михьиз писди жедачни? – Ам ви садлагъай сефер тир Аллагъдин крарин адалатдал шак гъайи...

Йиф къвердавай мекьиди жезва. Тек инсан пенжекІди ва къелечІ плашди къайи шагъвардикай хуьзвач. Ам къил къуьнериз чуькъвена, гъилер жибинра туна инихь-анихь къекъвезва. Амма адакай зурзун хкатзавач. Эхирни ам акъваз хьана. Къултухдай къвечІилнавай газетдин чар акъудна. Патаривай цІам- кІарас кІватІна а чар кутуна цІай ягъна. Пузарра бапІрус туна инсан цІун патав къванцел ацукъна. Дериндай фтІимна галаз-галаз сад-къве гум акъудна. ПапІрусдин гумадини цІун ялавди инсандин бедендиз яваш-яваш ифин хкана...

Алапатдин кар я. Гила инсанди вичин теквал эвелдай хьиз гьиссзамач. Адан вилик, налугъуди, багъри кас ква. Са-са цІам гадариз инсанди цІал чан гъизва. ЦІу инсандиз чим ва умуд хкизва.

ЦІай!.. Вуна и кайи ва атІугъай дагълара зи дегь бубайриз, бубайрин бубайриз чим гана. Эсилдилай несилдал багъа ирс хьиз агакъариз, инсанди вун хвена. Амма къе ина, бубайри умуд кутур чкада, вун амач, ЦІай. Инсан амач – вунни амач. Инсан галачиз вун хкведач. Инсан галачиз вун бедбахтвал я. Инсанди, адан камалди вун хьсанвилизи, берекатдиз элкьуьрзава. Къав дагъдиз атана Пирмета, белки, зи бубайривай вун вичин вилайтриз тухванай, ЦІай. Гила и чкаяр, виринариз цІай гайи чкаяр, алпандин цІун макан вакай магърум хьанва, ЦІай. Къе вун, ви бицІи са ялав, заз чим гуз и дагълариз хтанва. Инай хъфей инсанрин велед вуна мекъерикай, теквилакай хуьзва. Яраб садра къванни вун и дагълариз хкведатІа, ина цІийи къилелай уьмуьр кутур хуьрера вуна къулар чими хьийидтІа, ЦІай?

Инсанди датІана цІал цІамар вегъизва. ЦІун мецери – мурцари къанихвилелди цІамарал алай як незва, гуя ам нефс пехъи са ардавул я. Ада тадиз якІуз мез гуз чІулав кІарабар дуъздал ийизва. Ахпа, мадни вил ацІун тавурла, къанихвал элякъ тавурла, цІу гъа чІулав кІарабарни чакъвалай хъийизва. Абурукай руъхъ жедалди жакъвазва цекърекъ-пекърекъдин ван килеллаз...

Вегъ, инсан, заз цІамар вегъ! – лугъузва тух тежезвай цІу. – Зун туъхурмир. Гьелбетда вавай маса цІайни хъийиз жеда. Амма зи къизмишвал, зи ялав, зи чим а цІухъ жедач. Адахъ вичиз хасбур жеда. Захъ зи руъгъ, зи гум, зи ний гала. Куън, инсанарни, гъакІ тушни, Инсан? Квехъни гъардахъ вичин къетІенвал, гъардахъ вичин къилих ва къанажагъ авачни? Писвални, хъсанвални куъне куъ арада пайнавачни? Низ гзаф, низ тІимил... Заз вахъай кичІе я, Инсан. Заз зун регъимсуз касдин гъиле гъатункай кичІе я. Регъимсуз касди зав еке бедбахтвал гъиз тада. Ада зи нефсинал чІуру ниятрин жилавар гъалсда. Зун дуънйа тІуртІани тух жедач, Инсан. Анжах регъимлу касди зав инсанриз къуллугъ ийиз тада. Адил гвайдан гъиле зун Уъмуър я, адил гвачирдан гъиле – Ажал! Женнетни, жегъеннемни зи къене ава. Зун къансузарин гъиле твамир, Инсан! Ви ата-бубайри закай Аллагъ хкъягънай. Абуру йифди-йугъди заз – ЦІуз икрамнай. Шумудни са асирра чна чаз къуллугъна. Амма куъне фад-фад гъуцар, аллагъар дегишна, Инсан. Гъавиляй кичІезва заз. Икъван фад-фад аллагъар дегишдайбурал ихтибар гъиз жедали? Амма аквазва заз: ви ивидик гъа заз ибадат авур, ксарин зерреяр кума. Гъавиляй зун ви гъавурда, вун зи гъавурда акъада. За ваз къуллугъ ийида, Инсан. За ви бубайрин ичІи къулариз, акайриз, хърариз, тІанурриз – виринриз чим хкида. Виринриз уъмуърдин нефес хкида. Амма заз ви куъмек герек я, Инсан. Вун галачиз зун бела я. Зунни, агъадай пехъи ванзавай зи душман вацІни. Чун къведни. Дуънйа вич гъасил хъайи йикъалай чун сад садаз мидяяр ятІани, чна къведани ваз къуллугъзава. Чун галачиз вун, вун галачиз чун амукъ тавурай, Инсан!»

ЦІун патав инсанди эхир хъи вични инсан тирди, вич а къадар тек туширди гъиссзава. Белки, им патав анжах са цІай гъавиляй ваъ, патав инсанар амачтІани, абурун сурар, хуъруън и харапІаяр, са мус ятІани адан кІвачери таптагъ авур куъчяр, дагълар, тамар галайвиляй тиртІа? И чкаяр инсандиз а къадар мукъва я хъи, гъатта адавай вилер акъална гъинал гъи къван алай, гъинал гъи тар алай лугъуз жедай. Ина гъар са жигъирда, гъар са чархун кІане, тамун къурухра, вацІун къерера гилани адан аялвал къекъевезма ва адал чан аламай къван гагъда инра амукъда. Гъар са касдин аялвили анжах са вичиз гъай лугъуда. Ам масаниз жувахъ галаз хутахиз жедач. Гъикъван алахъайтІани. Гъикъван хазинаяр-девлетар гайитІани...

Ина ви аялвал тамара, ви чІехи буба Аслана илигай къени емишрин тарара, ада эцигай къванцин кІвалера – вирина ама. РикІел хкъваш. Къені емишрин тІурар кутагъ гъикІ фидайтІа Аслан-буба. тамуз. Вунни къачудай ада: «Бала, заз къисмет жедач, амма вуна ви веледри неда и тарарилай емишар. Гъалал хъурай. Заз хабар жеда а чІавуз. Зи руъгъдиз регъят жеда. Им суваб авай кар я. Тара-тама авай касдиз, гъайвандиз, ничхирдиз са четин вядеда чан хуъдай ем кутун. Им чи бубайрилай амай паклу кар я», – лугъудай Аслан-буба. ди. ТІур кутуна кутІунай жалгъадилай гъил аладриз ада са вуч ятІани мурмурдай. И арада вавай рахадай жуърэт ийиз жедачир. Ваз чизвай, и макъам Аслан-буба. паталди лап важиблу пак макъам тирди. Гъебейра авай тІурарни, цуърцерни куътягъ хъайила, ацукъдай ахпа куън булахдал. Аслан-буба. ди вичин гъебедин

хилай суфрадик квай са хъвехъ лаваш фуни са къумбак ниси акъуддай. Пагъ, вуч ширин жедай а нисини фуъ! Хкъедай рекъе Аслан-буба. ди ваз гъар жуъре хъчар къалурдай. Адаз течир хъач, векъин-къалан тIвар авачир. Вавай ви чIехи бубадилай а чирвилер вири къабулиз хъанач. А чIавуз ваз а чирвилерин къадир чир хъаначир. Ваз абур бакара къедайди чир хъаначир. Чирвилер къачуз вун яръгариз акъатна. Амма а чирвилер гена ви бинейрихъ галаз къазвайбур, ви бинейрихъ галаз алакъада авайбур хъанайтIа гъикъван хъсан жедай!

Вахъ амай багърияр вири гила ЦИийи хуъре ама. Амма куъз ви рикIи а къулайвилер авай шегъеррай, а ЦИийи хуърай инихъди, и куъгъне хуъруън харапIайрихъди ялзава? Вучиз садрани ваз ахварай ЦИийи хуър акунач, амма гъар сеферда, хайи чкаяр аквадаила, ахваррай вучиз ваз куъгъне хуър аквада? Амма генани хтана и чкаяр вилериз аквадалди ви рикIин цIай рухъ акъалтна туъхвенвай. Инин дердерин гару, уф гана, ви куъкIвезвай жуъгъенрилай хуъм алудзава... Гила ви рикIе сагъ яз амай гъиссерани, къурай цIамара хъиз, цIай акъунва. Гила ви рикI, ялавар гъатна, лаван хъиз куъза. Амма куъзвай рикI гъикI секинардатIа, адан цIай гъикI явашардатIа ваз чизвач. Чизвайди са кар я: и еке бедбахтвилик ви пайни ква. Вун гъавурда акъазва: и бедбахтвили туъхкIуъриз техжер хътин татугайвилер арадал гъанва. Асайишдихъ галтугиз кIан хъайи инсанри басаратбагълу хъана чпин берекатдиз кIур гана.

Виликан йифиз хтай Урди, ЦИийи хуъре къарай татана, накъ куъгъне хуъруъз – Лакациз атанвай. Налугъуди, и чка дуънйадин къуд патакайни атIанвай чка я. Я улакъ-затI иниз авач. Я кас-мас и патахъди рекъе авач. Шумуд версиниз яхдиз атана Урди. Гъелбетда, ам иниз яхдиз садрани къедратай кас туш. Ада виликдайни, гагъ гадаяр галаз, гагъ къилди са шумудра и рекъер атIанай. Амма гила шегъерра вердиш хъайи адан кIвачер яръгал рекъерив вердишзамачир. КIвачер вижеваз галатнавайди гъиссзава ада. Яръгал четин рекъе анжах рикIи кIвачерик рум кутазвай ам эхирни хуъруъз агакъна. Амма хуъруън уьцIей ва уьцезвай квалерин харапIайри Урди шад авуначир. Адан гъич хиялдизни атаначир, вичин вилериз ихътин мусиббат аквада лагъана. Ципуд йисан вилик Тазагуъл галаз ам иниз атайла, хуърел гъеле чан аламай. Ина агъсакъалар сагъ тирла вири хуър ацIай хъиз тир. ИчIи кIвалерни гъатта ацIай хъиз тир, я тахъайтIа абур икI етим яз, харапIайриз элкъвенваз, мусиббатдин лишан, бедбахтвилин хъен алукънаваз аквазвачир. Рекъин хиве, вацIун къерехда Абидан регъвни сагъ амай. Амма къе и чкайрив дамах гумач. Къе и чкаяр курпашман я...

ХарапIайриз элкъвезвай хуъруън перишанвили Урдидин рикI дердеривди ацIурзавай, келледиз заланар фикирар гъизвай... «Вавайни къе уьзуьагъдаказ къил хкажиз жезмач. Вахъ уьзуьагъвал вич амач. Садан виликни. Я жуван, я багърийрин, я жемятдин вилик. Иллаки вун къе жуван вилик уьзуькъара я. Идалай залан кар жедани? Амайбурукай катизни жеда. Чуънуьхни жеда. Амма жувакай гъиниз катда? Гъина чуънуьх жеда? Ваз экуъ йикъакай кичIе я. Ваз ачухвиликай кичIе я. Вун инсанрикай къерех жезва. Куъз? Вучиз? Вуна чарадан мал-девлет атIанани? Вуна инсан къенани? Бес вун инсанрин чина и къадар уьзуькъара куъз я? Белки, вун, вазни хабар авачиз, къаркъулувдиз, байкъушдиз, сункъдиз элкъвенватIа?..

Гъатта вилик квай юкъуз ЦИийи хуъруъз хкъедайлани, вун къасухдай йифиз хтанай. Дербендиз экуънахъди поезддай эвичIай вуна хуъруън автобусда аваз хъфидай жуърэтначир. Вун чидай сад гъалтунихъбай кичIе хъанай ваз. Гъавилай

вуна такси кьунай. Йикъан амай пайни вуна Цийи хуьруьн кIанихъ, кьубудин кьерехда авай кул-кусра къаткана акьуднай. Гуя вун инсан ваъ, йифен ничхир, вагъши гъайван, я тахъайтIа са кутугай вахт гуьзетзавай къачагъ тир...

Инал мекъила яргъи йиф акьуддалди, белки, ваз а кьубавидин теклиф къабулнайтIани пис жедачир. Гъич тахъайтIа мехъериз къванни килигна хкведай... «Магъ зу уьнван, – вун эвичIдайла са чарчел вичин адрес кхъена вуганай вав кьубавиди. – Жи турпахдиз акъатайтIа, ша. Зу твар Йадгар я». «Зи тIвар Урди я, – жаваб ганай вуна садлагъана перишанвал акатай кьубавидиз. – Сагърай, стха. Хъсан рехъ хьурай квез!» Икъван гагъда, мягтел жедай кар я, куьне сада садан тIварар жузуначир. Квез тIварар лазимни атаначир. Ахпа, кисна, вилерин кIаникай тахсир квай жуьреда ваз килигна, ада алава хьувунай: «Эйбмир, гардаш... эйбмир... Чи несибар икI хъани. Амма чунни лезгияр я. Гъина хъейтIани, гъи либас алуькьайтIани, гъи чIалал луькIвейтIани.., жи дамаррагъ гетзвайди лезги ви я...»

Пис кас тушир, валлагъ, а кьубави. Ада лагъайбурлай талгъай гафар пара амай хьиз аквадай. Амма вун а гафарин якъин гъавурда садлагъана акьуначир. Гила лагъайтIа ви япара, ви рикIе а гафарин хьул ава. Белки, и гафар асирралди къене дердер кIватI хъанвай лезги чилин хиялар тиртIа?

«Инсандивай къадар-къисметдихъ галазни женг тухуз жеда. Гъар гъи инсан гъи йикъа аватIа, гъи югъ ада къабулзаватIа, гъа югъ адаз лайихни я. Гъа югъ къисметни я къадарни. Маса бахт, маса югъ кIандани? Женг чIугу! Вун инсан тирди, ви дамах, ви лайихвал, ви намус, ви бубайрин тIвар рикIелай ракъурмир. Абур вине яхъ. ГъакI хъайила вун инсанрин арада гьуьрметлу яз, лайихлу яз амукъни ийида. ГъакI хъайила ваз душмандини гьуьрметда. ТахъайтIа вун ви веледдин виляйни кваз аватда.

Эхъ. Язухвал, ажузвал хиве къазвайда, душмандин вилик усалвал, дасмалчивал, гарданкIирвалзавайда вичин тIварцIел, вичин халкъдин тIварцIел, вичин эсил-несилдин тIварцIел лянет гъида...

Хиве яхъ, Асланан хтул, вак гъа кьубавиди лагъай хъайитIани лезгивал кумани? Белки, са жизви хъайитIани ви ивидик ви бубайрин ивидикай куматIа? Белки, гъа жизви лезгивал кумайвиляй ятIа ви къенин регъуьвал? Гъавиляй ятIа на ви нукъсанар гьиссзавайди? Ви тахсирар хиве къазвайди? Амма ви кьуру гьиссерикай низ файда ава, низ абуру хийир гузва? Садазни файда авач. Гъатта вазни. Анжах зарар ава. Вучиз лагъайтIа а гьиссери я ваз, я вахъ агатай инсанриз секинвал гузвач. Ваз секинвал тагузвай дердерин цIукI вуна акатайдан рикIел эцигзава. И кардикай, ваз чир хъана кIандатIа, вуна лезет хкудзава. И кардалди вуна дамахзава. Килиг, зун гьикI дертлу ятIа! Килиг зав гьихътин дердерин пар гватIа! Са зун паталди ваъ, инсанар паталди! ГъакI тушни? Амма ни гана ваз а ихтияр? А дердиниз дарман жагъуриз жедайдахъ вун агъунвани? Анжах са ви ваъ, халкъдин дердерни къезилариз жедайдахъ вун агъунвани? Ваъ! Аквазва – вун агъунвач. Вун, тIал акваз, дарман течир жерягъ хьиз ава. Амма вун жерягъ туш. Ваз ви зайифвал, ви ажузвал, ви куьлуьвал аквазва ва и карди ви тIал генани кудайди ийизва...

Нянилай кьулухъ, саки мичIи хъайила, вун жуван далдадикай хкечIна хуьруьхъди фенай. Хуьруьн кIанихъ чуьлда ваз цIай акуна ва, анал инсанар алайвиляй, вун акъваз хъанай. Амма абур аялар тир. Абуруз вун чидачир. И карди ваз уьтквемвал ганай.

- Саламалейк! – салам ганай вуна вун акуна къудгуна къарагъай аялриз
- Алейксалам! – гъеле ихтибарсуздилелди жаваб ганай ваз аялри.
- Икъван геждалди куъне чуълда вучзава?
- Чна малар хуъзва.

Ви рикълелни хтанай, Лакац хуъре амаз вунани таяр-туъшерихъ галаз йифиз малар, лапагар гъикІ хуъдайтІа. Гъикъван бахтлу, ширин йикъар тир абур...

Куъне эхтияр гайитІа, зун са геренда куъ цІун патав ацукъда, – плаш кІаник вегъена ацукънай вун.

- Ацукъ, халу, – ахцукъ хъвунай аяларни валай вилер алуд тийиз.
- Куън гъинай я? – ихтилат кутІуниз алахънай вун.
- ЦІийи хуъряй, халу! – саки вирида санал жаваб ганай.
- Гъи магъледай я? – давамнай вуна, лакац магъледай кас аватІа чириз.
- Зун кІирийрин магъледай, – лагъанай амайбурукай къил гвай хътин сада.
- НуцІни Чиф чІиргъин магъледай, Мих лакац магъледай.
- Ви тІвар вуж я?
- Зи тІвар ЖикІ я, – лагъанай вервецІ гадади.
- За халисан тІварар жузазва, лакІабар ваъ.
- Гъажи я,– жаваб ганай ЖикІа явашдиз. Амайбуруни чпин тІварар лагъанай: Чифа – Тажир, НуцІа – Надир, Миха – Эмин.

– Ибур халис итимрин тІварар я,– хъвернай вуна Эминалай вилер алуд тийиз. Иви ягъалмиш жедач. Эхъ. Ам ви хва тир... – Итимрихъ итимрин тІварарни хъана кІанда.– Гъелбетда, и келима вуна аялриз ваъ, жуваз лагъанай. Аялриз чпиз гъикІ хъсан ятІа, чпиз чизвай. А лакІабри аялрин арада авай мукъва рафтарвал къалурзавай. Ви рикълел аламаатІа, вунни Урди ваъ ДицІ тир. Ваз гъамиша залан кар ам тир хъи, вун акунмазди Шиха гъарайдай: «Урди, Урди, Урди хъана, къураллай верч къуртІи хъана!» Амма къе вуна ви умуър вири а аял вахтарихъ эвездай.

Ви вилер Эминалай алатзавачир. Ам къални амачир вун тир. Ам ви велел тирди ваз гъасятда чир хъанай. Гъатта жузуна чир хъувун артухан кар тир. Ингъе саки цІикъвед йисуз ваз такур, вуна гъилерал такъур, вуна вердиш тавур, амма гъамиша ви рикІе тІал хъиз хъайи, ви ахварра ваз секинвал тагай ви велел. Амма генани вун секин хъана акъвазначир. Ваз эхирдал къван чириз кІан хъанай. «Куън нин гадаяр я?» – ви суалдиз вирида чпин бубайрин тІварар къаз жавабар ганай. «Зун Тазагуълан», – Эминан жавабди ви жигер канай. Ваъ. Гъелбетда маса жавабдихъ вун акъван агъунни авунвачир. Амма... Анжах... умуд квай... Амма ваз чир хъана: «Урдин гада ваъ, Тазагуълан гада».

- Ви дахдин тІвар вуж я? – генани акъвазначир вун. Пагъ вун гуъгуънай и суалди гъикъван пашман авунай...
- Урди тир,– такІанз жаваб ганай гадади.
- Адаз дах авач!– лагъанай сада.
- Адан дах абурукай катна,– лагъанай са масада.
- Ваз вуч чида?– къудгуннай Эмин.– Зи дах катнач! Зи дах къена! Адал чан аламайтІа ам зи патав хкъведай!

Агъ, чилер-цавар!.. Куън ават тавуна гъикІ амукъна! Ви дерт, цавунни чилин арада агакъ тийир къван, зурбади хъанвай. Ви рикІ дакІуна пад-пад жезвай. Ви вилер накъваривди ацІанай. Вилериз гум феи къасарна, вун тадиз къарагънай ва хуъруъхъди рекъе гъатнай.

Амма вучиз ваз вакай ваъ, Тазагуълакай такІан хъанай? Вун Тазагуъла къейидай гъисабзава лугъуз? Бес ам паталди, ви хва паталди вун фадлай къенвачни? Квелди вун сагъ яз къалурнай вуна? Вацра-вацра, вак пун кака-тайдалай гуъгуъуниз, вуна Тазагуълаз ракъурзавай пулуналди? Гъамни вуна Тазагуълан тІварцІихъ ваъ, ви чІехи стха Хидиран тІварцІихъ вегъезвай, адав

вахце лугъуз. Куъз лагъайтIа, ваз Тазагуълахъ элкъведай, гъатта пулуналдини алакъалу жедай чин авачир. Амма ваз чизвачир, Тазагуъла а пул Хидиравай вахчун тийизвайди... Хидирани ам кассада Эминан кIвачихъ эцигзавайди... (И гъакъикъат гуъгуънай ваз Хидира вичи лагъанай. Ва и карди вун мадни канай. Куъз лагъайтIа, Тазагуъла валай са аслувални къабулначир. Ада куъ велед къилди, ви са куъмекни галачиз чIехи ийизвай...). Эхъ, вуна а йифиз вири батIуларзавай. Са жув ваъ. Вуна жув бейкеф хъайидай къазвай. Вучиз инсанди эвелни-эвел вич гъахъ акъуддай делилар жагъурда? Ахпа гуъгуънай, гъар сада вичин рикI тирвалди давамда. Регъимлуда, адалатлуда вичин тахсирар къатIида, хиве къада (вичин чинал хъайитIани!). Адилсузда вичи вич мадни гъахъарда, мадни масадбур батIуларда. Вун регъимлуди яни, адалат гвайди яни, тамамдаказ лугъун четин я. Амма вуна къе вун нагъахъ тирди, батIул тирди хиве къазва. Вун ви веледдин ва адан дидедин вилик батIул я. Къве веледдин виликни. Къве дидедин виликни...

Залан къайи йисар гъатнава винни Тазагуълан арада. Винни ви веледдин арада. Абурулай дерин дагъардилай хъиз вавай я кам ягъиз, я лув гуз жедач. Я, кинодин лент хъиз, а йисар атIана гадаризни жедач. Цикъвед йис! Им инсандин саки уъмуър я. Им ви веледдин уъмуър я. Куън квевай къакъудай йисар. Гъикъван а йисарин къене куъне квевай къакъудай бахтлу декъикъаяр ава. Ви веледдиз такур бубавал, вун тахсиркар яз и дуъньядал татай мад са нин ятIани цIийи уъмуър, дигмиш тахъай мурадар, жемятдин, багърийрин гуъурмет, ви лайихлувал... ГъикI хкида вуна абур?.. Абур я къулухъди хкиз, я туъхкIуъриз хъижедани? Им мусибат я!

Вуч чизва ваз Тазагуълан уъмуърдикай? Гъа цикъвед йисан къене ваъ, гъа виликдайни, куън къвед санал яшамиш хъайи, куън бахтлу тир са йисан къенени вавай ваз Тазагуъл чида лугъуз жедач. Ви рикIелни гъатта ам хъсандакъаз аламач. Сифтегъан йисуз вуна мукъвал-мукъвал Тазагуълаз кагъазарни кхъидай. Гъикъван шад жедай вун саки гъар йукъуз, йугъ арадай физ, ваз адан чарар атайла? Ахпа, къведлагъай йисуз ви гъакIани къит вахт михъиз Светланади ацIурнай. Тазагуълаз кагъазар кхъидай вахтни вахъ амукъначир. Адан кагъазриз жавабар гузни ваз кагъул жез хъанай. Гила вуна Тазагуъл Светланадив гекъигзавай. Гъелбетда, мектеб куътягъна ваз атай, пад-къерех такур хуъруън руш Светланади хъ гекъигун Тазагуълан хийирдиз жезвачир. Амма ам гъа чIаван фикир тир ви. Эгер къе вавай мад жузун хъувунайтIа, Тазагуълан гъа чIаван вири «кимивилер» Светланадин вилик гъич са шакни алачиз адан лайихлувилериз, артуханвилериз элкъведай. Гъелбетда, са къадар амалар: рцIамар акъудна къешенгдаказ туъкIуърунар, вилериз, хъуъкъвериз рангар, кшранар ягъунар, чIарар рангарал вегъинар ва бурмаяр авунар Тазагуълаз Светади хъиз чидачир. Гъатта чир хъанайтIани ви хуре акI къекъуънни айиб тир. Амма ваз гъелелигда халис гуърчегвал чидачир. Шегъерэгъли цIангуррив гекъигайла ваз Тазагуъл лап усал яз акунай. Гъайиф чIугунай вуна вун фад эвленмиш хъунал. Ваз инсанар булвилелди яшамиш жез акунай, ва вазни гъакI яшамиш жез, уъмуърдикай кеф хкудиз кIан хъанай. Гъелбетда, ваз ви уъмуърда ахътин са затIни акунвачир. Гъавиляй вун булвилин, агъваллувилин, асайишдин есирда гъатна. Гъавиляй профессор Минковскийдилай ибрет къачуз алахънай вун гъар са камуна, гъар са келимада. Гъам хъиз фагъумиз, атIуз-атIуз раказ, гъам хъиз, хияллу яз, аста къекъевез. И кар Светланади къатIанай: «Гъайнан пападин хесетар акатзава вак!»— хъуъредай ам вал. Амма валай

вири крар алакьначир. Вун маса хемирдикай ишиннавай эхир. Анжах са вуч ятлани ви бейнида кими тир. Вазни чизвачир, вуч ятла. Са куь ятлани вун ви кьисметди ваз атланвай рекьивай кьакьудна асайишдихъди, кьулайвилихъди, булвилихъди ялзавай.

Ваз шад аялвал тахьайвиляй тирни, диде-бубадин патай чан-рикI, таваз-вилер тахьайвиляй тирни, уьмуьрда багърийривай са назиквал та-курвиляй тирни, чарадан бахтлувал ва я дерт акурла, ви вилериз нагъв хъиткьинда, ви хур атана вири адалатсузвилери, туькьуьл гьижранри чуькьведа, туьгуьна кьалгъан хътин хци кьагъар акIида. Бес ваз куьз ви багърийрин тIал акунач? Куьз ваз абур тIува атанач? Жуван кьвалаллайдан дерт таквадай касдиз алемдин дерт аквадани?..

* * *

Девиррин руг ацукьзава кьванерал...

Рехи жезва кьванер — чилин панагъар.

Дегши жезва девирарни аллагъар.

Къвердавай бурж агъур жезва кьуьнерал...

Хуьруьз агакьиз-агакь тийиз амай са версинин мензил Урдидиз виридалайни яргъиди, виридалайни заланди хъанай. Адан кIвачер, шанкIал хъана, вичиз муьтIуьгъ яз амачир. Урди вичиз са мус ятлани Аслан-буба. ди эцигай кIвализ ваъ, дидедин кIвалерихъди фена. Адан рикIе Тазагуьл акуникай, адахъ галаз рахунихъай гьеле са гьихътин ятлани кин авай. «Дах кIвале авай хътинди я», – фикирна Урдиди, дакIар экуь яз акурла. Кеферпата маса паб вахчуна яшамииш жезвай буба диде кьейила Урусатрай хтайди адаз Шихавай ван хъанай. Амма Урдидиз чизвачир: паб кьейидалай кьулухъ хъунар мадни артух авур ам хва хкведалди саки са варз амаз агъа дуьньядиз фейиди. Урдидиз гьеле гзаф затIар чизвачир... Вар гатайла, эвердиз са жегъил итим экъечIна. Вични паб и кIвалера мукьвара ацукьнавайбур тирди, вични и хуьруьз ахъайнавай жегъил муаллим тирди лагъанай жегъил касди. Вичин чирвал тагана, Урдиди кIвалин иесидикай жузуна: «Бали халу гьинва?» «Бали халу, и кIвалерин иеси лугъур кас, саки са вацран вилик рагъметдиз фейиди я лугъуз ван хъанай заз. За ваз адан хчин, Хидиран, кIвалер кьалурдани?». «Ваъ, ваъ. Сагърай! Хидиран кIвалер зазни чида».

Амма Хидиран кIвалер Урдидиз вичин кьилелди жагъаначир. Вучиз лагъайтIа, гьам хуьр, гьам куьчяр дегши хъанвай. Багъларни, кIвалерни артух хъанвай, рекъера кьван тунвай. Гьалтай садавай жузунай ада Хидиран кIвалер.

Урди варарин вилик, хияллу хъана, са геренда акъвазна. Ахпа ада зенгинин матIунал тIуб илисна. Къецел экв куькIуьнна, ахпа айвандик са итим пайда хъана. Ам куьчедиз килигна, амма барудихъ галай кас, адаз акунач. Итим гурарай эвичIна, гьаятдай адан уьгуььдин ван атана, ахпа кьеняй вар ахъайна. Вилик Хидир акъвазнавай. Ам яшарилай артух кьуьзуь яз аквазвай. Амма вичин гъвечIи стха адаз чир хъаначир. «Им зун я, Хидир, – лагъана муьгъманди. – Урди я. Ваз чир хъаначни?» «Чир хъанач, – лагъанай Хидира. – Вун чир жедайвал амач эхир. Вун нин патав хтанва? Ина ваз вуж ама? Артухлама жемьтдиз аквадалди ахлад кьванни ая жув хтай чкадиз. Чаз инсанрин арада кьекъведай суфат кьванни тур». «Эхъ, гьалатIар, тахсирар зак гзаф ква, стха. Зун тахсирар заз гьалал ая лугъуз хтайди туш. Гъил кьачун-кьачун тавун – ихтияр види я. Амма зун хъфидач, Хидир. КIвализни зун кьведач. Сагърай.

Анжах вуна заз бахдин сур къалура». «Гила вуч игътияж хъана ваз? Лазим вахтунда ви рикел касни хъанач. Гила вуч хъана? Урус папа квалерай чукурнани? Ваз рахадай чинни ама. Баркалла!» Жаваб гуз тахъай гафарин кватI, савун кватI хъиз, туьгуьна акланвай стха алайвал туна, ракъун вар агалчна, Хидир хъфенай.

Урди мад жегъил муаллим квалей акъудуниз мажбур хъанай. (Адан тIвар Сейид тирни, Самид тирни – рикел хтанач Урдидин). «Инжикли жемир, стха, – лагъанай вуна. – Хидир заз квалеле жагъанач. Жедачни вавай заз Гевгъер халадин сур къалурайтIа?» «Къе? И йифиз?» «Эхъ, эхъ, къе..» «Вучиз жедач къван? За исятда винелай пенжекI алукин». Тадиз хтай жегъил вилик экечIна: «Ша!» Сад-къе гъафтедин вилик за Хидираз ракъар тухуз куьмекнай. Гъавилий чида заз Гевгъер халадин сур. Абур къведни санал ала». Варз алай йиф тир. Билег рахкурна вун сурарин вилик акъвазнай. Элкъвена вири тик къванер, сурарин къилихъ экъягънавайбур, гуя чан алайбур хъиз вацран хъуьтуьл пурпу экуьник юзазвай. Чан аламаз ярар-дустар тирбурни мидяяр, мукъва-къилиярни чарабур, кIанибурни такланбур, – вири ина секинвиле, меслятда авай хъиз тир. Налугъуди, абур чеб чпин патав мугъмандиз физвай ва я, чан аламаз лугъуз агакъ тавур, гафар лугъуз тади къачузвай. Гъатта акI тир хъи, са живи нефес къуна яб гайитIа, ваз абурун ихтилатрин ванерни къведа...

«Агъ, диде, диде... Ваз лугъудай гъикъван гафар, гъикъван дердер ава зи рикел? А гафар ваз лугъун патал заз йисар, гъатта сагъ уьмуьр бес хъанач. За къедлай пакадал вегъез вахт гъакI акъудна. АкI тир хъи заз, гуя уьмуьр сергъят авачир къванди я, гуя вунни гъамишалугъди я. Вал чан аламаз завай ви рикI шадардай са карни алакънач. Гилани, вун захъ муьгътежвилелай, зун вахъ муьгътежвал гзаф я. Ваз и гафар лугъун валайни заз герек тир, диде. Вун зи рикел анжах заз залан береда атана. Эхиримжи йисара чун чи гъавурда такъур йикъар гзаф хъанайтIани, я вахаз, я стхадиз лугъуз тежер дердер завай ваз ачухиз жедай. Амма и четин макъамда вун амач. Вун и чили туькъуьмнава. Ви дидевал, ви ширинвал, ви хиялар вири вуна вахъ галаз хутахна. Багъишламиш, диде! Къуй ви накъвади къванни зи тахсиррилай гъил къачурай, зи дерт къезил авурай...»

Урди, вилер акъална, сурал ярх хъанвай. ИкI адан рикIиз регъят ва секин жезвай. Налугъуди, адан рикIевай залан хиялри, мукай акъадарнавай шарагри хъиз, цавуз лув гузва. Гуя ам вични сура авай – серин, секин, мичIи сура... АкI тир хъи адаз, ам вични къезилдаказ цIразва ва и Эбеди МичIивилик ва Секинвилик акахъзава...

Анжах къуьнуьхъ са вуч ятIани галукайла, Урдиди вичин бедендиз заланвал хтайди ва вич чилел алайди гъисна. «Къарагъ!» – лагъана, адан къуьн ялна Хидира. Урди хкаж хъана, ацукъна. Хидирни къвалав ацукъна. «Чугвадани?» – бапIрусар акъудна Хидира. Амма Урдиди вичин жибиндай бапIрусрин къвати акъудна, Хидиралди яргъи авуна. «Зав гва», – лагъана Хидира, вичин бапIрусдик цIай кутаз спичка ягъна. Амма къалуна цIай акъунач, ам хана. Гъил зурзаз мад спичкадай къал акъуддалди, Урдиди вичин чахмах-зерятдай адан бапIрусдик цIай кутуна, ахпа вичиндаз цIай ягъна.

«Аку, уьмуьр гъихътин затI ятIа, – ухъ акъадарзава Хидира. – Вири уьмуьрда чеб чпихъ туькIуьн тавурбур, ингъе къведни санал баришугъвилелди къатканва. ИкI кучуд лагъана дахдин веси тир. Уьмуьр гъахътин затI я. Ажалди вири баришугъ ийида...» Стхаяр икI са хейлин вахтунда, бапIрусар чIугваз, кисна ацукънавай. «Гила къарагъ!» – Хидира Урдидин далудихъ гъил агалдна, къ-

арагъарна. Ахпа ам вичин гужлу хурудив агудна. И ишарада Хидиран рикле ргазвай, амма винел акъудиз тежезвай вири гьиссер авай. Са легъзеда Урдидиз вич, гъа виликдай хъиз, гъвечли аял яз, члехи стхадин къужахда авайди хъиз хъана. И къужах Урди паталди вири тир: гъа виликдай хъиз гъар са куьна адан даях, куьмек далу.., ва гила, иладар амачирла – адаз диде, буба, стха, арха... Гила Урдидивай мад вичин накъвар хуьз хъаначир. Гила адан рикле акланвай вири гъайифарни, заланвилерни, лугъуз тахъай дердерни — вири уькгуь накъвариз элкъвенвай. ИкI ам аял вахтарилай инихъди ишехъначир. И кар адаз вичизни алаамат хъанвай: гъатта адаз вичивай икI шехъиз жедайдини чидачир. Амма накъвари ви рикI къезил ва михъи ийизвай. Налугъуди, гатун марфади руквадикай векъедин чуьл чуьхуьзвай...

«Де хъана, хъана»– луьузвай Хидира, са гъилив стхадин далудиз капаш ягъиз, муькуь гъутув, чинеба хъиз, вичин вилерни михъиз.– Заз вакай такланвал амач. Зи хъелни алахъна. Гъи патахъди ялайтани чун стхаяр я. Мад чаз авач. Хунин са пад хун, муькуьди дере жерид туш хъи. И зурба, еке дуьнйада чун – къве стхани са вах, гару пешер хъиз, чи къисметри гъарма саниз акъуднава. Эгер чна чун къун тавуртIа, чун чун яз амукъдач».

Хидиран кIвале Бани сусавай Урдидиз гзаф хабарар чир хъана. Сваса Эми-накай ихтилатар ахъайзавай, Урди а ихтилатриз яб гуналди тух жезвачир. Гила гъар са легъзеда, къвердавай адаз Тазагуьл акваз, адав рахаз кланзавай. Амма, къил туькIвейвалди фена икI фена, абурухъ галаз гъикI рахада?.. И кар Урди-дилаь алакъдачир. Адан умуд Бани сусак квай. Адаз Бани сусан регъимлувал чизвай. Гъикъван вичин гьиссер руьхъведик кутаз, чуьнуьхиз алахънай Урди... Амма иниз, хайи еридиз, хтуник кваз рикле фадлай суьт хъанвай гьиссер мад цIийи къилелай къизгъин хъхъана. Налугъуди, Шагъдагъдилаь къарагъзавай шагъварди фадлай рикле туьхуьзвай цIуз уф гузва, руьхъверик кумай цукIварал чан хкизва. Къвердавай гьиссера-жуьгъенра цIай акъазва. Ва абурун цIу рикI мадни ялав алаз кузва. АкI кузва хъи, гъатта гъарайиз клан жедайвал. Амма и кузвай цIу тIалдихъ галаз рикIиз регъятвални гъизва. Гъавилаь и макъамда Урдидиз вичин миндадда акъадай, са тIимил къванни риклевай цIай явашардай кас кланзавай. А кас анжах Тазагуьл тирди ам къвердавай гъавурда акъазвай...

Хайи чилел гъатта легъзейрихъни йисарин гуж авайди гъинай чидай! Гила эвелни-эвел Урдидиз тади гъалда куьгъне хуьр акваз кланзавай. Ахпа, анжах ахпа адавай Тазагуьлав рахадай жуьрэт ийиз жедай. Гъавилаь Урди тади гъалда, Хидираз киш йикъалди вахт жедалди уьлхуьнни тавуна, Лакациз акъ-атнай. Адаз вирибурун: бахдин, дахдин, Аслан-буба. дин ва Афисат дидедин сурарни акуна. Адаз ЦIийи хуьрни, куьгъне хуьрни акуна. Амма рикI гъеле секин хъанвач. Ам гатфарихъ селдиз элкъвей вацI хъиз я...

Гъар са ериди вичин агъалийриз вичин рангар ягъда. Урдидални къвез-къ-вез вичин еридин ранг акъалтзава. Адаз вичин чилин, тIебиатдин ниэр чир хъижезва ва абур касдин бейнидик акахъзава. Им рехъ алатна хтай кас вичин ериди мад хва хъиз къабулзава лагъай чIал тир. Яъни вичин хва хайи чилин риклелай фенвач... Са ахвар риклел хкъезва Урдидин: Са сеферда вичиз Москвада акур. А чIавуз Урди клевелай начагъ хъанвай. Ам къайи гъекъеда аваз ахварай аватнай. Ахътин ажайиб ахвар адаз садрани акурди тушир. Гъавилаь ам риклелни хъсандиз аламуькна: Адал къецIил инсанар хуььрезвай. Абур хуььредаь къван лап хъиткъинзавай, абуру лап къатадзавай. Урдидал перемар ала лугъуз. Ахпа абуру са-сад, са-сад Урдидилаь перемар хтIунзава. Амни, вири хъиз, къецIил жезва. Амма ажайиб ксарин хуььруьнар яваш жезвач. Гена

артух жезва. Урдидал тIуб туькIуьриз, руфуник тупIар кягъиз, хьуьрезва абур. КилигайтIа абур Урдидин руфуналлай пцIинал хьуьрезвайбур я. Ибур вучиз хьуьрезватIа адан кьил эхирки акъатзавач. Урди вичин пцIиниз килигзава – вири вичин чкадал ала, вири къайдада ава. Адетдин пицI я ман. «Ибур зи пцIинал хьуьрез, яраб ибурун чпин пцIер гьихьтинбур ятIа?» – фикирзава Урдиди ва абурун пцIериз килигзава. «Ай алапат!– гъарай акъатзава Урдидай.– Ибурук пцIер квач хьи! ИкI жери кар яни? ПцIер квачирбур, ибур вуч жинсер, вуч менсебар я?! Бес квелди ва квехь галкIанвай ибур, пицI авачирбур?» Гзаф мягтел хъана килигзавай Урди и пицI квачирбуруз. «Хъсан хъана гена захь пицI авайди,– дамах гваз ва эркин яз пицI квачирбуруз килигзава Урди. Гена, пис-хъсан, захь жуван пицI авайди. И пцIиналди зун са мус ятIани жуван бинедик кIанвай. Яъни захь жуван бине ава». Ахпа садлагъана хьуьрезвайбурун хьуьруьн атIузва. Абурун чинар гила са гьиссни авачир сумрайриз элкъвезва. «Ажеб инсанар тушни и пицI квачирбур,– хиялзава Урдиди.– Гагъ ибур хьуьреда. Гагъ ибур лал жеда. Ибур кьил акъатдай менсебар туш. Гена хъсан зун ибурукай туширди. Агъзурбура шукур хьурай Халикъдиз!» Урди дамахдивди вичин пцIиниз килигзава. Амма, мусиббат! Гила адан пицIни амач. «Гъинва зи пицI!– шехъзава Урди.– Ибуру тупIар кягъдай къван зи пицI цIурурна! Хкваш зи пицI!» Ахпа аквазва ваз и пицI квачир ажайиб ксари ви пицI цава къуна катза- ва. Амма вавай абурун гуьгъуьниз катиз жезвач, налугъуди вал хъварс ацукънава. ПицI квачирбуру, Урдидин пицI къаз, чпин руфунрик кукIуриз алахънава. Амма Урдидивай, чIал къурдавай хъиз, гъарайизни жезвач. Гъа икI, кичI кваз, ахварикай кватнай Урди.

А чIавуз Урди и алапатдин ахварин гъавурда акъуначир. Анжах гила адаз вичин куьгъне ахварин мана аян жезва. Белки, ада дугъриданни квадарзаватIа вичин дибдихъ галаз авай алакъадин гъал?.. Белки, адан пицI кутIуннавай тарихдин, культурадин, руьгъдин бине пцIер квачир менсебарин гъиле гъатнаватIа? Белки, адан хуси бине, адан халкъдин бине чарабуру, пицI квачирбуру чпихъ кукIуриз ялзаватIа? «Иесивал тавур хазинадиз патан иеси акъатда», – лугъуда бубайрин мисалда...

* * *

*Хкахъай къалияндиз мад хъиягъна цIай,
Уф хгуда жуьгъенриз руьхъведик кумай.
За хиялар лифер хъиз ахъайда азад.
Къайи къула чим хгуз эгечIда зи мад...*

Регъ патаз ярар ягъна, дагълара югъ ахъа жез гатIунна. НуькIверик гьерекат акатна. Ракъинин сифтегъан нурур дагъларин къакъан кукIушрихъ, ахпани агъада авай чархарихъ, синерихъ галукъна. Чими нурур, туьхвенвай цIун патав къванцел ацукънавай, инсандин чинални аватна. Инсан вилер акъална агаж хъана ацукънавай. Яргъалай ам ксанвайди хъиз аквадай, амма ам ксанвачир. Ам хиялри тIушуннавай.

Эхирни инсан къарагъна. Инихъ-анихъ къачIузунар авуна. Ахпа ада жибиндай бапIрус акъудна сиве туна. Спичка ягъзавай гъил садлагъана акъваз хъана. Ада спичка жибинда хутуна. ТIвал къачуна ам цуквал ацукъна са квехь ятIани руьхъведик къекъвез эгечIна. Инихъ-анихъ руьхъ къечягъна, адаз цIай кумай са шумуд жуьгъен жагъана. Инсандин чиниз разивал чкIана. Ада

гьалтна са жуьгьендикай бапрусдик цай кягна. Яргалди ва хушдаказ ам элкьвена кьуд патаз килигна. Дериндай фтмиз, туп-туп гумар акьудиз, ада пара ширинвилелди бапрус чугвазва...

Ракьнин нурари гила кьуд патал чан гьанва. Нур кьугьвазвай патав гвай рагари, цавук туб кягьиз кланзавайбуру хьиз, чпи чпив гьужетарзава...

Агдада, дугуна фиринек хьтин гьум вацалай винелди хкаж жезва. Ам вацун дере кьуна дагьдин ценерив, таза векьери в акул-кусри кьацу авунвай суварив агатзава...

Инсан чархун пелел тик акьвазнава. Яргалай ам лап кьванцин тимтал хьиз аквазва...

Яргай, са гьинай ятлани кукупди гьарайзава: «ку-куп! ку-куп!» Гуя «Вун вуж? вун вуж?!» – жузазва ада.

Керен вацун ван, кьал экуьнахь гена артух хьайиди хьиз аквазва. Амма вацук кье хьел квач. Адак кьалабулук, са гьихьтин ятлани кин ква: «Гзаф кьекьвейдав гвай тмилдини квахьда...» – рахазва Керен вац. – Вун гзаф кьекьвена, эй инсан. Вун кьадим этрускрин чал арадиз хкиз алахьна. Амма ви чал ваз чизмани? Ви диде-буба, ви чил, ви ери ваз чизмани?!»

Инсандиз акI я хьи, вич агьзур йисарин залан ахварикай кватнава. Кьуд пад элкьвена, марфадилай гуьгьуниз чуьхвей хьиз, негь акьатна михьи ва цийи хьханва.

Яргай килигай касдиз чархал акьвазнавайди дугьриданни тимтал хьиз аквада. Налугьуди, ам и чархухь галаз сих тир битав са кьван я. Налугьуди, инсандин залан хиялри адан заланвал мадни артухарзава, ам мадни гзаф кьванциз ухшарди ийизва.

Агдадай, чархувай гуьцI жез, Керен вацI катзава. Гуя ада инсандиз вичихь галаз агьадихьди, мублагь уьмуьрдихьди эверзава. Амма чархаллайди тимтал хьиз вичин кьараздал мягькем акьвазнава. Авахь, Керен вацI! Азаддаказ авахь! Кьуй ви яд садрани акьалтI тавурай. Дагьлара жив амай кьван, ви ятар атГудач. Алад, акахь Каспи гьуьлуьк! Адаз лезги дагьларин саламар михьи йатарин саламар це!

Кьуй ви чешме дегиш тахьурай. Ам гьамиша Керен вацун чешме яз амуькьрай. Ви чешмедин михьивал вуна и чархал алай алай инсандал аманат ийизва. Яраб алакьдатIа адалай ви чешмедин михьивал хуьз?!

Вак умудар гзаф кутунва, Инсан!

Ви дагьлари. Ви вацлари. Ви халкьди. Ви хайи чили.

Ви далудихь галай уьмуьр пара я.

Ви вилик квай уьмуьр ваз ашкара туш.

Далудихь галай уьмуьр дегишизни геж я, вилик квай уьмуьр цийиз гатунизни...

Гатунизни геж ятIа, яраб?

=====

*Магьачкьала.
Январь-февраль, 1983-йис.*

Абдулбари Магъмудован 90 йис

АБДУЛБАРИ МАГЪМУДОВ - ГЫКАЯТДИН ЖАНЛУ ДЕСТЕК

Абдулбари Агъмедович Магъмудов чи милли литературада вичин тӀебии алакьунар къалурай: бажарагьлу гыкаятчи, драматург ва мухбир, эдебиятдин жанлу дестек, тарихда девлетлу ирс тунвай автор, халкъдин карчи хьана.

Ам 1930-2014-йисара яшамиш хьана: Кьурагь райондин Агъа Макъа, Магъмудрин Агъмедан чӀехи хзанда, дидедиз хьана; Кьасумхуьруьн юкьван мектеб, Дербентдин педучилище ва Магъачкъалада С.Сулейманан тӀварунихъ галай пединститут куьтягьна; Хив райондин ЗахитӀ ва АрхитӀ хуьрерин мектебрин тарихдин муаллим, директор, ОНО-дин зеведиш хьана; «Хиврин колхозчи», Кьасумхуьруьн райондин «Колхоздин пайдах» ва Дагъустандин «Коммунист» газетрин редакцияра кӀвалахна; ЦӀийи Макъа юкьван мектебдин директор ва совхоздин парторганизациядин секретарь хьана... Ада, вичин Агъмед дахдилай чешне къачуна, рикӀ алай яр Шагьсенемахъ галаз чӀехи хзан кутуна (къуд хцизни къве рушаз тербия ва къилин образование гана), балайриз къве мертебадин кӀвалер эцигна... Абур сад лагъай йикъалай дустарай, зарийрай, мухбиррай, мугьманрай, къуншийрай ацӀана...

Заз Абдулбари Магъмудов сифте 1956-йисан октябрдин вацра Магъачкъалада, Дагъустандин писателрин союздин идарада, акунай: юкьван буйдин, къилел бармак хьтин мекер алай, чӀулав спелар квай, хушка вилер авай, къумрал якӀарин, вилегьдаказ рахадай жегьил садлагъана виле акьунай. Ина чаз, кхьинрал рикӀ алай студентриз, ктабрайни газетрай ван хьанвай жуван зарияр: Шагь-Эмир Мурадов (*ам Лезги секциядин председатель тир*), Зияудин Эфендиев, Исмаил Вагъабов, Назир Агъмедов, Къази Къазиев... яваш-яваш чир жезвай.

Писателрин союздиз чпин хуж эсерар гваз республикадин шегьерра ва хуьрера жуьреба-жуьре къуллугъарзавай, высший образование авай са жерге интеллигент зариярни къвезвай: Гелхен Мухтар, Абдул Ражабов, Мурадхан Шихвердиев, Чепер Касбуба, Къадир Рамазанов, Забит Ризванов, Якъуб Яралиев... Бязи мярекатрик Москвада, М.Горькийдин тӀварунихъ галай Литературадин институтда, кӀелзавай Межид Гъажиев ва Алирза Саидовни акагдай. Абур вири чалай вад-цӀуд йисан чӀехи, чпин алакьунрикай газетрин ва «Дуствал» альманахдин чинрилай жемьатдиз хабар хьанвай, сад лагъай улубар - гъилин ктабар марекатдал акьуднавай, алакьунар авай зарияр тир. Ихьтин дигмиш хьанвай зарийрин эсерар кӀелун, абурун эсерар гьалзавай мярекатра иштиракун, анрал жезвай «хци рахунриз» яб гун студентар патал «чӀехи мектебдиз» элкьвезвай.

Зун Абдулбари Магъмудовахъ галаз мукьувай 1961-йисан 14-апрелдиз таниш хьанай: и юкъуз Лезги писателрин секциядал чи, къве заридин, сад лагъай гъилин ктабар А. Магъмудован («Цуькверин кӀунчӀ» ва зи «Аламат»)

гьялнай. Секцияди чи улубар басмадай акъудун Дагъустандин ктабрин издательстводиз теклифна (А. Магъмудован ктаб 1964-йисуз, зи ктаб 1965-йисуз акъатна). Гъа и йисан 10-сентябрдиз зун жува кIвалахзавай Цумурдилай Хивдиз балкIанда аллаз фена, цIийи дуст Абдулбари муаллимдиз сад лагъай сефер мугъман хъанай.

1950-1914-йисара Абдулбари Магъмудова, яшайишдин дар шартIаризни килиг тавуна, гьикаятдин жуьреба-жуьре жанрайрин, кIелзавайдан фикир желбзавай сюжетар авай, ватанпересвилинни инсанпересвилин, гуьзелвилинни зегъметдин тербия гузвай, сад-садалай гуьзел эсерар: очеркар, гьикаяр, новелляяр, фельетонар, баснияр, къисаяр, эссеяр, повестар, пьесаяр, роман теснифна... Абурукай ибарат са шумуд ктаб басмадай акъудна: «Цуькверин кIунчI» (1964), «Къавахар» (1970), «Сулейманакай гьикаяр» (1974), «Чун стхаяр я» (1980), «Пака хъша» (1986), «ЦIийи кьилелай башламиша» (1990), «Тараз якIв язава...» (1995), «Залзала» (1996), «ЦIийи-Макъар» (2000), «Зи уьмуьрдин цIарар» (2010).

Гъеле мектебда ва педучилищеда кIелзавай йисара Абдулбари вичин хуж эсерар теснифунив, жегъил зарийрин тIул тирвал, макъалаяр, манияр, махар кхьинилай эгечIнай. Адан яратмишунра еке чка публицистикадин эсерри, куьруь гьикаяйри ва гуьзлемиш тавур эхир авай эсерри-новелляйри къазва: «Кагърабаяр», «Варз алай йифиз», «Кагъзар», «Лавгъа», «Рехи пенжек», «Муьгъуббат», «ЦIиртIер ягъиз», «Гарун жувжув» ва мсб. ГъвечIи жанрайрин эсеррин умуми къадар чаз малум туш, анжах абур печатдиз вишелей гзаф акъатнава.

Гьикаяр ва новелляяр темадин жигъетдай са шумуд чкадал пай жезва: яшайишдин, тIебиатдин, лирикадин, хъуьруьнин, русвагъдин, айгъамдин эсерар. Абуруз дуьзгуьн композиция ва сюжет, яшайишдин цIийи-цIийи терефар, къисметар ва къаматар къалурун, литературадин къеж квай чIал хас я. Абуру кIелзавайдаз тIебии, михьи, къени тербия гузва, жегъилриз дуьз рехъ къалурзава. Нетижанда заридин сад лагъай «Цуькверин кIунчI» ктабдихъ кIелзвайбурун арада еке гуьрмет, къимет хъана; ада жегъил кирамдин тIвар машгъур зарийрин дережадиз хкажна.

Абдулбари Магъмудов литературадиз «куьруь гьикаяйрин кирам» яз атана, тарихдани гъакI тестикъни хъана.

«Цуькверин кIунчI» ктабдик акатнавай гьикаяйриз хас лишанар гуьгъуьнилай кхъей эсерра гужлу жезва. «Пака хъша» гьикаядай, месела, аквазва: прокурорди авур зенгини ришветбаздин вилерал мичIивал гъизва; кирам гьикаядин кьилин игитдин чIуру амалрал хъуьрезва, абур русвагъзава; зариди чIалан такъатрикай менфят къачузва. Кирамдин устадвал хкаж жезвайди «Чан гъилай гъилиз», «Хамут», «Пенкъв», «АтIай мез» ва маса гьикаяйри тестикъарзава.

А.Магъмудован гьикаяйрин тематика йис-сандавай гегъенш жезва. 1966-йисан залзаладилай гуьгъуьниз халкъарин дуствилин тематика гегъенш хъана. «Чун стхаяр я» ктабда гъатнавай 3 гьикаяни метлеблур, хуж жигъетдай тамамбур я. Сад лагъай эсерда гъакъикъи вахтарин, къисметрин ва къаматрин бинедал кирамди Советрин уьлкведин халкъарин дуствиликай (осетинви устIаринни фялейри залзаладик акатай лезгийрин балайриз цIийи мектеб эцигзава, абуру чкадин жемьатди, стхаяр хъиз, илифарзава) сугъбетзава.

Дуствилин тема А.Магъмудова вичин «Къуъзуъ кас» гыкаяда, алатай девирдихъ элкъуън хъувуна ачухарзава: кирамди Октябрдин инкылабдин йисар, Дагъустанда кыле фейи граждан дяве рикел хкизва, чарасуз аскерар хъанвай лежберрин (*абур са шумуд халкъдин векилар я*) авай дуствилин алакъяр къалурзава.

Дуствилин темадиз талукъ са жерге гуъзел гыкаяр, новелляар «Тараз якъ язава» ва «Залзала» ктабрани чапнава.

Абдулбари Магъмудов, хуъруън инсан хъиз, «хуъруън зарини» хъана (советрин литературадин критикада «хуъруън гыкаят» ва «хуъруън зари» думанар кардик квай). Ада вичин гзаф гыкайра зегъметдин, эдебдин, намусдин темаяр хуъруън яшайишдин, колхоздинни совхоздин майишатрин, хуъруън инсанрин къисметрин ва къаматрин бинедал, «Цийи кылелай башламиша» гыкаяда хъиз, устаддаказ, гагъ хуъруън, гагъ хъел къведайвал, ачухарзава.

Заридин яратмишунра къетлен чка XX асирдин Гомер Стлал Сулейманакый кхъенвай (*агъастлалви Магъмудов Рагъибахъ галаз санал чехи шаирдин умуърдай къачунвай, инсанрин северай къватнавай, кылди ктаб яз акъуднавай*), эсерри: къисайри, рикел хкунри, шикилри («Пуд насигъат», «Тама», «Базарда», «Гзаф хъайила, виртни шит жеда» ва мсб) къазва. Абуру, Эффенди Къапиеван «Шаир» ктабди хъиз, Сулейманан къамат жуъреба-жуъре терефрихъай ачухарзава: шаир арифдар, камалэгъли ва веревирдилимдар-философ тирди къалурзава.

Заридин къелемдикый хкатай къалубриз гъвечли, мана-метлебдиз дерин, регътадаказ къелиз жедай эсеррихъ инсандиз тебиатдикый, яшайишдикый, умуърдикый ва дуъньядикый чирвилер ва къени тербия гудай къуват ава.

Гыкаятдин куъруъ эсерар кхъин акъвазар тавуна, А.Магъмудова чехи эсерарни кхъена: икъ арадал повестар («Мурк ракъини цурурда», «Залзала» ва «Веси»), роман («Эквер куькгуън хъувуна» романдин чукар печатдиз акъатна) ва сегънедин эсерар-пьесаяр («Къалабулукъ квай гатфар», «Фур атлайди» ва «Вахар») арадал атана.

А.Магъмудован повестри, гыкаятдин гъвечли эсерри хъиз, Советрин девирда хуъре, республикада ва улкъведа кыле фейи, физвай гъерекатар, фикир желбзавай месэляр, къисметар ва къаматар гегъеншдаказ, къелзавайдан рикел аламукъдайвал, къалурзава. Адан повестар машгъур гыкаятчи Къ. Межидован «Дагълар юзава», А.Агъаеван «Умуд», М.Гъажиеван «Са булахдай яд хъвайибур» ва маса повестрин дережада ава, абурулай чпин махсус къетленвилералди, къилди эсерар яз, тафаватлу жезва. Месела, жанрдин жигъетдай «Мурк ракъини цурурда» психологиядин эсер, «Веси» - машгъулардай эсер, «Залзала» - документрал бинелу эсер я. Абурухъ гыкъ чпин темадин, къилин месэладин, къурулушдин, сюжетдин, къаматрин, члалан лишанар, къетленвилерни ава.

1966-йисан залзалидикый сифте эсерар А.Магъмудова кхъена: абур «Чун стхяр я» гыкая ва «Залзала» повесть я. И повесть сифте «Дуствал» альманахдиз (1968) акъатна, ахпа «Чун стхяр я» ктабдик акатна (1981) ва анжах 1996-йисуз вичин твар алай ктаб яз акъудиз хъана.

Документрал бинелу повесть «Залзала» чехи эсер я: адан бинеда 1966-йисан апрелдиз Лезгистанда хъайи мусибатдин вакъиа ава; 17 къиликай ибарат хъанва; абурун тварарай («Кимел», «Дуъньядин эхирзаман», «20-апрель», «Бес чи эхир гыкъ хъурай?!», «Москвади лагъана: «Квехъ чун гала!», «Чан зи рагъ» ва мсб) эсердин сюжет ва гъерекатар, тебиатдин гъалар, хуъруън гъал-агъвал, игитрин къаматар акъазва, Повестда гъерекатар кыле физвай бязи чкайрин тварар дегишарнава, анжах къелзавайди гъавурда акъазва: «Курумхуър» - Агъа Макъар, «Къелен къеле» - Кайи къеле я. Ихътин дегишви-

лери кирамдиз шикилар, гьерекаатар, кылихар, лишанар, фикирар, кыметар умумиламишдай мумкинвал гузва.

А.Магъмудовавай, гыкаятдин устаддивай хьиз, повестдин тема ва кылин месэла дериндай ачухариз алакьна: вичин халкьдин кыилел атай мусибат келдайдан риклик зурзун акатдайвал кьалурзава; кылин игитар халкьдиз куьмек гуз алакьдай акбуллу, викегь, кар алакьдай инсанар я; залзаладик акатнавай лезги халкьдиз куьмек гуз вири Советрин уьлкве кьарагъзава; осетинви устлар Хамчиеван дневникдай халкьарин дуствилин алакьаяр, куьмекар, кьайгударвал аквазва.

Зариди вичин эсерда зегьмет жуьреба-жуьре патарихьай (*Советрин гьукуматди халкь патал члугвазвай зегьмет, райондин ва хуьруьн кьуллугъчийри члугвазвай зегьмет, стха халкьарин векилри санал члугвазвай зегьмет, гьар са хуьруьнвидин зегьмет*) дуьз кьалурзава, адан нетижаярни аквазва: цийи мектеб, цийи клуб, цийи хуьр, цийи алакьаяр... арадал кьеззва.

Залзаладилай гуьгьуьниз цийи квалер ва хуьрер эцигзавайди аквазвай, риклик шадвал акатнавай келзавайдан вилик кирамди маса, са гзаф важиблу, анжах туькьуьл, месэлани кьарагъарзава. Дагълух хуьрер арандиз куьчар авурла, дагълар кьецил жезва: хуьрер харапайриз элкьеззва; никлерикай чурухьанар хьижезва; бубайрин сулар, етим хьана, амукьзава... Инсанар амачир чкайра нуьквер, лифер, кьушарни амукьзавач; анра гьатта вагъши гьайванарни акьваззавач... (*Повестдин эхирда харапала хьанвай хуьрерин сиягь ганва, ада келзавайдан рикл чулаварзава*).

«Залзала» повесть, алатай асирдин 60-йисарикай кхьенвай эсер, чи йикъара, зур асирдилай, тарихдин эсердиз элкьенва. XXI асирдин, дуствални стхавал кьит хьанвай, анжах пулдиз ибадатзавай капиталист девирдин, келзавайди повестдай аквазвай шикилрихь инанмишни тахьунни мумкин я: кьве девирдин арада гьакьван зурба тафават ава.

«Залзала повестда кьятидаказ кьалурнавай дуствилин тема «Мурк ракьини цурурда» повестда давам жезва. Хуьруьн майишатдикай, совхоздин фялейрикай кхьенвай эсердин кылин игит агроном Саид памадурар маса гуз Саратов шегьердиз акьатзава... Кирамди Саидан ва шегьердин агъали руш Ольгадин арада пайда хьайи михьи гьиссерикай, дуствилин алакьайрикай, кьве халкьдин векилрин марифатлувиликай суьгьбетзава.

«Мурк ракьини цурурда» повестда ачухарзавай хзандин ва бахтунин тема кирамдин гзаф эсерриз: гыкаяйриз, повестриз ва пьесайриз хас я. И повестдихь келзавайдаз намусдин, гьейратдин, жуван хзандиз вафалу хьунин тербия гудай еке кьуват ава.

«Веси» повесть А.Магъмудован яратмишунра кьетен жуьредин-жанрин эсер я: адаз чна «машгьулардай повесть» лугьузва. Эсердин сюжет ихьтинди я: хуьре милициядин кьуллугъчийри, жегьил силисчи Сайдумовани адан начальник Миримова, са тахсирдин ери-бине ахтармишзава, шак фидай касни ава... Фикирар, гиманар ва гьерекаатар фад-фад дегиш жезва... Тахсиркар жазадив агакьарун патал женг кыле физва... Эсердин гьерекаатар ранг ядай гафари, гекьигунри ва ибарайри (*булка хьтин куьк чин; ятун клвенк тлушуниз; цларба-цлар кьекьвена; клвенк, гьерен карч хьиз, кьекьвей дегьре; кьарма-кьариш хьанвай дело; хьел элекь хьувур; шабалутдин чларар; ажалди арар гатазва; сурун фул ва мсб*) гужлу, кьати, зарб ийизва.

Ихьтин, кат-калтугун, ягьун-гатун квай, келзавайди вичелди чулгадай эсер кхьиналди зариди 1981-йисуз милли литературадиз повестдин цийи жанр - детектив повесть гьана. Ам «Чун стхаяр я» ктабдик акатнава.

Заридин повестриз ада сегьне патал кхьенвай эсерар-пьесаяр: «Кьалабулух квай гатфар» (1970), «Фур атлайди...» (1990) ва «Вахар» (1998) мукьва я. Сад

лагъай пьеса 1930-йисар лезги хуьрера кьиле фейи гьерекатрикай, кьвед лагъай пьеса 1960-йисарин совхозрин уьмуьрдикай, пуд лагъайди (ам кьемедеи я) намусдинни гьейратдин месэларикай теснифнава. Абур, пуд эсерни, сюжестрин бинеда хци гьараз квай гьерекатар аваз кхьенвай эсерар, Лезги театри сегьнеламишна, тамашачийри хушвилелди кьабулна. Месела, михьи чЛалал кхьенвай, манийрикай менфят кьачунвай, келдайла ва килигдайла ял ядай, булдалди хуьруьнардай мумкинвал гузвай «Вахар» лезги драматургияда лап хьсан кьемедайрикай сад я.

А.Магьмудован худуж эсеррин, гьикаяйрин, повестрин ва пьесайрин, тамамвал, гуьзелвал ва кьиметлувал милли темайри, ватан ва халкъ кЛандай гьиссери, жанлу кьаматар ва милли кьилимхар кьалуруни, булдалди ранг ядай гафар (*эпитетар, метафораяр, гиперболаяр*), гекъигунар, мисалар ва камаллу гафар, диалогар ва монологар ишлемишунни, яни девлетлу чЛала, хкажзава. Гьар са эсердиз халкъдин михьи мурадар ва кьастар кьалурзавай веревирдилим-философия хас я.

Заридин яратмишунар хайи халкъдин жуьреб-жуьре кьатарикай, кьадар-къисметрикай, ацукьуникай-кьарагьуникай, лежберрикайни фялейрикай, амалрикай-хесетрикай, тарихдикайни алай вахтуникай кхьенвай тамам, жанлу, гуьзел, келлирдавай келлиз кЛан жедай эсерар я.

А.Магьмудова (*адан пеше тарихдин муаллим тирди чаз чизва*)) вич тарихдал рикI алай, тарих чидай инсан тирдини субутарна: ада вичин цIйи чЛехи хуьруьн тарих кхьена, басмадай са зурба ктаб акьудна.

«ЦIйи-Макьар» ктаб сифте гафуникай, 8 кьиликай ибарат хьанва: ина кирамди, тарихдин муаллимди, алимди хьиз, жуьреба-жуьре чешмейрикай, гьукуматдин архиврикай менфят кьачуна, гьар са малумат документралди тестикьариз, Куьре магьалдикай ва ЦIйи-Макьар ибарат хьанвай 6 хуьрукьай (*Агьа-Макьар, КуркIур, Ичин, Рухун, Мехкергь, Татархан*) тарихдин, яшайишдин, адетрин, культурадин жигьетрай сифте яз гегьенш малуматар ганва; алатай йисара чпин хайи хуьрер машгьур авур, гила цIйи хуьруьз кьуллугьзавай игитрин, кьегьалрин, пешекаррин (*Салман, Агьмед Магьмудов, Зарбаф Жафарова, Мустафа Набиев, Селим Бабаханов, Анварбег Амирасланов, Насруллагь Ферзиллаев, Мусайиб Агьмедов, Пакизат Фатуллаева, Магьсуб Магьмудов, Айвар Камиллов, Керим Камиллов, Шагьабудин Шабатов ва мсб*) кьаматар ачухарнава.

«ЦIйи-Макьар» тарихдин чЛехи улуб хьанва: ам лезги хуьрерикай кхьенвай ктабрилай (*«Миграгь-наме», «Мискискар-наме», «Вини СтIал-наме», «Чепер-наме» ва мсб*) хейлин тафаватлу жезва. Тарихдин улуб А.Магьмудова вичин хуьруьнвийриз авунвай зурба пишкеш, вичиз чан аламаз эцигнавай тимтал я.

Абдулбари Магьмудован рехъ адан «Зи уьмуьрдин цIарар» ктабдай (2010) ачухдаказ аквазва. Ам ихьтин кьилерикай ибарат хьанва: Межлисрал авур рахунар; Кагьазрай ва газетрай цIарар; Багьишай ктабрал алай кхьинар; Бахшбендер; Дуствилин шаржар; Ачух чарар; Идарайрин патай тебрикар. Заридиз чпин гьуьрмет, хатур, муьгьуьббат кьалурзавай вишералди инсанрин арада ихьтин тIварар: Р.Гьайдаров, А.Гьамидов, И.Гьуьсейнов, М. Жалилов, Жамидин, Ш. Исаев, А.Кьардаш, Ш.Кьафланов, З.Ризванов, Сажидин, СтIал Мислима, Ш.Шабатов, М.Шихвердиев, А. Шихсаидов, З.Эфендиев, Я.Яралиев... хьун дуьшуьшдин кар туш.

Хзандин альбомра авай ва ктабрик кутунвай шикилрай Агьа СтIалдал, Ахцегьа, Бакуда, Дербентда, Каспийскада, Кьурушдал, Кьасумхуьрел, Кьурагьа, Магьачкьалада, Миграгьа, Москвада, Рутула, Сардархуьре, Хивда, Хучнида, Цумурдал, ЦIйи-Макьа... дустарин, зарийрин, алимрин, хзандин, мукьва-кьилийрин, жемьятдин юкьва авай Абдулбари Магьмудов (*студент*,

муаллим, директор, мухбир, зари, дах, ими, халу, буба, члехи буба, багъа мугъман) аквазва.

Абдулбари Агъмедович уьмуърда гьурметлу, камаллу, хьуьтуьл, садан хатурни хан тийидай, хийирлу меслятар къалурдай, мугъман-итим ва къуьлмакъам кӀандай, зарафатрал рикӀ алай, рикӀиз чими инсан тир. Адахъ гуьзел хатӀ авай, вичин вири эсерар гьилелди кхьена, кхьинардай машинкадал эяна. Искусстводал, музыкадал рикӀ алай. Дустариз, танишриз чарар кхьиз, суварар мубаракиз, вичизни тебрикар къахчуз кӀандай. Са нелай ятӀани рази хьайила ва я нарази хьайила, гьам чӀехидаз, гьамни аялдиз, вичин аялризни, ада рикӀ алаз «агъ, чем акатайди» лугъудай. Им адан алхишни, ахни тир Гъавилай адан рухваяр, рушар, хтулар, птулар литературадин, искусстводин, музыкадин рекъе ава. Им гьар са заридивай дамах жедай, бязибурувай, завай хьиз, дамах тежедай кар я.

Абдулбари Агъмедович жемят патал халкънавай инсан хьана: адан уьмуърдин са пай, белки, лап чӀехи пай, вичин мукьва-къилияр, ярар-дустар, къуни-къуншияр, жемят патал къайгъуйра къиле фена. Ам, вичин гьиле авай кар туна, масадан кар тукӀуьрдай инсан тир... Ватандал рикӀ алай инсан яз, 1990-йисуз лезги зарийрин сад лагъай съезд тешкилайбурун жергеда авай. Гьа йисуз Лезги писателрин союздиз гьахьна. 1990-1999-йисара ЛПС-дин С.Сулейманан райондин отделенидин председатель хьана. «Садвал» гьерекалда иштиракна, халкъдин митинграл ялавлу рахунар авуна. 2007-йисуз Россиядин ПС-диз гьахьна. «РД-дин культурадин лайихлу къуллугъчи» тӀвар гана. Ам вири жигъетрай халкъдин заридин дережадиз хкаж хьана... Зариди милли литературада вишелай гзаф гуьзел худуж эсерар, аферин алай тӀвар, ЦӀийи-Макьарал вичин тӀвар алай куьче туна.

Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай печатдиз алатай асирдин 70-йисарилай Гь.Гашарован, М.Жалилован, П.Фатуллаевадин, Х.Кьасумован... макъалаяр, рецензияр гзаф акъатна. Адакай сад лагъай ктаб «Абдулбари Магъмудов: уьмуърдин ва яратмишунрин рехъ» (2000) за кхьена, къвед лагъай ктаб - «Абдулбари Магъмудов - гьикаятдин ва драмадин устӀар» (2005) Абдул Фетягъа.

Абдулбари Магъмудов Мерд Алидиз ихьтин инсан яз аквазва:

***Къанажагъдин деринвал,
Хайи чӀалан ширинвал,
Алачиз са серинвал,
Къалур тийиз киринвал,
Машгъурзава устадди,
Авачиз архаинвал. -
Гьа им я АФЕРИНВАЛ!!!***

Камаллу заридинни зи арада гзаф йисара хьайи алакъайрин сирлувал ада заз багъишай «Тараз якӀв язава...» ктабдал кхьенвай гафари ачухарзава: «Сад хьтин мурадри ва къастари мукьва авунвай зи ирами дуст Къурбан Акимоваз еке кӀанивилелди» (1995). Чи мурадар михьибур, экуьбур, миллибур тир. Ихьтин алакъайри зун рагъметлудан хзанриз, чӀехи хва Мегъамедаз, адан «Мавел» чапханадиз, мирес-варисриз ва цӀийимакъавийриз мукьва ийизва.

Абдулбари Магъмудов чавай яргъаз къакъатирдавай чаз адан литературадин ирсинин зурбавал аквада.

Гьаким КЪУРБАН

Абдулбари МАГЪМУДОВ

ЦИЙИ КЪИЛЕЛАЙ

Москвадай Бакудиз физвай поезд нисинихъ Дербентдин ракъун рекъин станциядал акъвазна. Перрондал алай инсанрик, твал хуькуьрай цекверин клунтуник хъиз, къалабулук акатна: садбур вагонрай эвичлавай, садбур аниз акъахзавай. Ингъе, сад садан патав гвай къве вагондай эвичлай къве жегъил итим – сад къуьне импортный еке сумка авай, лацу якларин, спортсмендиз ухшар авай, къакъан, ацлай буйдинди, муькуьди – гъилик чемодан квай, урта буйдин, къумрал чина ачух хъвер авай, гъяркъуь къуьнер алайди – хатадай сад сада акъуна.

- Эй, вуча! Инсанар акъазмачни? – хъел кваз лагъана «спортсменди».
- Багъишламиша, акъурдини вун хъайила, къургъарни заз гузвани?
- Ни? За?!
- Э-ээ...

Са легъезда абур къведни чал акъат тийиз, сад садаз килигиз акъвазна ва ахпа къведайни шад гъарай акъатна:

- Кичибег!
- Асрет! – абур къужахра гъатна. – Яда, вун акъазмачир хъи! Гъинравай?
- Яргъариз фенвай.
- Вуч кар-кеспи ийизвай?
- Летчик тир зун.
- Летчик? Я дуст, ваз самолет гъализ мус чир хъана? Гъина келна?
- Яда, летчик ваъ-е! Ледчик, яни гатуз шегъерда мурк маса гузвайди тир.

Къведни кевиз ва шаддиз хъуьрезва. «Летчик» Кичибегани Асрета армияда са частуна къве йисуз къуллугънай. Адет тирвал, са райондай фейи жегъилар, стхаяр хъиз, гъуьрметлувилелди яшамиш хъанай. Вахт тамам хъана хкъведайла, абуру чпин дуствал квадардач лагъана гаф ганай. Амма гагъ-гагъ гъурбатда гайи гафар, квализ хтайла, рикелай фидай дуьшуьшарни жада: уьмуьрди абурун рекъер чара авунай.

Ингъе са шумуд йисалай икI хабарни авачиз дуьшуьш хъхъунал абур рикливай шад тир.

– Нисинин хуьрекдин вахтни алатнава, – лагъана Асрета, – ша ресторандиз, за гъурбатдай хтай вун къунагъда.

– Ша фин!

Пуьнар вилик гъана, са-са рюмкаяр эрекъни хъвайила, Кичибеге Асретавай хуьруьн-кIвалин гьалар-демер гьикI я, вуч кар-кеспи ийизва лагъана жузуна. Асрета эхиримжи вахтара хуьрера хъанвай цIийивилерикай, агъалийрин яшайиш четин жезвайдакай ихтилатзава.

– Армиядай хтайдалай инихъ, – давамарна ада, – за хайи хуьре кIвалахзава: сифте тракторист яз, ахпа кIел хъувуна, комбайнервиле. Хъсандиз кIвалах авунай «Зегъметдин баркалла» орден гана. Партиядиз къабулна. Исятда партиядин райкомдин бюродин член я.

– О-гъо!

– Бес и йисара вун гьинра хъана, вун гелни галачиз квахънавай хьи!

Кичибеге, фикирна хъиз, гъяз авачирда хъиз, жаваб гана:

– Гзаф чкайра къекъвейдалай къулухъ эхирни зун Тюмендиз акъатна. – Ана за сифте гзаф чкайра разведкада кIвалахна. Ахпа Уренгойдиз хтана, гъана бинеламиш хъана. Ина йифен курсар куьтягъна, помбурильщик, бурильщик, эхирни мастер хъана. Анай чун са шумуд гада БАМ-диз цIуьтхуьнна. Тындада тоннель эгъуьнзавайбурун къил хъана. Анай – Газлидиз. Залзала хъайила, зун гъана авай... Уьзендин гъавани захъ галаз къунач. Эхиримжи вахтара Ирганайдин ГЭС-дал кIвалахна, раг атIудайбурун чIехиди яз. Ингъе, хкетрик квайвал, гъабур гъана туна, зунни иниз хтана, – хуьурена ам.

Асрет дустунал ашукъ я. Ада Кичибеган гъар са гафуниз сив ахъа хъана яб гузва.

– Вун еке бахтавар кас я, дуст. За вал дамахзава. Уьлкведин вич къван еке эцигунра иштиракун, жуван гьилералди абур эцигун, вири абур акун – мегер инсандиз идалай еке бахт авани! Амма завай, дуст, диде ялгъуз туна, гъайиф хьи, санизни физ хъанач. Ахпа свас гъана, дидеди заз галтIам яна. Амма гьикъван кIандай заз яргъариз физ, еке эцигунрал кIвалах ийиз! – гъайиф чIугунивди лугъузва Асрета.

Асретаз дустунивай вич хъайи чкайрин кIвалахдин шартIарикай, гъавадин ва тIебиатдин къетIенвилерикай, инсанрикай, абурун алакъайрикай виридакай чириз кIанзава.

– Гъавадин къетIенвилерикай мад вун рахамир, – давамарна Кичибеге вичин суьгъбет. – Зарафат яни! Сивяй гадрай цуькIуьндикай цавамаз мурк жедай хътин ва телефондин линияр, буругъар ярхардай хътин къати тIурфан авай чIавуз чна, ажузвал хиве такъуна, буругъ эгъуьнзава. Гъа ихътин са юкъуз чи буругъди нафтIадин гужлу фонтан ганай. Шад хъайи чна, дили хъайибуру хъиз, хкадриз, гъарайиз, къуьлердайла, ваз акуна кIандай! И агалкъунай бригададин членриз пулдин премияр, заз гъакI зегъметдин «Яру пайдах» орден ганай.

– Орден?! О-о! Къалура кван, – Асретаз адан плашдин хуру хкажиз кIан хъана.

– Муькуь костюмдал ала. Къвед лагъай орден заз Тындада кIвалахдайла...

– Къвед лагъай орден? Жеч!

– Зун тоннель эгъуьнзавайбурун интернациональный бригададин бригадир тир. Геологиядин четин шартIар авай тоннель вахтундилай са шумуд вацра вилик ишлемишиз вахкунай зи хурудал «Халкъарин дуствал» орден алкIурнай.

– Валлагъ, аферин ваз, – Асрета адаз гъил язава, орден мубаракзава.

Ихтилатар ийиз вахтни физвай. Амма хуьруьз хъфена кIанзавай. Абуру автостанциядихъ гьерекатна. Кичибеган автобус фад рекъе гъатзавай. Асрета адаз хуьруьз, вичиз мугъман хъун кIевелай теклифзава:

– Къведай киш юкъуз за вун гуьзлемишда. Татана акъвазмир гъа! За вун дидедихъ, юлдашдихъ, зи ярар-дустарихъ галаз танишарда. Къайи булахрал

шишер яда чна. Белоруссиядин уьленра акІай танкар гьикІ акъуднайтІа, рикІел хкида.

Эхиримжи гафари Кичибеган чин чІурна, гуьгьуьлар хана, вучиз лагъайтІа, уьленда акІайди Кичибеган танк тир. Эгер вахтунда Асрет агакьначиртІа, низ чидай, адан кьилел гьихьтин бедбахтвал кьведайтІа!..

«Вучиз ида алатай кІвалахар рикІел хкизвайди я? Белки, зи ордендал пехилвал ийизватІа гьа!» – фикирна ада рикІай ва вич кьведа лагъана гаф гана.

Хуьруьз хкведай рехьди Асрет Кичибеган ихтилатрин таьсирдик кумай. Дуст гьалтунал ам шадни тир, пашманни. Шад тир, вучиз лагъайтІа, адаз Кичибег хьтин дуст ава. Амма вичин жегьил уьмуьрда баркаллу са кІвалахни, са игитвални хьанач, лугьуз, ада гьайиф чІугвазвай. Эгер икьван чІавалди ам вичин пешедал, вичин уьмуьрдал кьару тиртІа, гила адаз абур виле аквазвачир...

Гьеле киш югь алуькьдалди Асрета дуст кьабулун патал гьазурвилер акунвай. Мукьвабуруз, дустариз ам кьезвайдакай хабар ганвай.

Нисини жез-тежез хуьруьз агакьай автобусдай майдандал эвичІай Кичибег Асрета кьужахламишна. Адан диде ФатІимата мугьман, вичин хайи хва хьиз, гьуьрметлувилелди кьаршиламишна:

– Ша, ша, чан хва, – лагъана ада, – вун атай рекьериз зи чан кьурбанд хьурай!

Марията, Асретан папа, гьил кьуна хвашкалди лагъана, ахпа рекьай атай мугьмандин вилик тадиз таза чай эцигна. Абур хвашар-бешер ийиз еке столдихь ацукьнавайла, кьецихьай хтай вад-ругуд йиса авай Нисреда викІегьвилелди Кичибегаз гьил яна.

– Я халу, ви ординар гьинва? – хабар кьуна ада.

Кичибег хуьрена:

– Мад кьведайла халуди ваз сад гьида, – лагъана ада, ахпа ацукьнавайбурухь элкьвена: – Вири жуваз килигдайла, валлагь, регьуьни жезва. Гьавилияй за абур гьалднач.

– Регьуь вучиз жеда, чан хва, – лагъана ФатІимата, – дамахна кІанда. Ваз мадни еке орденар хьун чи мурад я, чан бала.

– Чухсагьул.

... Фу тІуьрдалай кьулухь дустар куьчедиз экьечІна. Асрета вичин дуст хуьруьхь галаз танишарна, Куьтурадин дворецдиз, школадиз фена.

Няниз Асретан кІвализ мукьва-кьилияр, адан дустар кІватІ хьанва. Столдал жумарт гьилералди кьазанмишнавай берекатлу хайи чилин няметар бул тир. Муьгьуьббатлувили ва ичкиди гуьгьуьлар ачухнавай итимри мугьмандин ихтилатриз хушвилелди яб гузвай. Гагь-гагь кьунши Бубади еке устадвилелди чуьнгуьрдихь галаз лезги халкьдин манияр язавай. И манияр яргьалди гьурбатда хьайи Кичибегаз иллаки хуш хьанвай. Ахпа мад абуру мугьмандихь яб акалдай. Кичибегга кьасухдай хьиз вичиз гайи орденрикай лугьузвачир. КІватІ хьанвайбуру адан гьавурда икІ акьуна: дамах гвачир гьи касди вичин тариф ийида? Лугьудачни бес: «Жува жуван тариф авун кицІи тум кьекьуьрай мисал я».

Пакад юкьуз абур «Шагьнабат» булахдал шишер ягьиз фенай. Пуд лагъай йикьалай мукьвабуру нубатдалди Кичибег мугьман ийизвай. Нез-хьваз адан кьил кьуша гьатнавай.

Эхиримжи йикьара Кичибеган гьалар дегіш хьанвайди кьатІуз хьун четин тушир. Ам сифте йикьара хьиз шад-хурам яз, зарафатар ийиз рахазмачир.

Гагъ-гагъ ам гаф акъуд тийиз, яргъалди са чкадиз килигиз акъваздай. Якъин хьи, ам са гъихътин ятлани фикиррик квай. И кар Асретани къатлана. Ам хияллу хъана: «Яраб адаз чакай кхлур кар аватла, я туш, Мариятан чин члур яз акунатла?.. Ваъ, хабар къуна кланда...»

И няниз, къведни тавханада къаткайла, Асрета адавай жузуна:

– Кичибег, заз ви гьалар хъсан аквазвач. Хиве яхъ, хъайи кар авани?

Клвале светильникдин ярумчух экв авай. Кроватрал къатканвай абуруз чпиз чеб бегъем акванни ийизвачир. Кичибегай гаф акъат тавуна акурла, Асрета мад ван хкажна:

– Вун ахварал фенваз тахъуй гъа!

– Ваъ, фенвач.

– Бес вуна суалдиз жаваб ганач эхир.

– За... зун фикирри тухванва.

– Вуч фикирри? Куъкай?

– Вичиз къван фикир авачир нуьклни жеч.

– Чакай бейкеф хъанатла ачухдиз лагъ.

– Ам вуч лагъай гаф я? Квекай зун вучиз бейкеф жеда? Ваъ! Акси яз, зун иниз атунал гзаф шад я. Амма...

– Вуч хъана, я дуст?

Клвале цлакай куърсарнавай элкъвей еке «Янтарь» сятинин ван авай. И сят райкомди хъсан пропагандист Вагъидов Асретаз пишкеш яз гайиди тир.

– Асрет, – сес акъатна клвалин агъа къилий, – вуна заз багъишламиша, завай ваз тапарар авун хъана.

– Вуна заз тапарар авуна? – Асрета къил хкажна. Мичли чкадив вердиш хъайи адаз чин цавална, вичин гужлу гъилер къилик кутуна къатканвай Кичибег вичихъ гъикл элкъвентла акуна.

– Эхъ. За... Уренгойдикай, БАМ-дикай, Газлидикай лагъай гафар тапарар я.

– Гъикл? Бес вун гъанра хъаначни къван?

– Хъана, гьелбетда. Вири акунни авуна: мекъи хъуьтлерни, гатун ракъини кудаи йикъарни. Гъикл инсанри – зи таяр-туьшери – галатун тийижиз четин шартлара гъакъисагъвилелди зегъмет члугунатла – вири акуна. Анжах акуна. Амма санани за яргъалди клвалахнач. Зун регъят пеше жагъуриз, яргъи пулар авай чкайрихъ къекъвена. Амма санани регъят клвалах авачир. Вирира пул четинвилериз дурум гана къазанмишзавай. Регъят фу санани авайди туш.

– Бес орденар вучиз гайиди я?

– Орденар? Гъм... Орденар. Абур зи риклин хиялар тир, заз абур чарабурун хуруйрал акунай.

– Бес Уренгойда нафтладин гужлу фонтан гун? БАМ-дин тоннель? Ирганадин ГЭС-дал клвалахдайла рагарай авахъунни тапарар яни?

– Эхъ.

– Гъм... – къил галтадна Асрета.

Лугъуда хьи, угъридиз вири угърияр хъиз, дугъридаз вири дугърибур хъиз жеда. Белки, им дуьз фикир я жеди. Вичин уьмуьрда таб ийиз чир тахъай, гъич фашалвал авачир, дуьзена Асретаз инсанар вири вич хъгинбур хъиз авай. Гъавилай ада Кичибеган гъар са гафунихъ инанмишвал авуна. Гилани ам вичин япарихъ агъазвачир.

– Вуна вучиз тапарарнатла, зи къил акъатзавач эхир.

Кичибегай гаф акъатзавач. Аквадай гьаларай, жаваб гун са акъван регъят кар тушир.

– Рикелламани, – Кичибеган сес акъатна, – ресторанда ацукъайла, вуна жувакай ихтилат авунай. Вуна орден ганва, бюродин член я лагъайла, за сифте им зарафатдай къунай. «Зун валай агъуз итим яни къван?» – лагъана, ви вилик жув хкажиз кIанз, зарафатрай ваз тапарар авун хъана. Вун чIалахъ жедайдавай за мадни тапарарна. Ахпа къвердавай яцIариз аватна, къулухъ элкъведай рехъ амачир...

Кичибег, акъваз тийиз рахазвай, ада са вуч ятIани лугъузвай, амма адан гафар Асретан бейнида гъатзавачир: «... Фурс ийиз кIан хъанай... Эхъ, дуст кас, а «гунагъ» вак виликдайни квайди тир. Ученийра авайла, танк уленда акIунин себебни гьам хъанай... Амма вучиз зун адан гьар са гафунихъ агъунай, вучиз шаклувал авуначир?..»

Вичин фикиррикай хкатай Асретан япарихъ Кичибеган сес галукъна:

– ...Вибур зарафатар туширди заз чун къвед куь Культурадин дворецдиз фейила ва ана ваз бахшнавай махсус стенд акурла, ваз жемьтди ийизвай еке гьурмет акурла, ахпа чир хъанай. Амма гила завай вуч хъижедай къван? Эгер чун дворецдай хтай йифиз за кIвализ атайбуруз зибур зарафатар тир лагъанайтIа, абур вири зал хъуредай. Гила заз амукъзавайди экуьнахъ фад инай катун я.

– Гьиниз?

– Жув течир чкадиз.

– Мад диде, паб, аял туна?

– Диде, диде, – дериндай ухът аладарна ада. – Виридалайни четин акъвазнавай месэла гьам я ман. Папакайни хцикай рахайтIа... абур захъ амач.

– ГьикI амач? – Асрет месин кьилиз къудгъун хъана.

– Бубад кIвализ хъфена.

– Мус?

Кичибеге ихтилат авурла, Асретаз чир хъайивал, адан папа – дагъвидин баркаллу руша – ирид йисуз къаридиз хва эвез авуна, ам хвена. Вичин дерт масадаз чир тавуна, жемьтди айиб тавурай, лагъана, ада къари, хайи диде хъиз, хвена. «Гила жуван дидедин къайгъу жува ая, зун бубадин кIвализ хъфида – завай мад ви амалар эхи хъижезмач...»

И ихтилатди Асретан рикI кана кабабна. Кичибеге тапарар авуникай акатай хъел, гила михъиз хкатнавай: Асретаз ам язух къвезвай.

Хейлин вахтунда къведни кисна.

– Асрет, ваз зи ван къвезвани?

– Къвезва.

– Зи къанни ирид ийис хъанва, – явашдиз лагъана Кичибеге, месин кьилиз къарагъна. – Уьмуьрдин лап хъсан йисар кечирмишна за. Вуч къазанмиша за? Вуч амукъна заз? Са затIни. Бедгъавая фена уьмуьр. Зи кьили анжах гила ван авуна... Асрет! Вуна садра улендай зи танк акъуднай. Амма гила зун мадни четин «уьлендиз» аватнава. Заз анай экъечIиз куьмек ая, дуст.

...Йифен къуларлай алатнавай. Хуьр фадлай ширин ахварал фенвай. Амма къве дустунин ахвар ханвай. Абуру арадал атанвай чIуру гьал гьикI туькIуьр хъийидатIа лугъуз, гьадакай меслятар ийизвай.

Сад лагъай кIекери гьарайиз башламишайла, Асрета лагъана:

– Ваз вуч аватIа чидани? Зи меслят я ваз: жуван уьмуьр кьилелай башламиш

хъия. Эхъ, цИийи къилелай. Санизни хъфимир вун. Исятда, вири чи уьмуърда цИийи къайдаяр тестикъ жезвайла, ви хайи хуърени гужлу гъилер авай жегъил пешекарар акъван герек я хьи! Акъваза, зегъмет чѳугу ва жув куъз бакара къведай инсан ятІа, вуч валай алакьдатІа, субут ая. Ахпа... амай месэляяр... Пакамахъ чна меслятар хъийида. Гила са вил акъалин.

Кичибег виняйгъуз месик экечІ хъууна.

Къвез-къвез йифен перде алатиз, цавун кІан экуъ жез башламишна. Са арани фенач, агъадихъай экъечІай ракъинин нурад кІвализ аватайла, геж ахварал фснвайтІани, фад къарагъиз вердиш Асрет садлагъана ахварикай кватна. Тадиз къарагъна, ада Кичибегга гъил эцяна.

– Кичибег, къарагъ! – лагъана ада. – Экуънахъ рагъ экъечІдай чІавуз тІалабай мурад къилиз акъатдалда.

Ада дакІар ахъайна. КІвализ ракъинин нурарихъ галаз экуънин таза, михъи шагъвар гъахъна. Кичибегга, тадиз парталар алукІна, Асретан патав, дакІардал гъерекатна. Вичин чими нурад жумартвилелди къуд патаз чукІуриз рагъ къвердавай виниз хкаж жезвай...

1989

И ГАТФАРИЗ...

Са гына ятІани, чи ерийривай яргъара, къалин живер, мекъи къаяр хъанатІани, чина цІинин къуъд саки живер такъвана акъатна. Гатфарни алукъна, амма тамарзлу марф къвазвачир, налугъуди, циферик эсиллагъ къеж кумач. ТІебиатди гъавадин дегишвилер хъун гуъзлемишзавай. Ингъе, эхирни апрелдин сифте къилера садлагъана марф къвана! Къур акъатай накъваризни, къацу магъсулризни, чІураризни, дакІур тІураризни – виридаз регъят хъанвай.

Инсанрини фадлай са гъихътин ятІани цІийивилер гуъзлемишзавай. Виридаз чизвай, вирида гъиссзавай: уьмуърда цІийи дегишвилер хъун чарасуз лазим тир. Ацукъай-къарагъай чкадал абуру ийизвай ихтилатарни а дегишвилерикай тир. КІвалахдин вахт куътягъ хъайидалай къулухъ еке къавахдин кІаник ацукъна, са вуч ятІани гуъзлемишзавай рабочийри ийизвай ихтилатарни гъадакай тир. Бригадир Рагъман гагъ сятиниз, гагъ рекъиз килигзава.

– Къвезва! Къвезва! – гъарайна тарцин пуна ацукъна, перцин тум чукІулдалди цІалцІамарзавай Вердихана. Виридан чинар рекъихъ элкъвена: дугъриданни, рекъин гирведа директордин машин пайда хъанвай. Рабочияр кІвачел къарагъна, ам гуъзлемишиз акъвазна.

Машинадай директор Асланни, Мансурни Манкъули эвичІна ва, артух яргъи рахун-луькІуьн тавуна, профкомдин председатель Мансура бригадирдивай собрание ачухун тІалабна.

Собрание ачухна. Гаф Мансураз гана. Ада, рабочийирилай вил аладарна, лагъана:

– Юлдашар, квез чун иниз вучиз атанвайди ятІа чизва: Рагъман пенсиядиз физва. Вичи мад кІвалах хъийидачалда. ГъакІ хъайила, квез цІийи бригадир герек я. Гила законди, сесер гуналди, бригадир хкъадай ихтияр ганва. Вот. ГъакІ хъайила, атанвайбур я чун.

Мансур акъвазна. Рабочияр сад садаз килигна, амма чуькъни авунач.

– Чна накъ конторда меслятар авуна, квез бригадирвиллиз пуд касдиз тІвар янава. Пудни...

– Чаз пуд кІанзавач, сад бес я, – лагъана Жейрибана.

– Чизва. Чна пудаз тІвар янава, куьне абурукай квез кІандайди хкягъа.

Пудни чи майишатдай я, пешекарар я.

Профкомдин председателди коллективдин гъакъиндай къабулнавай Закон-
дикай ва общество демократламишун хъсанарзавайдакай рахайдалай къулухъ,
вичин ихтилат икІ куьтягъна:

– Бригадир куь бригададиз хкязавайди я. ГъакІ хъайила, сифте хъсандиз
фагъум-фикир ая, гъар садан хъсан-пис терефар алцума. Ахпа абурукай квез
кІанзавайди туна, амай къведалайни цІар чІугу. Ингъе, чна бюллетенарни
гъазурнава.

Мансураз абур пайиз кІан хъайи арада Жейрибан вилик экъечІна.

– Акъваз садра, – лагъана ада, – билетенар пайиз тади къачумир. Я Мансур
стха, ви гъавурда зун акъазвач, валлагъ. Вуна инал лугъузва: квез цІийи бри-
гадир куьне хкягъа. Чна хкягъиз хъайила, вучиз куьне чал меслятни тагъана,
квез кІандайбурун тІварар гъанва? Хкягъа квез абурукай кІандайди, лугъузва.
Белки, чаз абур садни кІандач жал. Ахпа вучда?

– ГъикІ кІандач? Абур вуч гафар я? – гъарайна къилин агроном Манкъу-
лиди, – вуча, гила чун вал алукуьдани?

– Яъ, ам вуч лагъай гаф я? – рахана Къазибег. – Чал алукуь тийиз хъайила,
и гафар-чІалар куьз я? Ракъурна тур квез кІандайди.

И арада дишегълийрик къал акатна. Абуру, сада садан гаф атІуз, гъарнилай
рахаз, наразивал къалузавай.

– А ваз акур валара куьър амач, Манкъули, – лагъана, мад Жейрибан вилик
экъечІна. – Гила маса вахтар алукуьзава. Эхъ, гила чи коллективдихъни сес
ава, къуват ава. ГъакІ хъайила, чна чаз кІандайди хкяда. Ваз кІандайди ваъ.

Аслан мукъвара райондай ракъурнавай цІийи директор тир. Адаз, гъел-
бетда, рабочияр гъим вуж ятІа, нихъ галаз гъикІ рахана кІандатІа, чизвачир.
Белки, гъавилай ам рахунрик экечІзавачир жеди. Амма чпи виликамаз мес-
лят хъайивал собрание къиле тефини ам сабурсуз авунвай. Адаз герен-герен
экъечІиз, «регъуьн къетІкъетІ хъиз» рахазвай яцІу, аскІан Жейрибан лугъу-
дайдини, и яргъи Къазибег лугъудайдини бегенмиш хъанач: «Ибур вуч ксар
я... Им гъихътин собрание хъурай, ихътинди?»

– Вири рахамир, сад рахух, – лагъана Мансура.

– Хъана, я папар, чавни рахаз тур, – лагъана Къазибеге. – Месэла ихътинди
я, юлдаш директор, – чаз и хабар ван хъайила, чна ина вири веревирд авуна,
чи бригадир хкянава.

– Куьне? – Мансуран вилер еке хъана.

– Чаз хабар авачиз? – гъарайна Манкъулиди.

– Эхъ, – секиндиз жаваб гана рабочийди.

– Вуж я ам, а куьне хкянавайди? – жузуна Аслана.

– Вердихан я.

– Ам вуч кас я? Гъинва ам вич?

– АтІангъе! Я гада, ибалди ша кван.

Вердихан къа хъана акъвазнавай: вич лугъумир къван, адаз накъ рабочийри
авур меслятдикай хабар авачир. Директордиз и яхун, хъуькъвен къилер экъи-
сай, чкІай расу мекер авай жегъил итим хуш хъанач. Мансурани рикІяй хиялна:
«Акъвазвани, вири алакъарна, гила, ни авур тула хъиз, къерехда акъвазнава».

– Я юлдашар, – лагъана эхир Вердихана вич алай чкадила, – куьне завай
хабар къвани къунани, ваз кІандани, лагъана, жузун авунани гъич?

Вири кис хъана акъвазнавай. Эхир Къазибеге лагъана:

– Я хва, вуна накъ агъа уьзуьмлухда яд гузвайла, чна ина гъахътин меслят авунай. Чаз гъакI кIанзава. Инжиклу жемир.

– Вун рази тушни? – хабар къуна директорди Вердиханавай.

– Ваъ.

– Вучиз?

– ГъакIа, – атIай жаваб гана ада.

– Ам жаваб туш хьи, – директордиз кIамаз хъана.

– Багъишламиша, завай маса жаваб гуз жедач.

– КIанзаватIа, тавурай, – туьнт хъана къилин агроном. – Гужуналди кIвалахдал эциг жеч хьи! Вуч минетар авун я адаз! Пагъ! На лугъуди, ам тахъайтIа...

– Вун акъваз, Манкъули, вуна абад авур кIвалахарни чаз ақунач, – гаф атIана къулухъ акъвазнавайбурукай сада.

– Чи гаф сад я, – лагъана Жейрибадини.

Гуьжетар авуникай хийир авачир. Югъни нянал элячIнавай. Директорди къатIана хьи, къилин агрономдинни рабочийрин алакъаяр юлдашвилине бур тушир. Профкомдин председатель вучиз ятIани секин хъанвай.

Собрание са меслятдал къил эциг тавуна чкIана.

Хкведай рехъди ва ахпа, вичин кабинетда къилди ацукъайла, Аслана къиле тефей собраниедикай фикирзавай. Адаз хуьре-кIвале, гуя цIийи директордивай вичин гафунал кIевивал ийиз жедайди туш, ихъгиндавай кIвалах ийиз жедани, лугъуз, пака рабочийри ванер чукуриз кичIезвай. Амма рикIин къеняй ам рабочийрин терефдар тир: къуй хкъягърай чпиз кIаниди... «Амма ахпа амай бригадайра демократия лагъай гафуникай хийир къачуна, бязибуру рабочийр чIуру патахъ элкъуьрайтIа вучда?» Ада къатIана хьи, Вердихана къетIидаказ «ваъ» лугъунихъ са делил ава. И кардай къил акъудна кIанзавай. Ада Мансураз вичин патав эверна ва адавай агъвалатдин гъавурда тун тIалабна.

– Вад йис идалай вилик, – ихтилатна профкомдин председателди, – райкомдин бюродин къарардалди, республикадин хуьруьн майишатдиз руководство гудай кадрияр гъазурдай техникумда кIелиз ракъурай звеновод Вердихан, ам яру дипломдалди акъалтIарна, хуьруьз хтанай. Виликан директорди, пака хъша, ахпа хъша, лугъуз, тамам вад вацра гада гзаф инжиклу авунай. За, парткомди лагъанатIани, кар тукIвенач. Эхирни ам рабочийивилиз финиз мажбур хъана.

– Вучиз адаз кIвалах гузвачир? – жузуна Аслана.

– Гъм... – цуру хъверна Мансура. – Ваз чидачни къван вучиз ятIа? Пул ганач лугъуз. Вот. Манкъулиди Вердиханаз вад виш манат пул гъваш лагъаналда. «Вун хъгиндаз ришвет гудалди, зун рабочийвизни фида», – жаваб ганалда ада.

– Икъван крар хъайила, бес вучиз вун къаришмиш хъанач, вучиз жегъил пешекардиз куьмекнач?

– За вучдай къван? Зи са капуни ваннач, – хиве къуна Мансура, – Манкъулидин далудихъ районада «халу» галай эхир.

Са геренда абур къведни рахан тийиз ацукъна. Квекай фикир-хиял ийизвайтIа абур? Белки, пуларихъни чирхчирвилерихъ къуллугъар къачур Манкъулияр хъгинбурун вахтар гила къванни алатдацир жал, лугъуз фикирзавайтIа? Яраб алатдай жад? Чидач ма...

И арада рак гатана, кабинетдиз Къзибег гъахъна.

– Ихтияр авани?

– Ава, буюр.

– Зун Вердиханан патахъай атанвайди я, – лагъана атайда столдихъ ацукъайла.

– Вун ада ракъурнавайди яни, дуъз лагъ.

– Ваъ, директор. Вун ина са бязи месэлайрин гъавурда авач. Дехъне Вердихан векъи хъунихъ себеб авай. Дуъз лагъ, Мансур, гъакъикъатда лагъайтIа, эхиримжи къве йисуз чи бригадир Вердихан хъанайни? Рагъман мукъвал-мукъвал азарлу жез, варцаралди больницайра хъайила, Вердихана пулсуз ам эвез авуна. Гила, кар чкадал атайла, куъне, директор, ам саймиш къванни авунач, гъич тахъайтIа, тIвар къванни кхъенач. Исятда гъахълувиликай трибунайрихъай рахунар гзаф ийизва, амма гъакъикъатда... Эхъ, виликдай хъиз, рахунар садбур, крар масадбур жезва. Эхир мус хъуй и амалрин?

Къзибег гагъ Асланаз, гагъ Мансураз килигзава, жаваб гуъзлемишзава. Абуру вуч жаваб гун? Абуру чпини и суалриз са нивай ятIани жаваб гуъзлемишзавай.

– Чун ви гъавурда акъуна, – лагъана директорди. – Пака чун гъаниз къведа ва чна рабочийриз кIандайвал ийида.

– АкI хъайитIа, чи бригада сад лагъай чкадал экъечI хъийида. Гаф гузва, – лагъана, Къзибег кIвачел къарагъна.

...Вердиханакай бригадир хъана. И кар къилин агрономдивай сакIани эх жезвач. Вучиз ятIани, и сеферда районда авай «халудини» адан тереф хвеначир. Вичин кIвачерик квай чил хкатзавайди хъиз гъисс ийизвай Манкъули са экуънахъ директордин кабинетдиз атана. Саламни тагана, ада гъиле авай чар столдал эцигна.

– Вуч я ам? – хабар къуна Аслана.

– КIелайла чир жеда.

Директорди ам къачуна кIелна. Им Манкъулиди райондин агропромдин советдин председателдиз кхъенвай арза тир. Арзада къилин агрономди вич кIвалахдикай азад авун тIалабнавай. Адет тирвал, директорди адан пипIел рази тирди кхъена кIанзавай. Вичел гъалтайтIа, Манкъулидиз директорди акъваз лугъуз минетар ийидайди хъиз авай. Амма Аслана арза кIелна, чарчин пипIел лазим гафар кхъена, вахкана. Манкъулиди, залан камаралди явашдиз кабинетдай экъечIзавай арадани, вичиз эхвер хъийида, лагъана фикирзавай. Амма адаз эхвер хъувуначир.

1989

АКЪАЛТИ ТИЙИР ЖЕНГИНА

Са идарада кIвалахиз гзаф йисар тиртIани, абуруз садаз сад хуш тушир, гъатта такIанни тир. ЯтIани абур акъван вердиш хъанвай хъи, гъар юкъуз акун ва гуъжетар авун абуру адетдин кар хъиз къабулзавай. Ингъе, къени илимдин гъвечIи къуллугъчи Гъалиб отделдин зеведиш Бабахан Бабахановичан кабинетдиз рекъе гъатзава.

Экуъ дакIардиз далу яна, еке столдихъ ацукънавай Бабахан Бабахановича, чукIулдал тванвай элкъвей гъвечIи къил са патал къуна, кхъинар ийизвай.

Адан вилик са хара чарар квай. Къежел чими тиртани, кабинетдин иссиди костюмни хтун тавуна кваллахзавай. Рак ахайна, кабинетдиз, жанг ацукьайди хьиз, цвелен килер лацу, кумрал яларин жегил итим гьахьайла, столдихь ацукьнавайда гьич килни хкажнач: атайди вуж ятга адаз чизвай.

– А-а, Бабахан Бабаханович, салам! – чина хуш хъвер аваз лагана Гъалиба раклара амаз. – Кхьинар ийизвани? Кхьихь – жуван «пеше» кьиле твах. Яъ, им вуч ни я? Пф-ф-ф..., – Гъалиба чин чурна. – Вуча, шутлар рекьидай дарман янавани? Даklar къванни ахья ман.

Ам даklarдал физмаз отделдин зеведишди кве гьилни атумна, кьулухди румар гана.

– Ви михь гьава, Гъалиб, заз дихлофос хьиз я. Ахьаймир.

– ГьикI ахьаймир? Вун садра къежел тамаш. Уьмуьр гьикьван гуьзел ятга аку!

– Акъваз, заз вахь галаз барбияр ядай мажал авач. Зав кваллах ийиз тур, – Бабахан Бабахановича килни хкаж тийиз жаваб гузва. Гьакьван ам кхьинрал машгул тир.

– Кваллах? Вуна имни кваллахдай гьисабзавани? – хьуьрена, Гъалиба чарарин харадик туб кяна. – Низ герек я и ви...

Бабахан Бабаханович «Вилик фенвай социализмдин теоретический месэля» темадай монография кхьиналди республикада машгур хьанай. Илимдин гьвечи кьуллугьчийри чпин диссертацияра ва илимдин докладра профессор Бабахан Бабахановичан монографиядикай хийир къачудай. Тек са Гъалиба адаз кьимет ганачир ва, белки, гьавилай адакай гилани тарихдин илимдин кандидатни хьанвачир.

– За гила цийи темадал кваллахзава, Гъалиб, – муштулук гузвайди хьиз шаддиз лагана Бабахан Бабахановича. – «Перестройка ва демократия». Хьсан кьил яни? Ингье, икьванбур кхьин хьувунва, – ада вилик квай хара къалурна.

– Хьсан кьил хьун патал, ана гзаф «мефтI» хьун лазим я. Амма зун са месэладин гьавурда акъазвач. Ви виликан монографияда...

– Акъваз, герек авачир чкайра klar экьуьрмир. Ам маса вахт тир. Гила – маса.

– ГьикI?

– Ацукь, Гъалиб, ацукь, – отделдин зеведишди гьилин ишарадалди чка къалурна. – Аквадай гьаларай, вун гилани гзаф месэлайрин гьавурда акьунвай хьинди туш. Политика, гьуьрметлуди, жилавар гьиле авай касди вичиз кландай патахь гьалзавай ябудиз ухшар я. Чи тарихдин илимни гьа ябу феи патахь фин лазим я. Са гафуналди, макьамдиз килигай кьул авуна кланда.

Гъалибаз вичин руководитель хьсандиз чизвай ва гьавилай ам профессордин гафари клусни тажуб авуначир. Бабахан Бабахановичан кабинетдин цлаз перестройкадиз ва демократиядиз талукьарнавай шикиларни диаграммаяр янавай. Амма са тимил вахтар идалай вилик аниз масадбур янавай. Гила абур аквазмачир.

– Инал алайбур гьиниз фена? – жузуна Гъалиба.

– Ингье, – профессорди столдин дехилдай даklур папка акьудна. – Тамаш.

Папкада Гъалибаз виликдай цлал алаз акур шикилар авай. «Вагь, вири таниш ксар я хьи!» – гьарайиз клан хьана адаз. Ина дяведилай гуьгьуьниз са шумуд сеферда Советрин Союздин Игит хьайи Маршал Брежневан портрет, центральный журналдай акьуднавай «Азербайжанди гегьеншдиз камар

къачузва» шикил авай. Ингъе, «вафалу ленинчиди» Узбекистандиз чехи агалкъунрай Ленинан орден гузвай вахт къалурзавай еке полотнодин репродукция. Ингъе, Яру пайдах гъиле авай Шараф Рашидовни. «Бес Адилов? Амина авачиз жеч эхир. Яраб гъим ятIа?..» Шикилар гзаф авай. Абурук Гъалибаз течирбурни квай.

Гъалибаз гъихътин «агалкъунрай» орденарни пайдахар ганайтIа чизвай. Амма вучиз ада ибур папкада хуъзватIа, къил акъатнавачир.

– Вучиз вуна ибур саламатдиз хуъзва?

Бабахан Бабаханович чинин кIалуб дегиш тавуна, гъатта пIузарарни юзур тавуна, хуъурена. Гъалиб, сифте акурдаз хъиз, адаз килигиз акъвазна: и хуъуруън адаз са мус ятIани, гъина ятIани акур, таниш хуъуруън тир. Бирдан рикIел хтана: «Фантамас!» Дугъриданни, неинки хуъуруън, гъакI чинайни ам Фантамасаз ухшар тир. Эхъ, чинал резиндин маска алай Фантамасаз.

– Куъз тамашзава? – хъел кваз хабар къуна профессорди, вичиз Гъалиб дикъетдалди килигзавайди акурла. – Вуна завай, ибур вучиз хуъзва, лагъана хабар къунайни? За ваз жаваб гузва. Яб це.

Гегъенш, хуъутуъл креслодихъ агалтна, ада ихтилатиз башламишна. Явашдиз, сабурулдаказ ва дамах гваз, налугъуди, ада исятда уълкве абад ийидай еке месэляяр къарагъарзавай. Рахаз адан мез ханвай. Эхирдай ада, тарихдиз экскурс авурдалай къулухъ, алава хуъвуна:

– И дуньяда вири вахтуналди я. Агъ, девирар! Накъ чна икрамзавай «аллагъ» къе кIвачерик аватнава. Халкъдин душманар я лугъузвайбурукай гила чи дустар хъанва. Низ чида, къе чна негъзавайбур, белки, пака селли хъижедачтIа?

– АкI хъайила, вуна абур гъа чIавуз мад цлал алкIур хъийида ман?

– Гъелбетда.

– А югъ ваз аквач.

– Низ чида, низ чида... А чIавуз чна...

– Куън вужар я?

– Чун... чун – уълкведин кIвенкIвечи илимдинни культурадин векилар-интелигенция! Чун гъакъикъи демократар я.

– Бюрократар! – саки гъарайна хъел акатай Гъалиба.

– Эхъ, квез чун бюрократар, куъгъне чиновникар я. Амма халкъди...

– Де хъана, халкъ гила къванни секинз тур.

– Хъел вучиз къвезва? Секин хуъхъ ва яб це, – Бабахан Бабахановича кака хътин къилелай кап аладарна. – Гила, гъурметлуди, перестройка, демократия дебда гъатнава. Лап хъсан! Чнани абурун тереф хуъзва. Вучиз? Вучиз лагъайтIа ада, демократияди, виридаз кIвалахдай мумкинвилер гузва. Месэла, рокерар, металистар, панкяяр лугъудайбур арадиз атанвани? Ава ман. Прибалтикада Народный фронт лугъудайди авани? Ава. Жуъреба-жуъре инициативный комитетар, советар, марфадилай гуъгъуъниз къарникъузур хъиз, пайда жезвани? Ава. Вири ибур демократиядин сифте нетижаяр я. Ихътин шартIара, хабар къазва за вавай, вучиз чи идарайра кIвалахзавай кадрияр са организациядиз туплашимиз жедач?

– Бюрократрин организациядиз?

– Кар тIварцIел алач, – секиндив жаваб гана отделдин зеведишди. – ТIвар ваз кIандайди це тIун. Муъкуъ патахъай, гъахътин организацияр Америкада хъайила, чина жедачни къван.

– Америкада? – шаклу яз жузуна Гъалиба. – Жеч эхир?

– Чалахъ жезвачтла, шаз Нью-Йоркда «Америкадин общественный организацияр» кьил алаз акъатнавай справочник кела. Ана кхьенва хьи, США-да кьад агъзур общественный организациядин арада «Карчи бюрократрин международный ассоциация» лугъудайдини авалда.

– Международный ассоциация? Бюрократрин? Вуна вуч лугъузва?

– Гьурметлуди, чалахъ жезвачни?

Фагъумайла, вучиз жедач кван? Вични Америкада. Гъалибаз лугъур гаф амукьнач. Адаз ашкара хъана хьи, Бабахан Бабаханович хътинбур гъеле кьуватлу яз ама ва абуруз чпин сенгерар хушуналди вахкуз кванзавач. Идаз акси яз, абур чпин кваллахда цийи кьайдайрихъ ва девирдин цийи истемишунрихъ галаз кьадайвал дегишвилер тваз алахъзава. Ам фикирлу хъана: «Мегер Бабахан Бабахановичар хътинбур амай кван перестройка тухуз жедали? Зи кесиб халкъ, яраб вуна мад шумуд Бабаханаз икрам хъийидатла?»

– Амма чи уьлкведа арадиз атанвай цийи организацийри перестройкадин тереф хуьзва. Абуру тебиат ва тарихдин метлеб авай куьгъне памятникар хуьнал агъалийрин фикир желбзава, пулдин такъатар кватлава. Амма ви бюрократри вуч ийидатла, зи кьил акъатзавач. Абуру анжах чи вилик физвай чархуник кван кутада.

– Аквазвани, – «Фантамас» вичин саягда явашдиз хьурена, – куьн демократиядикай гзаф рахазва. Амма квез бегенмиш тахъайла, гьасятда кичерар гузва. ИкI дуьз туш. Вун гилан девирдин чи политикадин гъавурда дуьз акъунвай хътинди туш. Демократический уьлкведа, гьурметлуди, плюрализм – жуьреба-жуьре тешкилатар, жуьреба-жуьре идеяяр ва теклифар хъун адетдин кар яз гьисабна кланда. Гъавилай чи инициативный комитетдини «Вирисоюздин бюрократрин гуьгъуьллу общество» тешкилун патал теклифар гъазурзава. Адан девизни «Демократия патал – женгиниз!» я. Исятда зи гъиле авай цийи кваллахни гъа месэладиз талукъ я.

– Вири вибур гьурчег, цалцIам гафар я, Бабахан Бабаханович. Бюрократар садрани демократия патал женгиниз экъечIдайди туш. Акси яз...

– Вуна гъамиша гафарай къацIар акъудда ман. Бюрократрин тахъуй, интеллигенциядин гуьгъуьллу общество хъурай.

Илимдин кве кьуллугъчидин арада гьуьжет кьвердавай кьати жез башламишна. Эхирни Бабахан Бабахановича лагъана хьи, чпин гьуьжет дуьньядал сифте верч акъатнани ва я кака, лугъуз, алимри авур гьуьжетдиз ухар я.

– Диалектикада, гьурметлуди, ихътин закон ава: «Единство и борьба противоположностей», яни...

– Таржума тавуртIани жеда.

– Бюрократияни демократия са медалдин кве чин я. Абур сад галачиз муькуьди ярамиш жедач. РикIел хкваш. Советрин властин сифте йисара Ленина бюрократиядихъ галаз женг чIугун эвелимжи везифайрикай яз гьисабнай. Амма вуч арадиз атана? Терг хъана клани чкадал, абур генани артух хъана. Иллаки эхиримжи йисара. Исятдани гъа вуна лугъузвай бюрократрин, чиновникрин гъиле кар кьетI ийидай кьуллугъар ама.

– Акъваз, Гъалиб, заз чизва ваз вуч лугъуз кланзаватла. Эхъ, чун квез бакара кьведа. Вучиз ятIа чидани? Уьлкведа арадал атанвай са бязи чIуру гьалар чи хивез вегъин патал. Де лагъ кван, вучиз къени халкъдиз недай-хъвадайди, алукIдайди булдиз гуз жезвач?

– Себелар гзаф ава, – жаваб гана Гъалиба. – Ваз течир кар авач хьи. Абур вахтуналди я.

– А-гъан, вахтуналди я ман, – Бабахан Бабахановичак юзун акатна. – Гъикъван гъа икI «вахтуналди» хъурай? ИкI лугъуз, чна НЭП кечирмишна, кашак халкъар къирмишна, дяведин четин йисар алудна, Эх ая, халкъ, и четинвилер вахтуналди я, ахпа хъсан жеда, коммунизм яргъал алач, ахпа вири бул жеда, лугъуз, халкъ алдатмишна.

– Акъваз, акъваз, – Гъалиба тадиз адан гаф атIана. – Вуж я халкъ алдатмишайди? Вун. «Вилик фенвай социализм, къагъриман хъиз, коммунизмдиз физва. Адан ишигълу кукIушар чаз виликай аквазва». Ибур нин гафар я? Ви гафар тушни?

Бабахан Бабахановичай гаф акъатнач. Маса гаф жагъун тавурла, фикир авуна, ада жаваб гана:

– АкI хъаначиртIа, зун къени кандидат яз амукъдай, гъурметлуди. – Ада галачир хъурурун авуна. Гъа вичин саягъда пIузарарни юзун тавуна. Анжах гила Гъалибаз Бабахан Бабахановичан гъакъикъи чин ачух хъана. Сумра аламачир чин. Нефес дар хъайи илимдин гъевчи къуллугъчи кIвачел акъалтна. Михъи гъавадикай, ракъинин чими нурадикай магърум хъанвай и кабинетда адаз нефес дар хъана. Адаз къецел экъечIиз кIан хъана. Амма рикIе фадлай кIватI хъанвай гафар чинал талагъна хъфин ажувал жезвай.

– Бабахан Бабаханович, икъван чIавалди за ви «теорияр» ягъалмишвал ятIа лугъузвай. Туш къван. Вун къве чин, ваъ, пуд чин алай кас я.

– Вуна зи намусдик хIададай гафар лугъумир, – хъел атана Бабахан Бабахановичаз, – за вун... за вун... зи институтдай чукурда!

– Ам вуна дуъз лагъана. Идакай, дугъриданни, ви институт хъанва. Туш ширтIа, са бабахановичар ина пуд жедачир.

– Хулиган! – гъарайна ажугълу хъайи профессорди. Адан чин сифте цал хъиз лацу, ахпа яру хъана.

– Вуж я хулиган? – Гъалиб, чин атIугъна, адан хуруз гъахъна.

КичIе хъайи Бабахан Бабаханович, стулди хъ кIвач галкIана, ярх хъана.

– Эй, ида зун рекъизва! Куъмек це! – гъарайна ада.

Гъарайдин ванцел кабинетдиз инсанар кIватI хъайила, абуруз цIийиз шикилар янавай цлан пуна угуъкъ хъана чабалмишзавай Бабахан Бабаханович акунай...

1989

ФЕНДИГАР

Нисинрихъ кIвалахдила кIвализ хкъедайла, за чи туъквендал къил чIугуна: аниз фадлай къит хъанвай запунар хкида лугъузвай. Ина цIар-цIар гузвай туъквенчи Гъамидалай гъейри тракторист Мегъамедшафидин паб Перини, элкъвей тIунутI хъгин чин алай таниш тушир жегъил дишегълини авай.

– Огъо! Мус хтана? Хвашкалди! – зун ракIарай акунмаз шаддиз гъарайна туъквенчиди, на лугъуди, чун чаз такуна са йис я. «Къе пакамахъ кIвалахдал фидайла, чна гъилер ягъайди адан рикIелай фенвай жал?» – фикирна за.

– Сагърай! – лагъана, за адан гъил акъуна.

Дишегълияр, дезгедал алай парчадиз тIуб ийиз, явашдиз рахазва. Абуруз килигна, Гъамида вил мичIна, завай хабар къуна.

– Сеналлагъ, Муса, ибур дуъз гафар яни?

– Эхъ.

– Вагъ! – туьквенчиди дишегълийриз вил яна, сивел туб эцигна. – АкI хъайила, и ванер-сесер дуьзбур я ман? Валлагъ, зун чIалахъ хъаначир.

– Вуч ванер-сесер, я Гьамид стха? – жузуна Периди.

Туьквенчидин гъвечи къацу вилер, некIедиз килигзавай кацин вилер хъиз, таниш тушир жегъил дишегълидилай алатзавачир.

– Накъ Билиждиз фенвай зун, туьквендиз мал хкиз, – ихтилатзава ада Перидиз. – Гъана ван гъатнавай, бес, къелен къиметар хкаж жезва лугъуз. Ингъе, Мусадини Мегъачкъеледа гъа хабар чкIанмаз халкъди туьквенра авай къел тарашналда.

Зун гъасятда Гьамидан фендигарвилин гъавурда акбуна: «ГъинавачтIани, къел ише физвай хъгинди туш», – фикир яна зи къилиз.

– Ву-у! – гъасятда Перидин туб пIузал фена. – Мад вучда?

Туьквенчидин къурарин цIуз нафт ягъай мисал хъуй лагъана, зун Гьамидахъ элкъвена:

– Махачкъаладавай «Дербент» тIвар алай еке туьквен чидани ваз?

– Кирован проспектин вини къиле авай? Чида.

– Накъ хкведайла, машин акъвазарна, гъаниз фена зун. Халкъ алтIушнаваз акурла, белки, импортный товарар хтанватIа лагъана фикирнай за. КилигайтIа, гузвайди къел я. Пачкайра авай. Регъвей куьлуь лацу къел. Са цIуд пачка къванни къачуз кIан хъана заз. Туьквенчи дишегълиди ганач.

– Вучиз? – тадиз хабар къуна Периди.

– Паспорт къалура лагъана. Къалурайла: «И шегъерда яшамиш тежезварбуруз гудач», лагъана.

– Ву-у, ма папар! Валлагъ, ина тежедайди авач, – Перидик къалабулук акатна. Ам суаллу яз гагъ Гьамидаз, гагъ заз килигиз акъвазна.

– Абур гъич, – лагъана за, – ваз ана са тIимил къел амачни, Гьамид стха?

– Дуьз лагъайтIа, инал са тIимил-шимил алама, – туьквенчиди пIузарик хъвер кваз цIвелен къил чухвана. – Амни тур лагъай ксар ава.

– А ксар-мсар заз чидач, – кIевивалзава за, – заз къве мешок къел тур.

– Къвед жедач, къушни. Сад гуда. Инжиклу жемир. Мад садазни гудач.

– Ву-у, я Гьамид стха, бес, зун?

– Ваз авач.

– ГъикI авач? – Пери туьнт хъана.

– Пака хъша. АмукъайтIа гуда.

– Ву-у, ам вуч лагъай гаф я? «АмукъайтIа гуда». Вуча, зун и хуьрйя тушни? Зи Мегъамедшафиди совхозда чан хкудна кIвалахзава. Ада...

– ЯтIа сад вазни хъуй, хзан сагъ хъайиди. Мегъамедшафидин гъуьрметдай. Мад гъич садазни гудач.

Таниш тушир жегъил дишегъли, са куьмек кIанзавайди хъиз, милайимдиз заз килигна, ахпа Гьамидахъ элкъвена:

– Чан стха, жечни сад зазни гайитIа?

– Вун чи хуьре яшамиш жезвайди туш. За ваз гъикI гуда? – ял къуна хъиз жаваб гана туьквенчиди.

Дишегълиди мад заз вил яна.

– Гана тур, Гьамид, – лагъана за. – Валай Аллагъ рази жеда. Сад це.

– Вунани це лагъайла, за вучда? ЯтIа сад вазни хъуй, – «регъимлу» хъана цIимилар хътин вилер авайди. – Мад гъич садазни гун хъийидач. Пачагъ

атайтІани гудач. Сеналлагъ, куьне къел зи туьквендай къачурди я лугъумир. Чир хъайтІа...

– Ваъ, чан стха, – шад яз жаваб гузва Периди туьквенчидиз дуьаяр ийиз. Гъамид дишегълийриз къел ахъайиз къурук фена, зунни нисинин хуьрек нез кІвализ хтана.

Айвандик хкаж хъайила, зи къаршидиз гъилер ахъайна хтулар – къуд йис хъанвай гадани къве йисавай руш – акъатна. «Буба!» – лугъуз гъарайиз, чукурна атана, абуру нубаталди гардан къаз, заз теменар гузва. Абуру гъарда буба анжах вичинди я лугъуз гъуьжетар ийизва. Мегер ихътин хтулар авай бубадин рикІел Гъамидан къуьруькар аламукъдани? Чи тавазвилер акур паб ракІаривай виниз акъвазна хуььрезва:

– Буба куьд туш, зиди я!

– Туш!!! – гъарайзава хтулри. Къведни, микънатІисдин кІусар хъиз, зал алкІана.

Гъилер чуьхвена, кІвализ гъахъайла, хуьрекди зун столдал гуьзлемишзавай. Къе кайваниди зи рикІ алай пурнияр квай давугъа гъазурнавай. Гатун чими юкъуз мад вичелай хъсан хуьрек женни!

– Ваз ахпа кІан хъайтІа, хуьхъ, – лагъана, чай авай термос столдал эцигна, паб къецел экъечІна.

Хуьрек тІуьрдалай къулухъ суфра кІватІна, зун хтулрихъ галаз къугъваз са герен дивандал ацукъна. КІвалахдал хъфидай вахтни жезва, амма къецел фейиди хтана акъатнавачир. Ингъе, эхирни ам теспача яз хтана.

– Хзан сагъ хъайиди, гъа кІвалахдал физ – хтунилай гъейри, ваз мад са къайгъуни авайди туш ман, – папан чина наразивилин хъен гъатнавай.

– Вуч хъана?

– Вуч жеда къван. Ваз мад вуч хъана кІанзава? Куьчедавай итим я лагъана, хуьре-кІвале вуч хабар-табар аватІа чирдайди тушни?

– Вуч хабар, я паб?

– Валлагъ, ваз хуьр тарашайтІани хабар жедайди туш. Вун садра дуьньядавай гъарай-вургъайдиз килиг!

Гила зак кичІ акатна: «Яраб мад вуч хъанатІа?» Кесиб кІвале къалмакъал фад гъатдалда. Чи уьмуьрдин татугайвилери уьлкведин гагъ са чкада, гагъ маса чкада къайдасузвилер, чуьруькар ва ягъунар арадиз гъизвай.

– Ай Аллагъ, зун исятда куьчедай хтайди я эхир. Са ван-сесни авачир, гила вуч хъаналда?

– Чернобилдин радиаци себеб яз къелен заводар агалнавалда. Гила туьквенра авай къел багъа жезвалда. Мегъачкъеледа къелен учирда вад кас кІвачерик акатна къеналда.

– Ваз ни лагъана?

– Куьчедавай папари. Гъамидан туьквенда къелен къилел алайди са му-сibat я.

Зак хуьруьн акатна. Бес лугъудачни, са дишегълидиз лугъумир лагъана сир ачухайтІа, гъасятда хуьр ацІуда. Перидин хесет хъсандиз чизвай Гъамида къел вичи гайиди я лугъумир чІангъакъа лагъайди тушир: ада гъасятда хуьруьз ван чукІурнавай.

– Ву-у, бахтавардин хуьруьнар аку гъа, – чин чІурна папа. – Зулуз помидорар цик кутадайла, бегъем къел герек къведайди я. Ахпа гъинай жагъида? Са мешукІ за тежез-тежез хканва. Сад жувазни гудатІа аку. Ша!

– Гъа къел патал вак икъван тади квайни?
 – Гъан бес! Туьквенра шекер амач. Запунар амач. Парашукрикай зун раханни ийизвач. Гила нубат къелел атанвани? Вучиз чун и къаз атанва?
 Вуч жаваб гун за адаз? Яргъи ихтилатар ийидай вахтни заз авачир: кIвалахдал геж хъанвай.
 – Вири хъсан жада, – лагъана за кIвачел къарагъиз, – шекерни жада, запунарни. Къе-пака Туьркиядай чаз порошок рекъе твада. Теспача жемир.
 – Ада ракъурай чайдин тIеам чаз бес хъана. Терек туш адан парашукарни. КIвалахдал идарадиз хъфидайла, зун Гъамидан туьквендал фена. Чпиз къел гъат тавурбуру ина къал къачунвай. Туьквенчиди, къеженвай перемдин хуруяр ахъайна, гъекъ миxъи ийиз, халкъ секинарзава:
 – Я балаяр сагъ хъайибур! Са гъафте эх хъия, и вацран йикъар хкатнамаз за базадай квез кIамай къванди хкана гуда.
 – Гъафтедал вегъсзвай бахтавар аку гъа! – гъарайна дишегълийрин арадай хци ванцелди сада. – Чи кIвале, валлагъ, са бекъедавайдени амаиди туш.
 – Къин тур вах, вуна фицкъра Будуцан туьквендай кIулаваз къел тухудайла, заз акуначни?
 – Ви кIах хуьх! – гъарайна хци ван авайда, ажугълу яз.
 Виридак хъуьруьн акатна. КIватI хъанвайбур рахаз-рахаз чкIана. Зунни идарадиз хъфена. Рекъе зун ахътин фикирдал атана хъи, гъелбетда, къит хъанвай шейэр са гъина ятIани складра ва базайра чуьнуьхна хуьзва ва, алверчийрив вугуз, багъа къиметрай чинеба маса гузва ва, эгер икI туштIа, им са ни ятIани, уьлкведа къалабулукъ гъатун патал, къасухдай ийизвай кар я...
 И няниз Гъамида зун къунагъна. Туьквенчидин стол ресторанда хъиз гъар са няметдив ацIанвай. Са – садар хъвайила, кIвалин иеси сивел хуш хъвер алаз рахана:
 – Къе зи базарар, къунши, туькIвена: фадлай ише тефиз къурак гадарнавай къелни маса гана за. План артухни алаз ацIурунай чIехида премия хиве къунвайди я. Вири абур вун себеб яз хъанвайди я. Гена вун зи гъавурда акбуна. Чухсагъул. Ви сагълугъдай!
 ...Варз акъатайла базадиз фейи Гъамид къел гъат тавуна хтанай. Вич лугъумир къван, къел багъа жада лагъай хабар инизни агакънавай. И варзни акъатна, муькуь варзни акъатна, мад туьквенрай къелен ни къванни къевезмачир. Белки, дугъриданни, къелен заводар вири санлай агалнаватIа гъа? Пуд варз мад арадай фейила, туьквенриз къел хтана, амма гила ам, къит хъуниз килигна, талонрай маса гузвай.

1991

ИХЪТИН ПАБ ЖЕДАНИ?

Яда, ихътин паб жедани? Шумудра за адаз лагъана: «МичIи хъайидалай къулукъ къуншидив фу вугумир. КIвалин берекат фида». Низ лугъуда? КIантIа къуланфериз атурай – ваь лугъудач. Фу вугудайлани, квайни квай еке, яцIу, хъсан чранвайди вугуда. Къуншиди вахкудайла ман – бегъем чурун тавунвай, са тIунутI къванди хкида. Вични къелечI чар хътинди: хкажна, экуьнал килигайтIа, жунадай хъиз, Шагъ дагъни Кетин къил аквада. Зи севре лагъайтIа чуькъни ийидач.

Аяларни гъа вичиз килигайбур хъана. Герек хъана къуншидал са затІ гъиз алад лагъайтІа, къванер хъана чІарни юзадач. Къил атІайтІани фидач. Са затІ гъаз алад лагъ ман – ида зун, ада зун фида лугъуз, гъуъжетар ийида.

Шумудра за папаз лагъана: «Я паб, къуншидиз нек гудайла, чар эяна, са кІус яд яна це. Шукур хъуй, цикай дарвал амач, кран гъаятда ава. Низ лугъуда? Каликай хтанмазни, жунадайни эвижна, чимизмай нек тухуда.

Ихътин паб жедани? Шумудра за лагъана: «Я паб, гатуз цуру нек садазни гумир». Вичин авамвиляй адаз чизвач хъи, цуру некІеди ратар ва руфун хаталу микробрикай хуъзвайди я. Идалайни савайи, гатун чими вахтунда серг янавай цуру нек галат хъана усадъбадай хтай итимдин чандиз гъикъван нуш жада! Низ лугъуда? Квар юзурна ичІирнамазни, зи паб кал авачирбуруз нек пайиз магъледа къекъведа. Я ахмакъ, лугъуза за, ви а рекъера вуч мерг авайди я, вавай тІуъна амукъайди хуълез ичІириз жедачни? Ваз кІамай къван лагъ, зи папаз лагъай ван къведайди туш.

Яда, кІвалахдилай хкъведайла, кІвализ затІ гъачиз са касни хкъведач. Ци-пицІар атІудай вахтунда вири къве-къве сумка ацІурна хкъведа. Гаф авач зи къуншидин папаз. Паб ятІа гъам я. Са чанта кІулавай векъерикни кутурла, къвед къве гъиликни жада. Чанта тахъайтІа, са къурай кІарас гъида. Векъин еке шала кІула, гъилера залан ведреяр аваз, ам, деве хъиз, варциз гъахъдайла акуртІа! Зи паб аку ман! Принцесса! Ваз ам кІвалахдилай хкъведайла акуртІа! Налугъуди, им цІийи модаяр къалурзавай конкурсда авай ханум я. Вучиз вун ичІи сумка гъаз хкъезва, лагъайла, ваз ада заз гъихътин жаваб ганатІа чидани? «Вирида тарашиз хъайитІа, совхоздин планар ацІудач». План ви къиле акъуй! Ваз совхоздин пландикай вуч ава? Вуна жуван кІвалин план къилиз акъуд. Низ лугъуда? Сев я ман, сев.

Шумудра за лагъана: «Я паб, хъар я экуънахъ фад, я мичІи хъайила кутур». Низ лугъуда? Гъа ви хъиляй хъиз, рагъ частуниз атайла кутада. Ахпа магъле-давай къван папар, лешинал алтІушай пехъер хъиз, чи хърак алтІушда. Чи кІвалер девечяр илифай карвансарадиз ухшар жада. Магълейра авай аяларни кІватІ жада. Абурни, изидар, са затІ чуънуъх тавуна гъакІ хъфинни. Бажагъат. Курунавайди тІуруни къачуда лагъайвал, абуруз чпин дидеяр аквазвачни? Яда, кІурни ваз гайила, гъаятарни чиркин авурла, акваз-такваз ви гъаятдавай къурай цІам-кІарасни кайила, хъран пай я лагъана ваз са гуър фу къванни тан тийидайла, гум ацалтна за гъаятдин пата хъракай вучзавайди я? Заз ам кукІвариз кІан хъайила, зи папа хев кутунач. «Чи гъилелай къуни-къуншидиз жезвай са хийирлу кар я, чи къейибур чилерик ква, чаз суваб я», – лагъана, ада зи гъилевай якІв акъудна. Налугъуди, къуншийрин къейибур чилерик квач, цаварал хутахнава. Бес абур суваб кІандайбур тушни?

Зун кІвалевай са итим я, зи чандайни акъакъдани? Югъди жуван къве усадъбада, йифди шешел кІулаваз совхоздин багълара хъайила, хтайла цуру некни гъат тавур зи гъал гъикІ хъуй? Низ лугъуда? Де куъне лагъ, ихътин паб жедани? Ам авай кІвале берекат жедани? За ам хуъзва. Аялрин язухдай. Валлагъ, масад тиртІа...

1989

Илим ва культура

Мансур КУЪРЕВИ

«ФАНА ДУЪНЬЯ, ВАВДИ Я ЗУН...»

Шиирдин цийиз гъатнавай вариантдикай.

Етим Эминан гъар са шиир адан уьмуьрдин са шикил я, са вакъиа я лугъуз жеда. Гъикъван хъсан чун адан шииррин манадин гъавурда акъуртIа, гъакъван чаз адан уьмуьрдикай, адан руьгъдикай, адан устадвилин сирерикай артух чир жеда.

Къачун чна къенин юкъуз шаирдин яратмишунрикай хабар авай гъар са касдиз чидай «Фана дуьнья, вавди я зун...» тIвар алай шиир. А шиирдин гъавурда чун къени туькIвена акъунвач, чаз къени адан мана тайиндаказ чизвач. А шиир ктабра са шумуд жуьреда гъатнавайди акурла, и кар гъасятда якъин жезва.

Ам сифте яз Н.Агъмедова туькIуьрай ва 1957-йисуз чапдай акъатай Етим Эминан шииррин кватIалда «Дуьньядиз» тIвар алаз гъатнава. Гуьгъуьнлай, 1960-йисуз, а шиир А.Агъаева вичи акъудай шаирдин эсеррин кIватIалдик гъа Н.Ахъмедова ганвайвал кутунва. Адалай гъейри, А.Агъаева вичин кIватIалда а шиирдин маса вариантни «Духтурханадай чар» тIвар алаз ганва. Шиирдин и къвед лагъай вариант Гъ.Садыкъиди Эминан шииррин 1980-йисуз акъудай кIватIалда «Гъинава?» тIвар алаз ва 1995-йисуз акъудай кIватIалда гила виридаз чидай «Фана дуьнья, вавди я зун...» тIвар алаз акъуднава.

Кар, гъелбетда, а шиирдихъ кIватIалар туькIуьрайбуру ганвай гъар жуьредин тIварар хъунал алач. Кар саки вири кIватIалра а шиирдин бязи бендерик гъавурда такъадай манадин цIарар, гафар хъунал ала.

И кар чаз а шиирдин сад лагъай цIарцIелай башламишна аквазва. Г.Садыкъиди 1995-йисуз акъудай Эминан шииррин кIватIалда а цIар и жуьре ганва: «Фана дуьнья, вавди я зун, вавди буьтуьн гъам жедани?» Гафунин устад Эмина са цIарцIе къве сеферда «вавди» гаф ишлемишун чIалахъ жедай кар туш. Къвед лагъай сеферда ишлемишнавай «вавди» гаф адан манадин жигъетдай къваларив гвай гафаривни са акъван къазвач. И кар парабуруз ашкара я, гъавиляй къвед лагъай сеферда а цIарцIе гъатнавай «вавди» гафунин чкадал Эминан ктабар акъудайбуру садбуру «вав икI», муькуьбуру «вахъди» кхъенва. Гъелбетда, и карди «вавди» гаф а цIарцIик къвед лагъай сеферда Эминалай гуьгъуьнай

кухтунвайди къалурзава. Бес шаирди вичи а царце къвед лагъай «вавди» гафунин чкадал вуч гаф кхъенвай?

А сифтегъан, шаирди кхъей гаф гым тиртIа чирдай са мумкинвал чаз и мукъвара хъана. Эминан ирс кIватIай Г.Садыкъидин архивдай ХХ асирдин тахминан сифте къилерай (и вахт чарчин ериди, куьгъневили ва адал алай хатIари къалурзава) араб гъарфаралди кхъенвай вичикай чи ихтилат физвай «Фана дуьнья, вавди я зун...» шиирдин цIийи вариант чи гъиле гъатна. А вариантда ихтилат физвай шиирдин сад лагъай цар икI кхъенва: «Фана дуьнья, вавди я зун, **вагъа** буьтуьн гъам жедани?» «Вагъа/вагъе» туьрк чIаларин поэзияда ишлемишзавай гаф я, вични араб чIалай фарс чIалаз, фарс чIалайни туьрк чIалариз атанвайди я. Араб чIала адан мана «оазис» я, фарс чIала адахъ «оазис» ва «дере» манаяр ава, туьрк чIалани адахъ «багъ» ва «дере» манаяр хъанва. (Им мягътел жедай кар туш: арабриз «оазис» чаз багъ, къацу дере хъиз я эхир...) И гаф азербайжанрин классический поэзияда ишлемишнавай арабрин гафарин гафаргандани ава. И делилар фикирда къуна, Эмина са шумудра вичин шиирра «и дуьнья са фана багъ я» лагъайди, яни дуьнья багъдив гекъигайди гила чна рикIел хкин. И кар рикIел хкуни ва «буьтуьн» гафунихъ туьрк чIалара «вири» гафунин метлеб авайди чир хъуни чаз «вагъа» гаф а царце, гъалатI тушиз, вичиз кутугнавай чкадал алайди яз гъисабдай, адахъ «дуьнья» гафунин мана авайди къатIудай мумкинвал гузва. «Вагъа» гафунин мана чир хъуни чаз шаирдиа царце дуьньядивай «вун багъ я, бес а багъ вири гъам жедани?» лугъуз хабар къазвайди аквадай ихтияр гузва...

Шиирдин къвед лагъай царцIикай рахайтIа, ам кIватIалра и тегъердинди яз ганва: «Агъади халкъ авуна, **чаз** гуьгъуьл ачух къар гъинава?» Чи гъиле гъатнавай вариантда и цар и жуьреда ава: «Агъади халкъ авуна **гай** гуьгъуьл ачух къар гъинава?» Гъелбетда, къвед лагъай царцIин и къайдадихъ чаз икъван чIавалди ашкара яз хъайи адан кIалубдилай артух цIалцIамвал ва манадин битаввал ава. Инал мадни лугъун: чи гъиле авай виш йис идалай вилик чарчел кхъенвай вариант, им шиирдин аджамдалди кхъена малум тир тек са вариант я – а шиирдин жигъетдай маса документ къенин юкъуз чахъ авач. И карни чна чаз гъатнавай вариантдин хийирдиз шагъидвал ийизвай делил хъиз къабулун лазим я.

Шиирдин цIийи вариантдин къвед ва пуд лагъай бендеринни ктабра авай бендерин арада тафават авач.

Къуд лагъай бендиникай рахайтIа, ам Гъ. Садыкъиди 1995-йисуз акъудай кIватIалда и жуьреда ганва:

*«Хифетдилай бул затI авач, шадвилер чаз масан я хъи,
Дустар **уртIа** хийир-дуьа – ам чаз еке игъсан я хъи.
Зи рикIе са **тIалаб** ава, аси лукI я, инсан я хъи:
Ви хиялар яргъа амаз хъайла, ви къастар гъинава?»*

И бендинин пуд ва кьуд лагъай цIарар сад садав такъазвайдал чи фикир кьве йис идалай вилик шаир Арбен Къардаша желбнай. Ада кхъенай: *«И бендинин пуд лагъай цIарни кьуд лагъай цIар сад садав такъазвайбур хъанва: «Зи рикIе са тIалаб ава, аси лукI я, инсан я хьи:/ Ви хиялар яргъа амаз хъайла, ви къастар гъинава?» Шаирдин рикIе са тIалаб ава, амма ам гыхътинди тиртIа тайин жезвач. Аквар гьалда, бендинин кьуд лагъай цIар им маса бендиниз талукъди я, адан чкадал Эминан рикIе авай тIалаб квекай ибарат тиртIа, гьам вичин дустарихъ элкьуърнавайди хъун лазим тир. Чавай ам, шиирдин маса кхъинар жагъун тавунмаз, тайинариз жедач»* (Къардаш А. Етим Эминакай веревирдер. – Махачкала-Къасумхуър, 2018, чинар 82-83).

Къе чаз А.Къардашан шак феи а цIарар авай шиирдин цIийи вариант жагъанва. Чаз гьатнавай шиирдин вариантда абур икI кхъенва:

*«Хифетдилаи бул затI авач, шадвилер чаз масан язва,
Дустар **урта** хийир-дуъа – ам чаз еке игъсан язва,
Зи рикIе са **метлеб** ава, аси лукI я, инсан язва:
Ви хиялар яргъа амаз хъайла, ви къастар гъинава?»*

Кьуд лагъай бендинин и кIалуб икъван чIавалди чаз чизвай адан кIалубдив гекъигаила, чаз аквазва хьи, абурун арада са къадар тафават ава.

Сад лагъайди, чаз чизвай шиирдин кьуд лагъай бендина авай «я хьи» редифдин чкадал а бендинин цIийи кIалубда «язва» кхъенва. Эмина кьвед лагъай бендина ишлемишнавай «я хьи» редиф кьуд лагъай бендинани ишлемиш тийирдахъ агъаз четин туш. ГьакI хъайила, «язва» редиф и бендиниз «я хьи» редифдилаи кутугнавайди яз гьисабиз жеда.

Кьвед лагъайди, и бендинин чаз жагъанвай кIалубда «дустар **урта**» келима ава. И келимада «**урта**» туърк чIалалди «юкъва» лагъай гаф жезва ва келимадихъ вичихъни «**дустар(ин) юкъва**» келимадин мана жезва. ГьакI хъайила, «урта» гаф виликан вариантра «**уртIа**» (яни «(ав)уртIа») хъиз кIелун чаз гьалатI яз аквазва. А цIарцIин кьвед лагъай паюна Эмина хийир-дуъа «чаз» еке игъсан язва лугъузва, яни вични хийир-дуъа ийизвайбурук кутазва. Шаир вични хийир-дуъа ийизвайбурук кваз хъайила, ихтилат физвай цIарцIин манадив «дустарин юкъва» келима «дустари авуртIа» келималилай хъсан къазва.

Пуд лагъайди, шиирдин цIийи вариантдин кьуд лагъай бендинин пуд лагъай цIарцIе, ам куьгъне вариантрихъ галаз гегъигаитIа, «**тIалаб**» гафунин чкадал «**метлеб**» гаф алайди аквазва. И «метлеб» гафуни бендинин пуд ва кьуд лагъай цIарарин манаяр сад садав къадайбур ийизва. Дугъриданни, «метлеб» гафунин са мана «мурад», «рикIиз

«Іанзавай кар» я. И гафуни шиирдин къуд лагъай бендинин эхиримжи къве цІарцІин мана Хайяма вичин рубайра Аллагъдиз гузвай суалрин манайриз мукъва ийизва. А цІарара Эмина Аллагъдивай хабар къазва: «Зи рикІе (са кар хабар къадай) мурад ава, (гъил къачу), аси лукІ я, инсан я, гъакІ хъайила за хабар къада: Ви хиялар (хъсан ниятар) яргъа ава, чаз аквазвач лугъуда, амма Ви къастарни (Вуна ийизвай хъсан крарни) чаз аквазвач эхир – гъабур гъинава?»

Къуд лагъай бендиникай ихтилатар куътягъна, гила вад лагъай бендиникай рахан. Ам ктабра гъатнавай вариантда икІ гузва:

*«Дуьньяда инсан жедани ажал, завал, агъри-вачир?
Шумудни сад бенде ава мескен, **макан**, ери-вачир.
Гъар са касдин югъ ам я хъи, **къилив** къвери багъри-вачир,
Майил, стха, хва амукъуй – Эмин, ви дустар гъинава?»*

Чи гъиле гъатнавай шиирдин цІийи вариантда и бенд ихътин кІалубда ава:

*«Дуьньяда инсан жедани ажал, завал, агъри авачир,
Шумудни сад бенде ава мескен, **мяден**, ери авачир,
Гъар са касдин югъ ам я хъи, **рикІел** къвери багъри авачир:
Майил, стха, хва амукъуй – Эмин, ви дустар гъинава?»*

Чи фикирдалди, цІийи вариантда и вад лагъай бендина «макан» гафунин чкадал алай «мяден» гаф дуъз гаф я. Вучиз лагъайта, «макан» яни «хайи чка» вирибурухъ ава, гъакІ хъайила Эмина са бязи бендейриз «макан» авач лугъудачир. «Мяден» гафунихъ шаирдин девирда, вири Бакудиз «нафтІадин мяденра» кІвалахар жагъуриз физвай девирда, «кІвалахдай чка» келимадин метлеб авай. ГъакІ хъайила, Эмина кхъенвай цІар «Шумудни сад бенде ава мескен, **мяден**, ери авачир» – им пара инсанрихъ я ксудай кІвал (мескен), я кІвалахдай чка (мяден), я жуванди яз гъисабиз жедай са гъвечІи чил (ери) авач лагъай гаф я.

А.Агъаева и шиир Эмина вич Дербентдин духтурханада авайла, вичин патав я мукъва-къилияр, я дустар къвен тийизвайла кхъейди я лагъана тестикъарзавай. Аквадай гъаларай, ам гъахъ тир. Шаирдин патав 1877-йисан бунтарилай къулухъ са дустни акъат хъувунач: дустарикай сабур пачагъдин жаллатІри тарагъаждиз чІугуна, муькуьбур суьргуьндиз акъудна. Амукъайбуруз, месел алайвилай, жаллатІрин гъилик акат тавур, амма ачухдиз бунтарин иштиракчийрин тереф хвейи Эминал къил чІугваз финикай «чІехибуруз» хъел къвез кичІез хъана.

И шиирда къалурнавай «майил», «стха» ва «хва», чи фикирдалди, Эминан пуд стха я. Шаирдин дидедиз хайи ва бубадиз тахай чІехи стха Шагъламаз Татархан хуьре къази тир, виликдай, Эмин къази тир чІавуз, адахъ галаз хъсан алакъяр хъайи. Амма бунтарилай гуьгъуьнлиз

Шагъламаз шаирдихъ мад агат хъвунач. Аквадай гьаларай, Эмина гьадаз «майил», яни «мукьва-къили» лугъузва. «Стха» лагъана ада вичелай гьвечи стха, шаирдиз еке инадар авур ва ам месе гьатайла адал къилни чӀугун тавур Мелик рикӀел хкизва. «Хвани», чи фикирдалди, Эминан гьвечи стха Неби я. Вичин 2-3 йис хъайила буба къена ва диде маса гьуьлуьз хьфена, 15 йис хъанвай Эминал аватай Небидиз, ам хвена чӀехи авур шаирди «хва» лугъун акъван аламат жедай кар туш. Гьа Небини Меликан таъсирдик акатна, месе гьатнавай Эминан патав хтаначир. А пуд стхадик садакни Эминан умуд кумачир, гьакӀ хъайила, абурукай рикӀ хана, ада абур «амукьуй» лагъанай. Амма дустарихъ цӀигел яз, абурук умуд кумаз, абур вичин патав акъат тавунал гьейран хъана, шаирди вичи вичивай а шиирда хабар къазва: «Эмин, ви дустар гьинава?» Гьайиф хьи, рикӀ кабаб хъана куьтягъ жезвай Эминаз мад дустарни ахкунач, абур квахъна...

Чна фикирзава, гьатнавай цӀийи вариантдин куьмекдалди инал ихтилат физвай шиир цӀийи, Эмина кхъей жуьредиз мукьвади яз гьисабиз жедай къайдада хтуна и тегьерда аваз гуз жеда:

«ФАНА ДУЪНЬЯ , ВАВДИ Я ЗУН...»

*Фана дуьнья, вавди я зун, вагъа¹ буютуьн² гьам жедани?
Агъади халкъ авуна гай гуьгьуьл ачух къар гьинава?
Зи хифетдин сан гуналди, кхъена тамам жедани?
Жумла³ алем эфенди хьуй – муракабни⁴ чар гьинава?*

*Къиникъ важиб я, къейибур чалай вилик шумуд я хьи,
Мусурмандин хийир такӀан а мусурман чӀуруд я хьи,
Акур ксар аватӀа лагъ, аси лукӀран умуд я хьи,
Дарман ийиз, дава тахъай и тегьер азар гьинава?*

*Ваз шукур хьуй, я сад Аллагъ, зи рикӀ сефил хъанава дар,
На халкъ авур лукӀарин я иеси вун, вид я къадар*

¹ **Вагъа** – азербайжанрин поэзияда «багъ» ва «дере» манада аваз ишлемишзавай арабрин гаф я. Эмина вичин шиирра са шумудра «и дуьнья фана багъ я» лугъузва. Аквадай гьаларай, инал Эмина «вагъа» (*багъ*) гаф «дуьнья» гафунин са синоним яз ишлемишнава.

² **Буютуьн** – туьрк чӀалара «вири» лагъай гаф я.

³ **Жумла** – араб чӀалалди «вири». «Жумла алем» инал «вири инсанар» лагъай чӀал жезва.

⁴ **Муракаб** – араб чӀала «какахъай» гафунин метлеб авай гаф я, инал кхъинар авун патал са шумуд затӀ какадарна туькӀуьрзавай рангадикай (*чернилдикай*) ихтилат физва.

*Бендедин кыл акъат тийир яраб ятIа им вуч азар?
И дердиниз дарман ийир, я Ребби, устIар гынава?*

*Хифетдилаи бул затI авач, шадвилер чаз масан язва,
Дустар урта⁵ хийир-дуъа – ам чаз еке игъсан язва,
Зи рикIе са метлеб ава, аси лукI я, инсан язва:
Ви хиялар яргъа амаз хъайла, ви къастар гынава?*

*Дуьньяда инсан жедани ажсал, завал, агъри⁶ вачир⁷,
Шумудни сад бенде ава мескен, мяден⁸, ери вачир,
Гъар са касдин югъ ам я хъи, рикIел къвери багъри вачир.
Майил⁹, стха¹⁰, хва¹¹ амукъуй, – Эмин, ви дустар гынава?*

⁵ **Урта** – туьрк гаф я, инал «юкъва» гафунин манада ишлемишнава.

⁶ **Агъри** – туьрк гаф я, яни «сагъ тушир».

⁷ **Вачир** – инал ва гуьгъуьнин къве царцIин эхирда «авачир» гафунин куьруь вариант хъиз ишлемишнава.

⁸ **Мяден** – инал «кIвалахдай чка» келимадин манада ишлемишнава.

⁹ **Майил** – инал «мукъва-къили» келимадин манада ишлемишнава. Аквадай гъаларай, и гафуналди Эмина вичин чIехи стха Шагьламазакай (*дидедиз хайи, бубадиз тахай*) ихтилат ийизва.

¹⁰ **Стха** – и гафуналди шаирди вичин стха Меликакай ихтилат ийизва.

¹¹ **Хва** – и гафуналди, аквадай гъаларай, Эмина вичи хва хъиз хвейи стха Небидикай ихтилат ийизва. Ам 2-3 йис хъайила буба къена, диде маса гуьулуьз хъфена, 15 йис хъанвай шаирдин хивез аватнай, ада хвена чIехи авунай.

Асеф Мегъманан 90 йис

МАНИЙРИН ЛУВАРАЛЛАЗ

Асеф Мегъман (Абдулаев Асеф Мегъманович) 1930-йисан 18-апрелдиз а вахтунда Къуба округдин, ахпа ва гилани КцIар райондин ЭчIехуьре хана.

Асефан буба Мегъман хуьруьн муаллим тир. Адаз, лезги чIал хьиз, азербайжан, урус чIаларни чидай. 1937-йисуз, мидяйри буьгътен вегъин себеб яз, амни репрессийрин лепедик акатна ва, элкъвена хзандин патав хтун къисмет тахъана, лагерда рагъметдиз фена.

Асефаз бубадин муаллимвилин рехъ давамариз кIан хъанай. Гъавиляй ам педагогвилин училищедик экечIнай. КIелун четин акъваззавай. Асефа вичи рикIел жкидай: математикади зун акъван кIеве твазвай хьи, кIелна куьтягъ жедалди завай эхиз хъаначир. Мектебда кIвалахдай ихтиярни гуз акуна, зун училищедай экъечIна Хызы хуьре муаллимвилиз фенай.

Математика Асефаз ахпани муьтIуьгъ хъайиди туш – им заз адахъ галаз цIувад йисуз са кабинетда ацукъна кIвалах авурвиляй чида.

Муаллимвал вичин пеше туширди тестикъ хъана, Асефа гележегди-кай фикирар ийиз эгечIна. Ам аял чIавалай музыкадин чIехи таъсирдик квай гада тир. Адаз тардал къугъваз чидай. Гъавиляй руьгъди яратмишунрихъ ялзавай жегъил Махачкъаладиз атана, ина адан мурадари кылиз акъатна, уьмуьрдин рехъни вичиз кIандайвал давам хъана.

Дагъустандин радиокомитетдин лезги редакцияда кIвалахал хъана, Асефаз чIехи мумкинвилер ачух хъанвай. Нотайрин чирвилер авачиртIани, ада вичин тардикай даях къуна манияр туькIуьриз эгечIна. Махсус советди къабулна радиодай гуз эгечIай адан сифте мани дидедикай хъана. Им 1959-йис тир. Ахпа – «Лезги руш», «Ахвар», «Чулав вилер» ва маса манияр. Асеф Абдулаевакай Асеф Мегъман хъана, лезги жемятдиз и тIвар сейли жез эгечIна. Уьлкведин уьмуьрда жуьреба-жуьре вакъ-иаяр къиле физ, абуруз жсаваб яз вичин фикирарни мурадар музыкадин везинралди, манийрин чIаларалди лугъуз, Асеф Мегъманан композиторвилин хатI арадиз атана.

Заз Асефан манийрин са къетIенвал иллаки къейд ийиз кIанзава. Амни адан гъар са гъава халкъдин гегъениш къатариз мукъва хъун я. Гъавиляй адан гзаф эсерар гъакъикъатдани халкъдин гъавайриз элкъвенва.

Гзаф манийрин чIаларни Асефа вичи кхъизвай. Ада лезги шаиррихъ галазни сихдаказ кIвалахзавай.

Асеф Мегьманан яратмишунрин мад са кьетIенвал ам я хьи, Етим Эминан дерин мана-метлебдив ацIанвай булахдин шур-шур хьиз авахьна физвай шишриз сифте мани кхьейдини ам я. Эминан чIалар тир «Яр» тIвар алай мани композитордин-манидардин яратмишунрин кукIуш я лагьайтIа, чун кIусни ягьалмиш жседач.

Манийрилай гьейри Асеф Мегьмана музыкадин искусстводин маса жуьреярни яратмишна. Адахь халкьдин алатрин оркестр ва ансамбль патал кхьенвай са жерге эсерар ава.

Асеф Мегьманан мецелай зарафатни кваз лугьузвай гафар алатдай: - Гьам композитор, гьам шаир тирди авани мад? Тек Асеф Мегьман я!

Асеф Мегьмана поэзиядин са шумуд кIватIал чапдай акъудна. Уьмуьрдин эхиримжи йисара ада гьезелрин жанрда вичин алакьунар кьалурна, «Виш гьезел» тIвар алаз ктабни акъатна.

Радиокомитетда кIвалахзавай 70-йисара Асефа «Къванцин сандух» тIвар алаз драма кхьенай. Чехи сегьнедал акъатначиртIани, редакциядин кьуллугьчийрин иштираквал аваз адакай радиотамаша туйкIурнай. Амма яратмишунар театрдин сегьнедал акъатдай йикъарни алукьнай. Асеф Мегьманан «Седеф» ва «Шуришурали» пьесайрай лезги театрдин тамашаяр кьалурнай.

Асеф Мегьман пенсиядиз экъечIнамазди кIвалахдилаини элячIай кас я. Ярар-дустари лугьузни хьанай: кисна кIвалахиз, мажиб кьачун тавуна, жува-жувалай кIвалах гадардани?

Асефаз маса мурадар авай къван. Ада вичихь сагьвал ва фикирар са-садихь ийидай мумкинвал амаз, вичин хзандин четин кьисметдикай ктаб кхьена чапдай акъудна. Ада са къадар гьикаяяр яратмишна ктабда туна. Ада, винидихь кьейд авурвал, «Виш гьезел» кхьена.

Асеф Мегьман хзанда, вичин уьмуьрдин юлдашдал пара рикI алай кас тир. Белки гьавилай я жеди, ада вичин крар вири галай-галайвал туйкIуриз уьмуьр тухвайди. Кайвани рагьметдиз фейила, ада вичин дустариз икI лагьанай: Сариханум амачир дуьнеда зун яшамии хъжедайди туш. Лагьайвал хьунни авуна. Аквадай азар авачиз, ам йикъалай-юкьуз зайиф жез эгечIна. Рагьметдиз фидалди са шумуд югь амаз телефондай рахадайла, лап зайиф сесиналди ада зазни лагьанай: -КIамач заз дуьнедиз килигиз...

Гьа икI 2015-йисан 23-июндиз Асеф Мегьман манийрин лувараллаз уьмуьр тухвай дуьнедай фена.

Уьмуьрдин ва яратмишунрин рекъе хайи агалкьунрай Асеф Мегьман сифте Дагьустандин искусствойрин лайихлу деятель, уьмуьрдин эхирдани Дагьустандин халкьдин артист лагьай чIехи тIварариз лайихлу хьана. Ам милли культурадин мягькем даях яз гьамиша амукьда, адан гьаваяр халкьдин мецелай са чIавузни алатдач.

Абдуселим ИСМАИЛОВ

Асеф МЕГЪМАН

ПУД ГЪИКАЯ

ГЪАЛАТИ

Сада садан гъижран чІугваз, гзаф йисара ашукъ хъанвай Селмини Надир эхирни чеб чпиз къисмет жедайвал хъана, И кве кІанидан рикІеравай муьгъуьббатдин цІелхемрал яд илична туьхуьриз кІанзавайди Селмидин диде тир. Халис тІвар Гуьлханум яз, «Гуля» хъанвай и дишегълидиз вичин руш «хуьруьн гададиз» гуз кІанзавачир. Селми кІанзавай Надиран лагъайтІа, шегъердиз фин рикІиз хуш тушир.. «КІвалах, кІвал, хуьр туна, шегъерда за вучда къван», – фикирзавай Надира. Манида лугъудайвал, муьгъуьббатдин гуж къати хъана. Муьгъуьббатди Надир шегъердиз ялна.

– Гила вун городской хъана, зи езне, – лагъана Гуляди, урус чІалал са манидин цІарни тикрарнай.

–Эхъ, яран диде, вуна закайни городской парень авуна, – цуру хъвернай Надира.

Мехъерилай гуьгъуьниз Надирни яран дидедин кІвала яшамиш жезвай. КІвала жегъилар лезги чІалал рахайла, Гулядиз хъел кведай. Надираз лагъайтІа, и кар хуш тушир.

– ЧІал гъим хъана вуч ава, я Надир. КІанзавайди сад-садан гъавурда акъун тушни? – лугъузвай Селмидини вичин гуьлуьз.

– Ваъ, Селми. Вун инал батІул я. Жуван чІал гъахъ я. Ахпа, гъикъван чІалар чир хъайитІа, инсан гъакъван девлетлу я лугъуда. Мегер дидедин чІалал рахайтІа, чун кІвалаяй акъудзавани? КІвалахдила алузавани?

Селмидивай вичин кІанидаз жаваб гуз жезвачир. ГъвечІизмаз буба къена, дидеди хвейи рушаз адан гаф чІуриз кІанзавачир.

. ЧІал лагъайтІа адаз лап хъсандиз чидай. Ам гъар гатуз бадедин патав хуьре жезвайди тир. Надиразни ам гъана акуна кІан хъанай. Амма ина, шегъерда, кІвале ван жезвайди лезги чІалалди анжах «Я руш» тир.

Ингъе, Селмиди аялар хадай кІвализ фин гуьзетзава. Гуляни Надир адалай кІваркІвалагарІ хъиз элкъвезвай.

– Посмотри мне, не простудись гьа! – лугъузвай дидеди рушаз.

Эхир Селми аялар хадай кІвализ тухвайла, Гуляни НаDIR югъ жедалди ксаначир. Селмиди кІварквачІ хьтин гада хана– НаDIRай рикле аялдал вичи чІехи буба Керемалидин тІвар эцигун авай.

–Зи хтулдин тІвар Ларсен жеда, – гаф атІана Гуляди, – Вуч Керем- мерем авайди я? Абур куьгъне тІварар я.

Селмидизни Ларсен тІвар кІан хъана. Абурун хцин тІвар Ларсен хъана.

Кинойра, хкетра йисар фад алатна фидай хьиз, Ларсенни акваз–такваз чІехи жезвай. Адаз Сайда тІвар алай вахни хъанвай. Амма аялриз садазни лезги чІал чидачир. Сифте спел хьиткьиннавай, кьакъан буйдин. кьумрал якІун Ларсенакай рушар ащукъ жедай жегъил хъанвай– Цуд лагъай класс куьтягъна, кІелуник акат тавур Ларсен армиядиз фидайвал хъана– «Анжах Афгъанистандиз ават тавурай», – лугъузвай кІвалинбуру. Амма Ларсеназ Афгъанистандиз фин кьисмет хъанач, ам Молдавиядиз акъатна.

Частунив агакъай жегъилри, аскердин парталар алукиз, гуьзгуьдин вилик физ, дамахдивди чпелай вил аладарзавай, нянихъ, вахт хъайила, кІвалериз чарар кхъизвай. Вири аскеррихъ галаз Ларсенан кьуллугъни кьиле физвай. Са юкъуз адаз лезги чІалалди рахаз–хьуьрезвай са шумуд аскер акуна. Амма Ларсенавай абурун патав физ хъаначир: адаз абурухъ галаз урус чІалалди рахаз регъуь хъана. Са шумуд йикъалай лезги аскеррикай сад Ларсенан патав вич атана.

– Вун дагъустанви яни?–лагъана суал гана ада.

– Эхъ, зун дагъустанви я, – жаваб гана . Ларсена.

– Вун гьи райондай я?

– Махачкъаладай.

– Эсил гьи райондай я, хабар кьазва за. Ларсена лезги районрикай садан тІвар кьуна.

– Зи тІвар Мурсал я, – аскерди Ларсенав гьил вугана.

– Ларсен.

– Ларсен? Арсен я жеди, – мягътел хъана Мурсал.

–Нет, Ларсен. Не я же себе имя выбрал...

–Ларсенан чин яру жез башламишна.

– Яда, бес ваз лезги чІал чидачни?

–Нет... – Ларсенан ийир–тийир квахънавай.

–Агъ, хва текъей пенкъв! –лагъана, Мурсал Ларсеналай элячІна фена.

Ларсеназ «пенкъв» вуч лагъай гаф ятІа чидачир: себ яни, лакаб яни, гьа-вилай ам Мурсалан гафар гьикІ къабулдатІа чин тийиз амукъна.

Гъа йикъалай гуьгъуьниз Ларсенан рикІиз чка жагъизвачир. Кьуллугъ-ни хъсан физвай, патарив хъсан дустар–гадаярни гвай, амма адаз са никай ятІани, са квекай ятІани хъел авай хъиз тир. КІвализ чарар кхъидай ашкъини квахънавай.

Эхирни адаз са юкъуз командирди звер гана, вичи Ларсенан бадедилай кьачунвай чар кьалурна, «КІвализ чарар кхъихъ», – лагъана, рахкурна. Нянихъ Ларсена кІвализ чар кхъена.

«Гъуьрметлу баде, диде. буба. Дуьньяда инсандиз авай бахтарикай сад–жу-ван дидедин, халкъдин чІал чир хъун я кьван. Амма куьне зун а бахтуникай магърумна. Захъ галаз санал кьуллугъзавай лезгийр чеб–чпихъ галаз рахаз. хьуьредайла, зун дарих жезва. Заз инглис чІал чирун патал куьне пул гана

муаллим къунай. Амма захъ галаз зи хайи чІалал рахун квез усал кар яз акунай. Бубади квехъ галаз чІалан патахъай гъуьжетар ийиз хъанайтІани, куьне къведа амни урус чІалал рахурнай. Заз аскер Мурсала ина дидед чІал чирзава. Аламат я, и карди ам заз стха хъиз багъа ийизва...

...Нянихъ вири хизан кІвале авайла, Надирай гъиле газетдин юкъвай аватай хчин чар гъатна. Чар кІелайла, адан суфатдин рангар дегиш хъана. Адан вилерикай гуьнедал

алай чІехи хуьр, куьгъне хъана чкІизвай чпин кІвалер, тарар хътин къаргъуяр акъатнавай гъаят къарагъна. – Ваъ, акІ жадач, – лагъана бирдан чарчелай вилер алудай Надира. – Ларсеназ свас жуван хуьрай гъида, лап гъа хуьруьн юкъвни–юкъвалай. Вичин гъалатІ туьхкІуьр хъийиз хци куьмек гудайдал Надир чІалахъ жезвай..

КЪАЛНИ ТУП

Г]вечІи шегъердиз ухшар тир райондин меркезда къве дуст яшамиш жезвай. Абурун тІварар гзафбуруз чидачир. Вучиз лагъайтІа сад гзаф яхунди я лугъуз адаз «Къал» лугъудай. Муькуьди лагъайтІа, руфун хкатнавай, ченеяр куьрс хъанвай куьк кас тир. Адазни вирибуру «Туп» лугъудай. Вирибуру къал лакаб эцигнавай касдиз садра вичин дустниз рикІин сир ачухиз кІан хъана.

– Я дуст кас, за вавай са кар хабар къуртІа вуна заз дуьз жаваб гудани, – лагъана Къала.

– Вучиз гудач къван, жавабар тагуз зун лал яии ваз. Заз рахаз чидачни? ТахъайтІа вуна зун кваз къазвачии, – лагъана Тупа.

– АкІ ятІа захъ иердиз яб акала.

– Гъич са куьникайни фикир тавуна за вахъ яб акалзава. Буюр, лагъ, ваз вуч лугъуз кІанзаватІа.

– Я чай дуст, ви кІвалахдилаь зи кІвалах чІехиди я. Яни зи мажибни гзаф я, гъакІ тушни? – суал гана Къала.

– Эхъ, вуна лугъузвайвал я. И эхиримжи йикъара вуна лагъай гафарикай дуьзбур гъа ибур хъана.

– Хизани зи ви хизандилаь гъвечІи, вирини кІвалахзавайбур, кІвализ къазанжи гъизвайбур я. За дуьз лугъузвани?

– Мад хълагъмир. Къе вун лап дуьз рахазва.

– Мад гафар ама зи рикІе.

– Гафар рикІе тамир, рикІ фирягъ тахъурай. Винел акъуд, ракІе вуч аватІани лагъ. За яб тагуз туш хъи, жаваб гана Тупа.

– Зи гъенел хпер, верчер, кІекер, гъуьндуьшкаярни ви гъаятдилаь гзаф ала. Алани? – суал гана Къала.

– Я къин тавур хва, къе вахъ вуч хъанва? Хабар къурла талгъудай гафар къе винел акъудзава хъи вуна, – лагъана Тупа.

– Адахъ вичин себеб авайди я.

– Вуч себеб ятІа, фад лагъайтІа жедачни?

– Ваз хъел къведач хъи?

– Къе вуна заз лап себ гайитІани заз вакай хъел къведач. Гъич ваз дакІан жедай хътин гафни сивяй акъуддач.

– Эй, залумдин хва, Туп. Мал-девлет заз валай пара аватІани зун къвердавай къал хъиз, вун лагъайтІа, цел хъиз дакІуни себеб вуч я? На удобрение

незвас тахъуй гъа! – икI лагъана Къал са кам къулухъ хъана. Адаз вичихъ Тупан гъуд галукъиз кичIезвай.

– Я къарай атIун тавурди, и суал заз фад вучиз ганач вуна?

– Адан дарман за лугъучни ваз. Дикъетдивди яб акала.

– Лап нефес чIугун тавуна за вахъ яб акалда. Де, лагъ адан дарман вуч ятIа!

Вичихъ гъуд галукъиз кичIела къулухъ хъайи Къал гила са кам вилик хтана.

– Ваз чи булахдин яд гъикъван ширин ятIа чидани? – хабар къуна Тупа.

– Эхъ, дуст; эхъ. Лап Абуземзем хътин яд я. Шербетдилаи ширинди ,мур-кIадилаи серинди я.

– Ви кIвале цIиб авани? Пиво хъвадай шуъшедин цIиб хъгинди.

– Эхъ, авазва. Са шумуд ава, – жаваб Гана Къала.

– Са шумуд герек туш. Сад бесрай. Нянихъ ксудайдалаи вилик гъа цIиб сиви – сивди цив ацIурна ахъа дакIарда эциг вуна. Пакамахъ къарагъайла, гъич стIални тун тавуна гъ яд хъухъ. Са вацран къене акваз–такваз вун куьк жез башламишда. Чир хъанани?

– Жеда жал?, – хабар къуна Къала.

– Эхъ, дуст, эхъ. За мукъвал-мукъвал гъа цикай хъвазвайди я, – жаваб гана Тупа.

И гафар хъана чара хъайидилаи инихъ са шумуд югъ алатна. Тупал мад Къал дуъшуъш жезмачир. Са юкъуз Тупал Къалан паб гъалтна. Ада вичин гъуьл больницада авайдакай лагъана. Дустунин патав фин патал Туп базардиз фена, зун–вун къачуна, ам Къалан патав фена. Больницадив агакъайла адаз руфуна папан шал кутIуна скамейкадал ацукънавай Къал акуна.

– Ана гъикI хъана, я рикIин дуст, вуна ина вуч ийизвайди я. И алагуьзли ачух йикъар туна, больницада вуч авайди я ви?

– Дуст, дуст лугъудай вун дустагъда гъатрай, къарай атIай кас... гаф сивемаз, Туп гъанал туна, Къал катна фена. Ам са арадлай хтана Тупаз терсина килигна.

– Вун заз хъел квай жунгав хъиз килигзава хъи, къин тавур хва. Зи гаф сивемаз закай катна хъи вун. Зун ваз аял яни? – хъел атана Тупаз.

– Зи чкадал вун алайтIа, фейи чкадай хкведачир вун. Зун заз кIанз–кIанз физвай хъиз яни ваз? Акъваз инал, зун исятда... Къал мадни катна фена, са тIимил вахтундилаи хтана.

– Вахъ вуч хъанватIа лагъ тIун садра. Ви гъинаг тIазватIа, заз чир хъурай. Дустуни ваз дарман жагъурда.

– Агъ, ви дармандиз за вуч лугъун, дердина гатай кас. Зун икI авурди ви дарман тушни? Ви дарманди зун и йикъа туначни?

– Вуч йикъа?

– Бес вуна заз гъар пакамахъ яд хъухъ лагъаначирни. Бес ам ви дарман туширни? Ада зун куькарзавайди туширни?

Къалан и гафар Ван хъайила Тупавай хъуьруьн къаз жезвачир.

– Заз а дарман лагъай ви мез лал хъурай, – лугъузвай Къала.

– Я къин тавур хва, захъ садра мад сеферда яб акал хъия. Гила вуна зи суалриз жавабар це. Вуна залаи мажиб гзаф къачузвани?

– Эхъ, къейи хва, эхъ. Къачузва.

– Вахъ гъерер, верчер, кIекер, гъуьндуъшкаярни залаи гзаф авани?

– Ава, залум кас, ава.

– Я вун, къин тавурди, гъабурукай тукIуна кIанда. Нянихъ шашлик, луьле–кабаб, дулма, аш ви суфрадаллаз, гъиле вад гъед алай путулкани къуна кIанда Са къвед–пуд виш грамм хъвана суфрадал алайбур къуьртIна кIанда. И кIвалахар авурдалаи гуьгъуьниз гъа ацукънавай дивандилаи къарагъ тавуна, жув гъанал ахвариз фейила, дакIарда папа яд эцигзавайди я. Пакамахъ къарагъайла

жувай ргазвай къажгъандай хъиз бугъ акъатда. Яд гъа вахтунда хъвазвайди я, авам кас. Чир хъанани?

– Чир хъана, амма алакьдатІа чидач.

– Вуч чидач? Лагъ, за чирда ваз зун къенвач хъи.

– Хеб тукІваз жедатІа чидач, – жаваб Гана Къала.

– АкІ ятІа жуван руфуна папан муькуь шални кутІуна, – меслят къалурна Тупа. Мал–девлет а дуьньядиз гваз вач, – лагъана.

Тупан гаф сивемаз Къал мад сеферда кІвачин рехъ галай патахъ катна...

МИРИМНИ КЕРИМ

Гъар гъяд йикъан пакамахъ Мирима базардиз фин патал гъазурвал аквадай. Базардиз физ вуч гъазурвал аквада къван? – суал гуз тахъуй куьне. Мирим базардиз фин патал вичиз хас жуьреда гъазур хъун лазим тир. Ада гъаята авай яру кІек къуна, кІвачер кутІуна, гъич садазни акван тийидай тегьерда, ам зембилда туна кІевна кІанзавай. Бес им гъазурвал тушни мегер?

Гъа икІ Мирим гъазурнавай зембил къачуна дуьшуьш хъайи дустариз, та–нишриз вичин тегьерда къил юзурна салам гуз базардиз рекъе гъатна. Базардиз лагъайтІа, ам кІвачи–кІвачи, са къад декъикъада фена кІанзавай.

– Вуна гъиниз тади ийизва, я дуст кас, акъвазра, – лагъана адал дуьшуьш хъайи Керима.

– Валлагъ, холодильник ичІиз акуна заз. Фена як, верч къачуз кІанзава заз, – жаваб Гана вичин рехъ давамарна Мирима. Ам базарда са тІимил къван инихъ–анихъ фена зембил къайдада тваз чалишмиш хъана. Яни ана авай кІек садазни таквадайвал акъудна, зембилда чичек–картуш, хъач–мач туна кІекрен кІвачер къуна элкъвена кІвализ рекъе гъат хъувуна. Къвед–пуд йиса са шумудра икІ базардиз зембилдаваз атана куьрс хъана хъфиз вердиш хъанвай яру кІеІре луварив къвалар гатаз, дуьшуьш жезвайбур Миримал желбзавай. Мирим лагъайтІа, дамахдив мад сеферда дуьшуьш хъайибуруз къил юзуриз саламар гуз рекъе авай. Ингъе ам кІвалив агакъ хъувуна. Мирима кІекрен кІвачер ахъайна къведай базар юкъузни лизим къведай еб жибинда хтуна, кІек ахъайна.

Адет хъанвайвал, къведай базардин юкъузни ам аниз фин лазим тир. И сеферда Керима базардиз фидайла вич Миримаз къалурнач. Мирим дамах гваз яру кІекрен кІвачер къуна хкъведайла, Керима ам гуьзлемишзавай.

– Пакаман хийирар, я дуст кас, мадни базардиз фенвайни вун?– хабар къуна Керима.

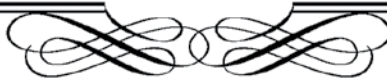
– Эхъ, дуст кас, мад вучда къван холодильник ичІиз акуна заз. Са кІекни къачуна хъфизва зун.

– Я аббат хийир хъайиди, гъамиша яру кІек къачузва хъи, садра хъайитІани маса рангунинди къачуман. ТахъайтІа акурбуруз вуна ам кІваляй тухуз–хкизвайди хъиз жеда эхир, – лагъана Керима.

– А гафар акъудзавай ви мез атІуй лагъайтІа, ваз хъел къведани, къейи хва, – лагъана Мирима, – вавай ам винел акъул тавуна чинеба лагъанайтІа жедачирни?

– Жедай, – жаваб гана Керима. Амма вуч авуртІани ам садра винел акъатдай эхир.

Сатира ва юмор

КЪАРАВИЛИЯР

Польшадинни Белоруссиядин сергъятдал Урусатдиз хквезвай машинрин яргъи цѳиргъ акъвазнава, таможняди абур жезмай къван энгеларзава. Эхирни шоферрикай сад таможенникрин къилив физва.

-Пандиз чидани немсери Польшадал мус вегъенайтѳа?- хабар къазва ада.

-Чида,- жаваб гузва таможенникди,- 1939-йисуз.

-Пандиз чидани немсери СССР-дал мус вегъенайтѳа?

-Эхъ, 1941-йисуз.

-Пандиз чидани арадавай къве йисуз немсер квел машгъул хъанайтѳа?

-Ваъ, чидач.

-Абуру Польшадин таможняди чпиз рехъ ачухунал вил эцигнай.

* * *

Лугъуда хъи, Ватандин Чѳехи дяведин йисара Советрин далу патаз гадариз хъайи немсерин шпионривай яргъалди кѳвалах ийиз жезвачир. Абур регъятдиз къазвай. Гъар са кар михъивилелди ва рех-не квачиз авун адет тир немсери чпин шпионриз Советрин Союздин паспорттар гузвай. Урус фамилийрихъ ганвай паспортри абур шпионар тирдан шагъидвални ийизвай. Гъикѳ ийизвай лагъайтѳа, немсери паспортдин чарар галкѳурзавай санжахар муърхъуъ такъадай симникай расзавай, амма Советрин паспортрин санжахар муърхъуъ къадай симерикай тир. Гъа ида абур масани гузвай. Немсерин чпин къил и сирдай акъатзавачир.

* * *

Пентагондин генералрихъ галаз США-дин президент Обамади Россиядал гъужум авунин месѳла гъялзава. Гъалибвал къачун патал йисан са вахт тайинарунин патахъай абур са фикирдал къвезвач. Гъавиляй вилик вахтара гъужумар авурбурувай хабар къадайвал жезва.

Френгри жаваб гузва:

-Йисан гъи чІавуз хъсан ятІа чаз чидач, амма хъубтІуыз гъужумна ерли виже къведач.

Немсеривай хабар къазва:

-Гъи чІавуз гъужум авуртІа хъсан я?

Абуруни жаваб гузва:

-Кутугай чІав чавай лугъуз жедач, амма тайин гатуз ваъ!

Хияллу жезва генералар. Бес вуч авурай? Абурукай сада лугъузва:

-Ша чна китавийривай хабар къан, абур виридалайни амалдарар ва вири крарин кІвенкІве авайбур я.

-Китавияр,- хабар къазва абурувай,- Россиядал гъужумна гъалиб хъун патал йисан гъи вахт хъсан я?

Китавийри жаваб гузва:

-Лап исятда! Гъил-гъилеваз! Урусри алай вахтунда Китайдиз ва Туъркиядиз газопроводар тухузва, Амурдиз мукъва цІийи космодром эцигзава, Крымдиз муьгъ эцигунив эгечІзава, футболдай 2018-йисан чемпионатдиз стадионар эцигзава, Байкалдинни Амурдин ракъун рекъерик гъерекат кухтунин, Арктикадин девлетар ишлемишунин крар гъиле къунва – гъакІ хъайила абуруз кІвалахдай есирар герекзавай кутугай вахт я.

* * *

Россиядай хъфей къве чувуддикай сад Израилдиз, муькуьдни Германиядиз акъатзава. Са вахтарилай абурукай сада муькуьдаз зенг ийизва.

-Изя,- лугъузва Израилда авайда,- зун Хайфада яшмиш жезва, захъ жуван гъвечІи туьквен ава, вири жуванбур я, тІебиатни зун патал къулайди я. Бахтлу я зун!

- Абраша!- жаваб гузва адаз Германиядай,- зазни писзавач! Зун Мюнхенда яшмиш жезва. Чкадин крематорийда кІвалахзава за, мийитар куз. Вун чІалахъ жезвани? За немсер чеб кузва!

* * *

1942-йис. Хуьре немсер ава.

Фрици гъиле гъатай агъалидивай хабар къазва:

-Жаваб це, Ифан, куь тама партизанар гъикъван ава?

-Лугъудач!- жаваб гузва итимди.

Фриц алатзавач:

-За ваз тама авай гъар са партизандин къилиз са пІапІрус гуда!

Хъел къвезва итимдиз:

-Алат залай, фашистдин суфат алай фашист, ваз за вуна гудай пукъадин ни галай 15-20 пІапІрусдихъ партизанрин отряд маса гана кІанзавани?!

* * *

Урусрин хуьруьз гьахьай немсериз санихъайни са касни аквазвач. Эхирни абур кIвалин цлахъ куьсруьдал ацукьнавай куьзекал гьалтзава.

Амалдарвилелди салам гана, немсерикай сада куьзекавай хабар кьазва.

-Ви тIвар гьикI я, куьзек?

-Иван,- кIусни кьалабулух квачиз жаваб гузва куьзека.

-Ма ваз са пряник. Кьалурдани вуна чаз партизанар гьина чуьнуьх хьанватIа?

-Кьалурда, вучиз кьалурдач кьван.

-Ви фамилия гьикI я, Иван?

-Сусанин.

-Гахце зи пряник!- кичI акатна немсиник.- Партизанар авай чкачна жагъурда.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

